

ТДУ 37 тоҷик+008+025+9 тоҷик+792 тоҷик
ТКБ – 71.0+71.4 (2 тоҷик)+63.3 (2 тоҷик)+85.313 (2 тоҷик)+78.34 (2 тоҷик)
П–14

Паёмномаи фарҳанг: нашрияи илмию таҳлилии Пажӯхишгоҳи илмӣ- тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот / сармуҳаррир А. Аминзода; муҳаррири масъул М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2025. – № 4 (72). – 128 с.

МУАССИСИ МАҶАЛЛА:

Пажӯхишгоҳи илмӣ–тадқиқотии фарҳанг ва иттилооти
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аминзода Абдулфаттоҳ

САРМУҲАРРИР:

н.и.филология, директори ПИТФИ

Ҷӯраев Мирзоалӣ

ҶОНИШИНИ САРМУҲАРРИР:

н.и.филология, муовини директори
ПИТФИ оид ба илм

Муродӣ Мурод

МУҲАРРИРИ МАСЪУЛ:

д.и.филология, профессори кафедраи
матбуоти ДМТ.

Сатториён Матлубахон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

н.и.филология, Вазири фарҳанги ҚТ.

Раҳимӣ Дилшод

н.и.филология, Намояндаи доимии ҚТ дар
назди ЮНЕСКО

Низомов Аслиддин

д.и.санъатшиносӣ, мудири шуъбаи санъат-
шиносии АМИТ

Азимов Аъзамҷон

д.и.филология, профессори кафедраи
телевизион ва радиопушнавонии ДМТ

Улмасов Фирӯз

д.и. санъатшиносӣ, профессори кафедраи
таърих ва назарияи мусиқии ДДФСТ ба
номи М. Турсунзода

Камолов Ҳамзахон

д. и. таърих, мудири шуъбаи таърихи қадим,
асрҳои миёна ва нави Институти таърих,
бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба
номи Аҳмади Дониши АМИТ

Табаров Маҳмадулло

н.и.таърих, мудири шуъбаи фарҳанги
рӯзномаи “Ҷумҳурият”.

Камолзода Сайфиддин

н. и. педагогӣ, муовини директори
Китобхонаи миллии ҚТ

Комилзода Шариф

н.и.педагогӣ, дотсент, ходими пешбари
шуъбаи фаъолияти китобдории ПИТФИ

Маҷалла соли 2000 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 шумора нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №274/МҚ-97 аз 29 декабри соли 2022 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои (нашрияҳои) илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.11.2020, №222 ворид гардида, 25.10.24 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

Нишонӣ: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев, 17 (ошёнаи 2). Сомонаи пажӯхишгоҳ: www.pitfi.tj; сомонӣ маҷалла: www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84. Индекси обун: 77728.

Маҷалла мувофиқи шартномаи литсензионии №532–09/2013 аз 2 сентябри соли 2013 дар Индекси иқтибосҳои илмӣи Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва мунтазам дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои ҷопшуда маълумот ворид менамояд.

Дараҷаи илмӣи мавод, саҳеҳии арқом, санаду иқтибосҳо ба души муаллифони аст. Нуқтаи назари муаллифони метавонад ба назари идораи маҷалла мувофиқ набошад. Бознашри мавод танҳо бо ризоияти хаттии идораи нашрия ва иқтибос ба маҷалла сурат мегирад.

Матни муқаммалӣ маводи ҷопӣ дар сомонӣ расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст.

УДК 37 тадж+008+025+9 тадж+792 тадж
ББК – 71.0+71.4 (2 тадж)+63.3 (2 тадж)+85.313 (2 тадж)+78.34 (2 тадж)
В–38

Вестник культуры: научно-аналитическое издание Научно-исследовательского института культуры и информации / гл. редактор А. Аминзода; ответственный редактор М. Муроди. – Душанбе: Аржанг, 2025. – № 4 (72). – 128 с.

Учредитель журнала:

Научно-исследовательский институт культуры и информации
Министерство культуры Республики Таджикистан

Аминзода Абдулфаттох

Джураев Мирзоали

Муроди Мурод

Сатториён Матлубахон

Рахими Дилшод

Низомов Аслиддин

Азимов Аъзамҷон

Улмасов Фируз

Камолов Хамзахон

Табаров Махмадулло

Камолзода Сайфиддин

Комилзода Шариф

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

канд. филол. наук, директор НИИКИ

**ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО
РЕДАКТОРА:**

канд. филол. наук, заместитель директора
НИИКИ по науке

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

док. филол. наук, профессор кафедры
печати ТНУ

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

канд филол. наук, Министр культуры РТ

канд. филол. наук, Постоянный
представитель РТ при ЮНЕСКО

док. искусствоведения, заведующий
отделом искусствоведения НАНТ

док. филол. наук, профессор кафедры
телевидения и радиовещания ТНУ

док. искусствоведения, профессор кафедры
истории и теории музыки ТГИКИ имени
М. Турсунзаде

док. истор. наук, заведующий отделом
древней, средневековой и новой истории
Института истории, археологии и
этнографии им. Ахмада Дониша НАНТ

канд. истор. наук, заведующий отделом
культуры газеты «Джумхурият»

канд. пед. наук, заместитель директора
Национальной библиотеки РТ

канд. пед. наук, доцент, ведущий научный
сотрудник отдела библиотечное дело НИИКИ

Журнал основан в 2000 г. Выходит 4 раз в год.

Журнал снова зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №274/Ж-97 от 29 декабря 2022 г.

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных журналов (изданий) рекомендованных ВАК Республики Таджикистан от 3.11.2020, №222 и перерегистрирован 25.10.2024 г.

Адрес: 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17 (2 этаж). Сайт института: www.pitfi.tj; Сайт журнала www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Тел.: (+992 37) 233-58-84; Индекс подписки: 77728.

Журнал, на основе лицензионного договора №532-09/2013 от 2 сентября 2013 года, включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ) и регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Авторы несут ответственность за содержание материалов. Точка зрения авторов может не совпадать с мнением редакции. Полное или частичное воспроизведение материалов, опубликованных в журнале, допускается только с письменного разрешения редакции.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещаются на официальном сайте журнала.

UDC 37 Taj +008+025+9 Taj +792 Taj
LBC – 71.0+71.4 (2 Taj)+63.3 (2 Taj)+85.313 (2 Taj)+78.34 (2 Taj)
C H–11

Herald of Culture: scientific and analytic edition of the Research Institute of Culture and Information / editor in Chief A.Aminzoda Responsible Editor M. Murodi. – Dushanbe: Arzhang, 2025. – № 4 (72). – 128 p.

HERALD OF CULTURE

Founder of the journal

Research Institute of Culture and Information (RICI)
Ministry of culture of the Republic of Tajikistan

Aminzoda Abdulfattoh

EDITOR IN CHIEF :

Candidate of philological sciences, Director of the RICI

Juraev Mirzoali

DEPUTY EDITOR:

Candidate of philological sciences, Deputy Director of the RICI

Murodi Murod

RESPONSIBLE EDITOR:

Doctor of philological sciences, Professor of the TNU

Sattoriyon Matlubakhon

EDITORIAL BOARD:

Candidate of philological sciences, Minister of Culture of the Republic of Tajikistan

Rahimi Dilshod

Candidate of philological sciences, Permanent

Nizomov Asliddin

Delegate of the Republic of Tajikistan to UNESCO
Doctor of art sciences, Professor of the Department of the National Academia of Sciences of Tajikistan

Ulmasov Firuz

Doctor of art sciences, Professor of the Department of history and theory of the TSICA named after M. Tursunzoda

Kamolov Hamzakhon

Doctor of historical sciences, Main scientific fellow of the Ahmad Donish Institute of history, archeology and ethnography, NAST

Azimov Azamjon

Doctor of philological sciences, Professor of the Department of Television and Radio broadcasting of the TNU

Tabarov Mahmadullo

Candidate of historical sciences, Head of the Department of culture of the newspaper «Jumhuriyat»

Kamolzoda Sayfiddin

Candidate pedagogical sciences, Deputy Director of the National Library of the Republic of Tajikistan

Komilzoda Sharif

Candidate pedagogical sciences, Docent, Leading researcher at the Department of Library issues of the RICI.

The journal established in 2000. Issued 4 times a year.

The journal was registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan and obtained the Certificate №274/jr in December 29, 2022.

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific journals (publications) recommended by the Higher Attestation Commission of the Republic of Tajikistan from 3.11.2020, No. 222. и re-registered in 25.10.2024.

Address: 734018, Dushanbe, N. Karabaev avenue, 17 (second floor). Tel.: (+992 37) 233-58-84;

Website of organization: www.pitfi.tj; Website of the journal: www.farhangnoma.tj; e-mail: fpayom@gmail.com; Subscription index: 77728.

The journal was included under License contract №532–09/2013 since September 2, 2013, to the Russian Science Citation Index (RSCI) and regularly submits its informational metadata.

The authors are responsible for the content of the materials. The authors' point of view may not coincide with the opinion of the editorial Board. Full or partial reproduction of materials published in the journal is allowed only with the written permission of the editorial Board.

The full text versions of the published materials are available in the journal's official website.

ТДУ: 8точик+82точик+008+39точик

Раҳимӣ Дилшод

ТАСАВВУРОТИ КОСМОГОНӢ ДАР ФОЛКЛОРИ ТОЧИК

«Буд, набуд, будгор буд.
Замин набуд, шудгор буд»

Як бахши асотири бостон устураҳои космогонӣ ё кайҳоншиносӣ мебошанд, ки роҷеъ ба офариниши кайҳон, осмон, ситорау сайёраҳо, ва ҳодисаҳои кайҳонӣ маълумот медиҳанд. Боқимондаҳои асотири мазкурро дар таркиби тасаввурот, бовару эътиқод, матнҳои фолклорӣ то кунун мушоҳида кардан мумкин аст.

Тибқи маълумоти сарчашмаҳои бостоншиносӣ, фолклорӣ, этнографӣ ва адабӣ дар тасаввуроти ориёӣҳо Осмон – падар ва Замин – модар ба шумор мерафтааст. Ин ақида инчунин дар асотири бостонии юнонӣ, ҳиндуэронӣ, шумерӣ-аккадӣ, мисрӣ ва славяниҳои қадим низ мавҷеъ доштааст. Унсур ва пораҳои ин ақидаи ҳиндуаврупоӣ то ба имрӯз дар бовару эътиқодҳои мардуми Тоҷикистон боқӣ мондаанд.

Дар тасаввурот ва боварҳои омӣнаи тоҷикон, офтоб ҳамчун кураи бузурги оташбори осмонӣ дорои неруи хос, дуркунадаи балоҳо, дармонбахши бемориҳо ва дар айни замон муқаддас шумурда мешавад. Ҳодисаи тирашавӣ ё гирифтани офтобу моҳтоб дар тасаввуроти мардум ҳамчун рамзи муборизаи руҳҳои нек бо махлуқҳои зиёнрасон ифода ёфтааст. Ҳамчунин мардуми одӣ фазаҳои камшавию афзуншавии моҳро мушоҳида карда, дар ин падидаи физикӣ муборизаи қувваҳои хайру шарро медиданд.

Тоҷикони минтақаҳои гуногуни Осиёи Марказӣ дар гули қарнҳои ситорау бурҷҳои осмонро ба тарзи худ номгузорӣ карда, вобаста ба онҳо баъзе бовару ривоятҳои эҷод намудаанд.

Тасаввурот дар бораи осмон, ҷирмҳои кайҳонӣ ва падидаҳои дигари табиат ҳеҷ гоҳ ба таври тасодуфӣ ба вуҷуд намеоянд, ин қабил боварҳо ва донишҳо дар заминаи устураҳоро ақоиди динии ибтидоӣ шакл мегиранд.

Калидвожаҳо: фолклори тоҷик, устураҳои космогонӣ, ривоят, боварҳо, осмон, кайҳон, Офтоб, Моҳ, ситораҳо, Роҳи қаҳкашон.

Дар фарҳанги суннати тоҷикон, бавижа дар мундариҷаи асарҳои фолклорӣ, ба монанди афсонаву ривоятҳо, бозмондаҳои асотири бостон, бовару эътиқодҳои қадимтарин, унсурҳои ҷаҳонбинӣ ва тасаввуроти ибтидоии инсоният ба шаклу шеваҳои гуногун ҷойгир шудаанд, ки далели қудумати миллати тоҷик ба шумор мераванд.

Дар илмҳои ҷамъиятӣ ва суханшиносӣ донишмандон бо истилоҳи «асотири кайҳоншиносӣ» («мифҳои космогонӣ») ҳикояҳо дар бораи пайдоиши оламу одам, кайҳон, замину моҳу офтоб, ситораҳо ва дигар ҷирмҳоро ҳодисаҳои кайҳониро ифода кардаанд. Чунин ҳикояҳо дар даврони ибтидоии башарият, дар замоне ки шуури одамон андаке инкишоф ёфта, ба дарки олами ҳастӣ ва равандҳои табиат оғоз кард, нахуст дар

шакли тасаввурот пайдо шудаанд.

Дар ин мақола бо таъба маводи фолклоршиносӣ ва этнографӣ, дар муқоиса бо асотиру боварҳои ниёғони тоҷикон ва ҳамчунин баъзе халқҳои дигар, меҳоме роҷеъ ба тасаввуроти космогонии тоҷикон суҳбат кунем.

Офариниш, осмон, замин ва фаслҳои сол.

Устураҳои космогонӣ дар хусуси офариниши кайҳон (ҷаҳони менуӣ), осмон, ситорау сайёраҳо, махлуқоти улвӣ, эзадону ғариштагон маълумот медиҳанд. Дар асотири мазкур сохтор ва низоми олами кайҳонӣ, вазифаҳо ва муносибатҳои офаридаҳо бар пояи донишу тасаввурот ва мушоҳидаҳои мардум эҷод шудаанд. Масалан, осмон дар асотири эронӣ қадим равшану соф буда, дар шакли тухм, аз филизи дурахшон сохта шудааст ва ҳамаи офаринишҳои дигар дар дохили он сурат гирифтаанд.

Осмон дар устураҳои ниёғони мо, ҷуноне ки дар мифологияҳои дигар халқҳо дида мешавад, ба ягон сутуне таъба надорад. Дар «Бундаҳишн» омадааст, ки замин шакли зардии тухмо дошта, дар миёнаи обҳои осмон қарор дорад. Яъне ҳанӯз дар тасаввуроти аҷдодони мо замин қуррашакл будааст [5, с. 19; 7, с. 342]. Аммо дар як асари паҳлавӣ – «Ривоятҳо», ки ҳамроҳ бо «Додистони диник» аст, ҳикоят қарда мешавад, ки тамоми мавҷудоти олам ба шакли тани инсон офарида шудаанд. Нахуст аз сари одам – осмон, аз пой – замин, аз ашк – об, аз мӯйҳо – гиёҳон, аз дасти рост – гов ва аз майнаи инсон оташ офарида шудааст. Ин ақида хеле қадимӣ буда, бо гимни «Пуруша» аз «Ригведа»-и ҳиндӣ мувофиқат мекунад. Аз ин ҷиҳат онҳо шояд мотивҳои асотири умумиорӣ бошанд.

Дар тасаввуроти ориёӣ Осмон – падар ва Замин – модар ба шумор мерафт. Ин ақида инчунин дар асотири бостонии юнонӣ, ҳиндуэронӣ, шумерӣ-аккадӣ, мисрӣ ва славянӣ қадим низ маъмул буд. Мотиви «Осмон – падар ва Замин – Модар» дар асотири бостонӣ рамзи аввалин ҷуфти кайҳонӣ махсуб мешавад, ки тибқи мифологияҳо, аз издивоҷи онҳо нахуст худоёну эзадон ва ғариштагон, баъдан мардумону ҷонварону гиёҳон тавлид шудаанд. Масалан, калимаи латинӣ *Юпитер* (номи сайёраи Муштарӣ) аслан “девпадар” (*Diūs-pater*) будааст, ки худои осмони равшанро ифода мекард. Ин калимаи ҳиндуаврупоӣ дар забони санскрит ба гунаи *Dyaus Pitar* ба маънои “Осмон-Падар” роиҷ будааст. Дар забони юнонӣ он дар шакли Зевс (*Zeus pater*) боқӣ мондааст, ки ҳамчун худои олимартабаи Олимп тасаввур мешуд.

Тасаввури мард (нар) будани осмону зан (мода) будани замин дар «Бундаҳишн» баробари дигар унсурҳои табиат ишора шудааст: «... ҷаҳор ҷизро нар ва ҷаҳорро мода хонанд: осмон, филиз, боду оташ наранду ҳаргиз ҷуз ин набошад. Обу заминро гиёҳу моҳӣ модаанд ва ҳаргиз ҷуз ин набошад» [5, с. 73].

Дар адабиёт ва фарҳанги мардуми тоҷик бозмондаҳои ин ақидаи ориёӣ дар таркиби афсонаву ривоятҳо ва дар намунаҳои адабӣ боқӣ мондаанд. Масалан, ки устод Рӯдакӣ дар як марсияи худ бахшида ба ғавти шоир Муродӣ ба ин ақида ҷунин ишора қардааст:

Мурд Муродӣ, на ҳамоно ки мурд,
Марги ҷунин ҳоҷа на қорест хурд.
Ҷони ғиромӣ ба падар боз дод,
Қолбади тира ба модар супурд.

Возехан, ин чо Рӯдакӣ «падар» гуфта, осмонро дар назар дорад ва чон ҳамчун офаридаи поку гиромӣ буда, макони аслияш осмон аст. Баръакси он, колбад ё часади шахси ғавтида, унсури нопок ва зуд табохшаванда аст, ки шоир тирааш хондааст ва ҷойи он зери замин, зери хок мебошад.

Мардумшиноси рус М.С. Андреев дар мақолааш «Мавод доир ба асотири тоҷикон» қайд мекунад, ки устураи ҳиндуаврупоӣ дар бораи Осмон – падар ва Замин – модар, ки дар Риг-Ведо зикр шудааст, пораҳои он то ба имрӯз дар бовару эътиқодҳои мардуми Язгуломи Тоҷикистон боқӣ мондаанд. «Дар Язгулом то ба имрӯз Осмон – «дед» (падар) ва Замин «нан» (модар) номида мешаванд. Вобаста ба ин фаслҳои солро ба занона мардона тақсим мекунад. Зимистону тирамоҳ аз ҷинси мард шумурда мешаванд. Вақте ки аз осмон барф ё борон меборад, дар тасавури онҳо, бордоркунии замин ба вуқӯ мепаивандад. Баҳору тобистон ба ҷинси зан тааллуқ доштаанд ва вақте ки дар ин фаслҳо гиёҳу меваҳо мерасанд, мардум меғуфтанд, ки табиат (замин) таваллуд мекунад...» [1, с.77].

Тасаввурот дар бораи осмон, ҷирмҳои кайҳонӣ ва падидаҳои дигари табиат дар мундариҷаи афсонаву ривоят, боварҳо ва қисман жанрҳои хурди фолклори тоҷикон возеҳ инъикос ёфтаанд, ки асосан дар пояи асотири бостон ва мушоҳидаҳои пайвастаи мардум шакл гирифтаанд.

Мафҳуми офариниш дар ибтидои аксари афсонаҳо дар қолиби «*Буд, набуд, будгор буд, замин набуд, шудгор буд...*» баён шудааст, ки дар назари аввал як ҷумлаи муқаррарӣ менамояд, аммо чун неқ нигарӣ, ифодаи пур аз ҳикмат мебошад. “Буд”, яъне ҳастӣ, гетӣ, ҷаҳони моддӣ дар ибтидо набуд, аммо “будгор”, яъне офаридгор буд. Нахуст Худованд буд ва ин ҷаҳонро ҳастӣ бахшид. Замин набуд, аммо “шудгор” – нақша буд, идея буд. Ин ҷумлаи қолибӣ моҳияти идеализмро ифода мекунад, ки ба қавли идеалистҳо аввал идея, баъд материя ба вуҷуд омадааст.

Мафҳуми осмон дар бовару эътиқоди мардуми тоҷик макони хеле баланд ва дастнорас, ҳатто макони ғариштагон ва офаридаҳои дигари худованд мебошад. Осмон, назар ба тасаввуроти суннати тоҷикон, аз ҳафт қабат иборат буда, дар онҳо офтобу моҳтоб ва ситораҳо ҷойгир шудаанд.

Муҳаққиқи рус А.П. Шишов охириҳои асри XIX ба Осиёи Миёна омада, аз байни халқҳои ин минтақа маводи зиёди этнографӣ ҷамъ кардааст ва қисме аз онҳоро дар шакли китоб мунташир намудааст. Аз он ҷумла дар китоби «Тоҷикон» роҷеъ ба тасаввуроти суннати мардуми тоҷик дар бораи кайҳон, ҷирмҳо ва ҳодисаҳои осмонӣ маълумоти аҷибу ривояҳои ҷолиб овардааст:

«Ҷаҳонбинии кӯҳистониён, ки ба зиндагии тангу сарбастаи онҳо ва набудани ғаммиши дуруст дар бораи қонунҳои табиат вобаста мебошад, бо хурофот ва тарс аз арвоҳи зиёнрасон ва руҳи мададрасон пур шудааст...

Тасаввуроти соқинони маҳаллӣ дар бораи кайҳон хеле тангу маҳдуд аст. Аз рӯйи ғаммиши онҳо, дунё иборат аст аз замин, офтоб, моҳ, осмон бо ситораҳои қалон ва хурд; замин аз офтоб ду маротиба ва моҳ 1½ маротиба аз офтоб хурдтар мебошанд; замин қурашакл буда, аз он вақте ки Худо дар он кӯҳҳоро ҳамчун меҳҳои ин қура офарид, беҳаракат мебошад; офтоб низ беҳаракат аст, вале рӯшноӣ ва гармии худро, ки Худо он ҷо нигоҳ доштааст, ба замин тавассути абрҳое, ки ҳамроҳи моҳ дар атрофи офтоб ва замин дар дувоздаҳ бурҷ давр мезананд, паҳн мекунад; аз ин сабаб моҳ дар паси замин

монда, рӯшноӣ намедихад; аммо гирифтӣ офтоб аз ҷониби Аллоҳ барои гуноҳҳои вазнини одамон фиристода мешавад [15, с. 313].

Маълум мешавад, ки ин маводро аз мардуми одӣ шунидааст ва баробари ин ақидаҳо инчунин донишҳои нисбатан дурусти илмӣ ва таҷрибаву мушоҳидаҳои нучумӣ дар байни табақаи босаводи тоҷикон маъмул буд.

Мазмуни “кӯҳхоро ҳамчун меҳи замин офаридан” дар ин иттилои А.П. Шишов ишора ба ояҳои 6 ва 7-уми сураи “Набаъ”-и Қуръони мачид мебошад, ки чунин гуфта шудааст: “6. Оё мо заминро бистар насохтем. 7. Ва кӯҳхоро меҳҳо?”.

Офтоб /Хуршед. Офтоб яке аз чирмҳои мунаввари осмонӣ мебошад, ки ҳастии ҳаёти рӯйи замин аз гармии он аст. Номии дигари он Хуршед мебошад, ки дар Авесто дар шакли «хвара» зикр шуда, бо сифатҳои «дурахшон», «ҷовидона» ва «тезасп» ҳамроҳ омадааст.

Дар тасаввурот ва боварҳои омиёнаи тоҷикон, офтоб ҳамчун кураи бузурги оташбори осмонӣ дорои неруи хос, дуркунандаи балоҳо ва дармонбахши бемориҳо шумурда мешавад. Чунончи, дар боварҳои мардуми Вахон ва Ишкошим офтоб чирми осмонии бузург ва муқаддас ба шумор меравад.

Мардумшиносон боварҳои марбут ба офтобу моҳтобро дар ин минтақа мушоҳида карда, аз он ҷумла қайд намудаанд, ки мардуми Ишкошим ба номи офтоб, яъне “Сари Ремузд” – гуфта, қасам меҳӯранд. Дар Вахон бо таъбири “Сари ир” ва дар Ғорон бо ибораи “Сари Офтоб” савганд ёд мекунанд. Ин қасам хеле бозътибор буда, мардум бовар доранд, ки касе қасамашро шиканад, ё бардурӯғ савганд ёд кунад аз ҷониби офтоб ҷазо хоҳад гирифт. Ин ҷо калимаи «Ремузд» дар савганди сокинони Ишкошим шакли тағйирёфтаи «Хурмузд» мебошад, зеро дар тасаввуроти мардуми ин ноҳия Офтоб бо номи худои зардуштиён – Хурмузд (Ахурамаздо) ёд мешудааст [9, с. 122].

Ҳодисаи тирашавӣ ё гирифтани офтобу моҳтоб дар тасаввуроти мардум бо боварҳову устурапораҳо омезиш ёфтаанд. Мардумшиносон М.С. Андреев ва А.А. Половтсов ин тасаввуроти асотириро дар Вахону Ишкошим низ ба қайд гирифтаанд. «Сокинони он ҷо тирашавии офтобро *рӯмузон наф*, яъне “офтобро гирифтанд” ва тирашавии моҳро *мӯтобоннаф* “моҳтобро гирифтанд” мегуфтаанд. Тирашавӣ чунин шарҳ дода мешуд, ки девҳо кӯшиши гирифтани ва бурдани офтобро доштаанд, дар ин кор гуноҳҳои одамон сабаб мешудааст [4, с. 35].

Ин ақида дар байни тоҷикони дигар манотиқи Осиёи Марказӣ низ маъмул аст. Аз ин хотир дар лаҳзаҳои тирашавии офтобу моҳтоб мардум бо дасту ҷӯбҳо ба дегу ҳар гуна зарфҳо зада, садои баланд мебароранд, то ки маҳлуқони аҳриманӣ офтоб ё моҳтобро раҳо созанд.

Дар байни мардум нақлу ривоёт ва боварҳои гуногун дар бораи офтоб ва хусусиятҳои он маъмуланд, ки ҳам решаҳои асотирий доранд ҳам қисман бофтаҳои бадеӣ мебошанд. Масалан, ҳодисаи физикии Ҳангоми тулуъ ва ғуруб сурх намудор шудани ранги офтобро баъзе “доноён” ба таври худ шарҳ медиҳанд, ки ғӯё, офтоб бо сабаби гуноҳҳои мусулмонони хатокор азоб мекашад ва сурх мешавад. Аммо ин як ҳодисаи физикӣ буда, ба

гузаштани шуои офтоб тавассути қабатҳои атмосфера вобаста аст, ки пагоҳӣ ва бегоҳӣ сурат мегирад.

Сокинони Самарқанд роҷеъ ба сурхшавии ранги офтоб ҳангоми тулуъ меғуфтаанд, ки “офтобро душманон бо занҷир аз ду китфаш зер карда будаанд. Барои ҳамин вақти баромадани офтоб бо як азобе, сурх шуда, наъразанон мебаромадааст”.¹

Офтоб дар тақвими сокинони Бадахшон бо номи *хирпичор* (офтоб дар мард) мавқеи калидӣ дорад. Маънои *хирпичор* (аз хир/хур – офтоб, пи – пешоянд ва чор/чорик – мард) яъне “офтоб дар мард” буда, он вобаста ба ҳисоби рӯзҳои сол аз рӯи аъзои тани мард, яъне аз нохуни по то фарқи сар ва баръакс шуморида мешавад. Мардум дар сутуни хонаҳои худ, вобаста ба рӯзу фаслҳо нақшу хатҳо мекашиданд ва нурҳои офтоб аз равшан ба онҳо афтида, аз рӯи он фарорасии рӯзу моҳхоро муқаррар мекарданд Мувофиқи тасаввуроти сокинони Бадахшон, Наврӯз замоне фаро мерасад, ки офтоб ба нишонаи «дил» ворид шавад. Ин айём се рӯз давом карда, иди *Соли нав ё Сари сол* барпо мегашт [муфассалтар ниг.: 14].

Офтоб дар афсонаҳои тоҷикӣ, пеш аз ҳама, ҳамчун чирми табиӣ, сониян ба ҳайси тимсоли мушаххас тасвир шудааст. Гунаи дигари тасвир мазмунан ва рамзӣ буда, сифатҳои офтоб дар тасвири чехрае ба кор рафтааст. Масалан, Фариштамоҳ шаб рӯяшро ба ҳар тарафе гардонида, ҳоб равад, ҳамон тараф рӯз барин равшан мешуд, Дар равшани ҷамоли ӯ деҳқонон замин шудгор мекарданду ҳунармандон маснуот месохтанд.

Тибқи ривоятҳои мардумӣ, Офтобу Моҳтоб ду хоҳарон будаанд. «Офтоби оламгир ҳар рӯз аз паси кӯҳ менамудааст. Рӯзе дид, ки як гул ба ӯ бо меҳр менигарад. Гуфт: Ту меҳроӣ хоҳари ман бошӣ?

Меҳоҳам, – гуфт! Гул хурсанд шуд ва гул-гул шукуфт, охир ман хоҳар надорам. Аз ҳамон вақт офтобу гул бо ҳам хоҳар шуданд ва аз гули офтобпарст дида хоҳари бовафотар нест. Офтобпараст ҳар рӯз тулӯи хоҳарашро интизор аст ва ҳамин, ки ӯро дид, то бегоҳӣ аз рӯяш ҷашм намеканад”².

Ин гуна ривоятҳо, ки дар бораи пайдоиши ва ё ибтидои ҳодисае маълумот медиҳанд, аслан шарҳҳои омиёнаи ягон ашё ё падидаи табиат мебошанд. Чунин мисолҳоро доир ба нишонаҳои моҳ низ овардан мумкин аст.

Моҳ / Моҳтоб. Моҳ ҳамчун наздиктарин чирми осмонӣ буда, радифи ягонаи сайёраи Замин ба шумор меравад. Табиати моҳ сард аст ва аз ҳудаш ҳеҷ гоҳ нур намебарорад, он рӯшноие аз моҳ ба замин метобад, аслан нурҳои офтобанд, ки ба сатҳи моҳ расида, шикаста мешаванд ва қисман хираву тира ба замин мерасанд.

Одамони ибтидоӣ фазаҳои камшавию афзуншавии моҳро мушоҳида карда, дар ин падидаи физикӣ муборизаи қувваҳои хайру шарро медиданд. Онҳо фикр мекарданд, ки моҳ вучуди неқ аст ва ба одамон шабона рушноӣ медиҳад, аммо кадом як қувваҳои зараррасон онро кам мекунанд ва меҳоҳанд нобуд созанд. Ҳодисаи тирашавии моҳро низ тақрибан чунин муборизаи худоёни неку махлукҳои зиёнрасон мешумурданд.

¹ Гўянда: Миркамоллова М., н. Ургути вил. Самарқанд. > Б. Шермуҳаммадов, 1960. V:3814, Ут.25.

² Гўянда: А.Роҳила, ш. Ваҳдат, деҳаи Тангай. > Дўстова Ш., 2004. Бойгонии муаллиф.

Мардуми деҳаи Сӯҷони ноҳияи Шугнон тирашавии мохро «местанчив» меноманд. Вакте ки моҳ тира мешавад (сои замин ба сатҳи он афтад) мардум мегӯянд, ки «кофирон мохро гирифтанд». Аммо қадимиҳо мегуфтанд, ки «деву ачинаҳо мохро гирифтанд». Ва ҳар кас бо дасту бо ҷӯб сатилу зарфҳои гуногунро зада, садо мебарорад, то ки кофирон (деву ачинаҳо) мохро раҳо кунанд [11, с. 22].

Тавре ки мушоҳида мешавад, деву ачинаро кофир хондан, бештар аз ҷониби руҳониён сураат гирифтааст. Мақсад аз тарзи муносибат дар назари мардум зишту бадрафтор тасвир кардани симои кофирон будааст. Ибораи «гирифти моҳ», ки ба маънои торикшавӣ ё тирашавии моҳ ё офтоб аст, аз ҳамин ақидаҳои мардумӣ сар задааст. Яъне моҳ ё офтобро нерӯҳои аҳриманӣ кӯшиши гирифтани мекунад, вале бо даҳлати инсонҳо, дуову намозу амалҳои гуногун онҳо ба мақсад намерасанд.

Роҷеъ ба баромадани моҳи нав дар осмон миёни тоҷикон шугун ва ақидаву одатҳои гуногун маъмул мебошанд. Масалан, моҳи навро бори якум дида, нияту орзуҳо мекунад ва се маротиба оҳиста дар ҷойи худ мечаҳанд, то ки гуноҳояшон резад ва дар моҳи нав – моҳи фарорасида поку тозаву муваффақ бошанд. Баъзеҳо бо дидани моҳи нав даст ба дуо бардошта мегӯянд: «Худочон, моро ба моҳу солҳои зиёд расон!». Одатӣ дигаре ҳам мушоҳида шудааст, ки ҳангоми дидани моҳи нав танга ё пули қоғазиро аз ҷайб бароварда, ба моҳ нишон медиҳанд ва боз ба кесаашон мегуздоранд, то ки дар моҳи нав пулашон зиёд шавад.

Дар байни тоҷикони водии Панҷшер ақидае маъмул аст, ки мустақим дидани рӯи моҳи нав ҳосияти хуб надорад. Онҳо сабӣ мекунад, ки аввал инъикоси мохро дар об бубинанд, зеро об поку тозакунада ба шумор меравад. Моҳи навро дар об дида, сипас ба моҳ менигаранд ва боз дубора акси онро дар об нигоҳ мекунад. М.С. Андреев дар байни мардуми ҳазора шакли дигари ақидаро мушоҳида кардааст: агар об дар наздиқӣ набошад, аз оина истифода мебардаанд ва моҳи навро аввал дар оина медидаанд [3, с. 66].

Мардум нишонаву хусусиятҳои мохро мушоҳида карда, тасаввурот ва таҳайюли худро шарҳ медоданд, ки дар натиҷа чандин ривоятҳо ба вуҷуд омадаанд. Масалан, дар бораи доғҳои сатҳи моҳ дар ривояте омадааст, ки «моҳу офтоб ду хоҳарон будаанд. Ҳарду ҳам соҳибчамолу зебо. Рӯзе байни онҳо дар бораи хушрӯйӣ мунозира бархостааст. Офтоб худро таъриф кардааст, моҳ ҳам худро дар зебӣ ситоиш намудааст. Охир ин мунозира ба ҷанҷол гузаштааст ва моҳ як даста сӯзанро ба рӯи офтоб партофтаасту офтоб руҳсорӣ мохро ҳарошида гирифтааст. Ана аз ҳамон вақт атрофи офтоб сӯзандор шудааст, кас ба он нигоҳ карда наметавонад. Рӯи моҳ низ аз ҳамон замонҳо доғдор шудааст».³

Моҳ дар мазмуни афсонаҳо бештар ба маънои аслӣ, ҷирми мунаввари осмонӣ тасвир мешавад. Дар афсонаи «Тақдирро табдир карда намешавад» подшоҳ ҷавонеро барои овардани моҳ равон мекунад. Ҳарчанд қаҳрамон аз уҳдаи ин кор баромада наметавонад, аммо ӯ тавассути сайру саргузашти худ мушкили чанд касро осону муаммоҳоро бандкушоӣ мекунад.

³ Гӯянда: Раҳмонкулова Тӯтиёӣ, н. Ургути вил. Самарқанд. > Б. Шермуҳаммадов, 1960. V:3813-3814, Ут.25

Номҳои Моҳбону, Маҳтоб, Моҳтобим, Маҳпарӣ ва ғайра дар афсонаҳои тоҷикӣ зиёд ба назар мерасанд, ки бозтоби суннати номгузории тоҷикона мебошанд. Ҳамчунин дар афсонаҳо чехраи духтарони зебову соҳибчамол бештар ба моҳ ташбеҳ дода мешавад.

Ситораҳо. Ситораҳо аз даврони қадим таваҷҷуҳи одамонро ҳамчун олами пур аз асрор ба худ ҷалб карда буданд. Мушоҳидаҳои пайдарҳам онҳоро ба ҳулоса овард, ки бархе аз ситораҳо сайркунада – сайёра буда, боқӣ ночунбон ҳастанд, инчунин якчанд ситора ба ҳам наздик шуда, ба шакли одаму ҳайвон ё ашёе намоён мешаванд, баъзеяшон “меафтанд” ва ғайра. Одамони қадим тасаввур мекарданд, ки замин инъикоси осмони ситоразор аст ва ҳар қадом одам як ситора дорад. Дар вақти афтидани як ситора (ки аслан метеор ё метеорит мебошанд) онҳо ҳулоса мекарданд, ки як нафар инсон дар рӯи замин вафот кард. Ин ақида миёни бисёр халқҳои ҷаҳон, аз он ҷумла дар байни мардуми тоҷик, то кунун боқӣ мондааст.

Тоҷикони минтақаҳои гуногуни Осиёи Марказӣ дар тури қарно ситорау бурҷҳои осмонро ба тарзи худ номгузорӣ карда, вобаста ба онҳо баъзе бовару ривоятҳои эҷод намудаанд. Масалан, сокинони болооби Зарафшон бурҷи «Дубби акбар» (“Хирси қалон”)-ро «Қисми духтар» меномиданд ва ҷор ситораи қанори онро ба ҷор ғӯшаи тобут шабеҳ медонистанд. Ситораи хурди болотар аз ситораи миёна (яъне думи хирс)-ро «ситораи ҳаёт» меномиданд ва боваре доштанд, ки одам онро 40 рӯз пеш аз вафоташ дигар намебинад. Бурҷи Парвинро рамаи ғӯсфандон меномиданд; ситораи думдор (комета) тибқи ақидаҳо, марғи ҳокимро пешгӯӣ мекардааст. [15, с. 316].

Дар Ишқошим мардум барои ифодаи ҳосияти ситораҳову бурҷҳо номҳои барои форсизабонон маъмулро гузошта буданд. «Роҳи қаҳқашонро *Роҳи кӯчак* меномиданд. Дубби акбар – *Ҳафтдодарон*, Савр – *Парвин*, ду ситораи номаълуме, ки ба ҳам наздик буданд – *Лайлӣ ва Маҷнун*, як ситораи номаълуме, ки дар тирамоҳ намудор мешуд – *Ситораи хунук* меномиданд». [4, с. 35].

Роҷеъ ба ситораҳо, сайёраҳо ва ҳодисаҳои қайҳонӣ мардуми тоҷик нақлу ривоят ва боварҳои ҷолибдоранд, ки онҳо дар худ мазмунҳои асосӣ ва эътиқодиро нухуфтаанд. Дар мавриди тулуъ ва ҷойгиршавии ситораҳо низ нишона ва шугунҳои гуногун эҷод шудаанд.

Дар маросими азодории тоҷикони водии Ҳисор одате ҳаст, ки мазмунҳои он решаи якчандҳазорсола дорад. Ба тасаввури мардум, ситораҳо қобилияти тоза кардан доштаанд. «Дар муддати се рӯз аз ҳонаи шахси ғавтида ҳамаи либосҳои ӯ ба берун мебароранд ва рӯзу шаб овезон меистад, то ки онҳоро ситораҳо бинанд» [8, с.163]

Ситораҳо, ба гумони мардум, на танҳо либосҳои шахси ғавтидаро аз таъсири нерӯҳои зиёнрасон тоза мекарданд, балки тани захмӣ паҳлавонро шифо мебахшиданд.

Дар афсонаи “Рустам ва Исфандиёр” Рустам ҳар қадар тани Исфандиёрро бо қамон мезад, аммо тир дар бадани Исфандиёр қора намекард. Исфандиёр доруе дошт, ки баъди ҷанг шаб дар баданаш мемолид, шаб ситораҳо ӯро медиданд, сиҳҳат мешуд, боз сахар ҷанг мекард. Он доруи афлотунӣ ном дошт [6, с.72].

Дар решаҳои таърихӣ ин номҳо ва ақоиду ривоятҳо тасаввуроти антропоморфӣ, яъне дар шакли инсон тасаввур кардани чирмҳои осмонӣ ба назар мерасад. Антропоморфизм аз боварҳои қадимтарини инсонҳои ибтидоӣ буда, ҳамчун падидаи равонӣ-ҷамъиятӣ дар марҳилаҳои баъдӣ боиси ба вучуд омадани устураву афсонаву боварҳои зиёд гаштааст, ки пораҳои бархе аз онҳо то кунун дар хотираҳои мардум боқӣ мондаанд.

Роҳи қаҳкашон. Яке аз мафҳумҳои астрономӣ галактикаи “Роҳи қаҳкашон” мебошад, ки он дар шабҳои тор, ки равшании моҳ набошад ё кам бошад, хубтар намудор мешавад. Дар назари аввал он ба мисли роҳи осмонӣ пур аз гарду ҷанг метобад, аммо дар асл дар дохили он миллиардҳо ситора ҷойгир шудааст. Онро ба русӣ – *Млечный путь*, ба англисӣ – *Milky way* меноманд, ки низомӣ офтобии мо дар дохили он мебошад. Номи тоҷикӣ он *Роҳи қаҳкашон* ишора ба он аст, ки тоҷикон аз даврони қадим мардуми муқимии Осиёи Марказӣ буда, ба кишоварзӣ чорподорӣ шуғл доштанд. Қавму қabilaҳои турктабори кӯчӣ Роҳи қаҳкашонро ба роҳи кӯчи баҳорӣ ва тирамоҳии парандаҳои дурпарвоз ташбеҳ дода, *Қуш юлӣ* (Роҳи парандаҳо) меноманд.

Тоҷикони Панҷшер онро “Роҳи қоҳовурдагар” ном гузоштаанд, яъне роҳе, ки қоҳ меоваранд. Воқеан, ҷун ба ин роҳ тавассути ҷигинаву гардуна қоҳ мекашиданд, қаҳрезаҳои хурд дар роҳ мерехтанд ва ба раҳгузарон маълум мешуд, ки ба ин раҳ қоҳ бурдаанд.

Ҳамчунин баъзе аз сокинони Панҷшер Роҳи қаҳкашонро “Дарё” меномиданд ва онро ҷунин шарҳ медоданд: «Асли Роҳи қоҳовурдагар меган. Худиш мо мардум Дарё мегим. Дарёе аст, ки нишеб мерава. Як сол як тараф мерават, як сол як тарафи дига мерават. Ё мисли об ворӣ ҳар тараф по мекунат» [3, с 64].

Мардуми тоҷик аз қадимулайём гардиши сайёраҳои мавқеи бурҷову ситораҳо ва таносуби ҷойгиршавии онҳоро мушоҳида намуда, замону фасли солро муайян мекардаанд. Махсусан, фарорасии соли нав ва дигар айёми наҳсу саъдро сокинони деҳоти кӯҳистон аз рӯи мушоҳидаҳои чирмҳои осмонӣ анҷом медоданд.

Дар оғози фасли баҳор сокинони деҳаҳои Ушҳарв ва Шкеви ноҳияи Дарвоз пагоҳии барвақт, пеш аз субҳидам ба ҷониби ғарб, ба сӯи нишонае дар кӯҳсор, ки «Наврӯзгаҳ» номида мешуд, назар карда, пайдоиши се ситораи равшанро мушоҳида мекарданд. Агар ин ситораҳо намудор шаванд, он гоҳ фарорасии Наврӯз собит мешуд ва мардум 7 рӯз Соли навро ҷашн мегирифтанд» [13, с. 195].

Сокинони деҳаи Қалъаи Лаби Оби Қаротегин низ дар айёми Наврӯз дар ғарб намудоршавии се ситораро мушоҳида мекарданд. Ба ақидаи онҳо офтоб дар ситораи аввал як рӯз, дар ситораи миёна (дуюм) ду рӯз ва дар ситораи охири (сеюм) як рӯз (ҳамагӣ 4 рӯз) меистод. Пас аз он фасли зимистон ба охир расида, баҳор медаромад ва иди Наврӯз ҷашн гирифта мешуд [10, с. 77].

Ҷунин таҷрибаҳо ва мушоҳидаҳо батақрор аз насл ба насл гузашта, то замони мо расидаанд, аммо бо сабаби кашфи қонуниятҳои табиӣ ва ҳамагонӣ шудани тақвимҳои муқаммал мавқеи онҳо танг гардид.

Дар анҷом, ба тариқи хулоса метавон гуфт, ки бисёр донишу тасаввуроти қайҳоншиносии мардум ба асотиру ойинҳои бостонӣ марбут

мебошанд. Тасаввурот дар бораи осмон, чирмҳои кайҳонӣ ва падидаҳои дигари табиат ҳеҷ гоҳ ба таври тасодуфӣ ба вучуд намеоянд, ин қабил боварҳо ва донишҳо дар заминаи устурахову ақоиди динии ибтидоӣ шакл мегиранд. Чунин донишҳо дар бораи офтоб, мохтоб, ситораҳо ва хаводиси кайҳонӣ нисбат ба дигар намуди бовару тасаввурот камтар ва дертар ба тағйирот дучор меоянд, зеро онҳо бо дину эътиқод пайваست шуда, мардуми авомро ба бовар қардан водор менамояд.

Адабиёт

1. Андреев, М.С. Из материалов по мифологии таджиков // По Таджикистану: Краткий отчет о работах этнографических экспедиции в Таджикистане в 1925 году. – Ташкент, 1927. – Вып. I. – С. 77-109.
2. Андреев, М.С. По этнографии таджиков. Некоторые сведения / М.С. Андреев // Таджикистан. Сборник статей с картой / Под редакцией члена общества Н.Л. Корженевского. – Ташкент, 1925. – С. 151-178.
3. Андреев, М.С. По этнологии Афганистана. Долина Панджшир (Материалы из поездки в Афганистан в 1926 г.) / М.С. Андреев. – Ташкент, 1927. – 104 с.
4. Андреев, М.С., Половцов, А.А. Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии (Ишкашим и Вахан) / М.С. Андреев, А.А. Половцов. – СПб, 1911. – 48 с.
5. Бундахишн // Мероси хатти бостон. – Душанбе: Бухоро, 2014. – Китоби II. – Ҷ. 1. – С. 12-112.
6. Донишпаҷӯи осори мардумӣ / Маҷмуаи мақолаҳои Фатхуллоев С. Мухаррирон Аҳмад Р., Маҷнунов А. – Душанбе, 2021. – 217 с.
7. Дрезден, М. Мифология древнего Ирана / М. Дрезден // Мифология древнего мира / Пер. с англ. Предисл. И.М. Дьяконова. – Москва: Наука, 1977. – С. 337-365.
8. Мардонова, А. Традиционные похоронно-поминальные обряды таджиков Гиссарской долины (конца XIX – начала XX в.в.) / А. Мардонова. – Душанбе: Дониш, 1998. – 236 с.
9. Назарова, З. Отражении формулы клятвы в картине мира памирцев / З. О. Назарова // Ахбори АИ ҶТ. – 2010. – №3. – С.119-125.
10. Рахимов, М. Исчисление времени у таджиков бассейна реки Хингоу в XIX – начале XX века / М.Р. Рахимов // Советская этнография. – 1957. – №2. – С. 73-88.
11. Раҳимӣ, Д. Боварҳои халқӣ ва тасаввуроти асотирии мардуми Бадахшон / Д. Раҳимӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2018. – №4. – С. 20-36.
12. Раҳимӣ, Д. Шугун ва боварҳои мардуми тоҷик / Д. Раҳимӣ. – Душанбе: Озар, 2004. – 144 с.
13. Таджики Каратегина и Дарваза / под редакцией Н.А. Кислякова, А.К. Писарчика. – Душанбе: Дониш, 1966. – Выпуск 1. – 378 с.
14. Шакармамадов, Н. Ойинҳои наврӯзӣ дар Бадахшон / Н.Шакармамадов. – Хоруғ: Логос, 2012. – 96 с.
15. Шишов, А.П. Таджики. Этнографическое исследование / А. П. Шишов / Подготовка текста и комментарий К.Рустам. – Алматы, 2006. – 392 с.

Рахими Дилшод

КОСМОГОНИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Космогонические и космологические мифы составляют важную часть древней мифологии, отражая представления о сотворении Вселенной, неба, звёзд, планет и космических явлений. Их следы сохраняются в системе верований, обрядах и фольклорных текстах таджиков.

Археологические, этнографические, фольклорные и литературные источники свидетельствуют, что у древних ариев Небо осмыслялось как отец, а Земля – как мать. Эта идея получила распространение и в мифологических традициях греков, индоиранцев, шумеров, аккадцев, египтян и славян. Элементы данного индоевропейского мифологического комплекса в преобразованном виде сохраняются в мировоззрении жителей Таджикистана.

В народных представлениях солнце почитается как огненная небесная сфера, обладающая целительной и оберегающей силой, наделённая священным статусом. Явление затмения Солнца и Луны интерпретируется как символ борьбы добрых духов со зловредными существами. Наблюдения за изменением фаз Луны связывались с противостоянием светлых и тёмных сил.

На протяжении веков таджики различных регионов Центральной Азии давали собственные названия звёздам и созвездиям, формируя связанные с ними легенды и поверья. Эти представления о космосе и природных явлениях не возникали случайно, а складывались в результате длительного процесса осмысления мира, основанного на архаических религиозных верованиях и мифологических воззрениях.

Ключевые слова: таджикский фольклор, космогонические мифы, легенды, верования, небо, Вселенная, Солнце, Луна, звёзды, Млечный Путь.

Rahimi Dilshod

COSMOGONIC IMAGINATION IN TAJIK FOLKLORE

Cosmogonic and cosmological myths constitute an essential part of ancient mythology, reflecting ideas about the creation of the Universe, the sky, stars, planets, and cosmic phenomena. Traces of these myths have been preserved also in the system of beliefs, rituals, and folklore texts of the Tajiks.

Archaeological, ethnographic, folkloric, and literary sources indicate that in the worldview of the ancient Aryans, the Sky was perceived as the father, while the Earth was regarded as the mother. This concept also found expression in the mythological traditions of the Greeks, Indo-Iranians, Sumerians, Akkadians, Egyptians, and Slavs. Elements of this Indo-European mythological complex, in a transformed form, have survived in the worldview of the inhabitants of Tajikistan.

In Tajik folk beliefs, the Sun is revered as a fiery celestial sphere endowed with healing and protective power and regarded as sacred. Solar and lunar eclipses are interpreted as symbols of the struggle between benevolent spirits and

malevolent beings. Observations of the waxing and waning phases of the Moon were associated with the confrontation between light and dark forces.

For centuries, Tajiks from different regions of Central Asia assigned their own names to stars and constellations, creating specific legends and beliefs connected with them. Such representations of the cosmos and natural phenomena did not arise randomly but were formed through a long process of comprehending the world, based on archaic religious beliefs and mythological concepts.

Keywords: Tajik folklore, cosmogonic myths, legends, beliefs, sky, universe, Sun, Moon, stars, Milky Way.

ТДУ: 9точик+3точик+008+37точик+902/904

Хочамов Фурқат

НАҚШИ ШАХСОНИ АЛОҲИДА ДАР БАРҚАРОРСОЗӢ ВА ҲИФЗИ ЁДГОРИҲОИ ТАБИӢ ВА МАВЗЕӢҲОИ МУҚАДДАС

Мақола ба таҳлили нақши шахсони алоҳида дар барқарорсозӣ ва ҳифзи ёдгориҳои табиӣ ва мавзеҳои муқаддаси Тоҷикистон бахшида шудааст.

Мавзуи ёдгориҳои муқаддас дар таърихи халқи тоҷик решаҳои амиқи фарҳангӣ ва динӣ дорад. Дар мақола таърихи муносибати ҷомеа бо чунин маконҳо аз даврони бостон то замони муосир пайгирӣ шудааст. Дар давраи Шуравӣ бисёре аз маконҳои муқаддас таҳти фишори сиёсати давлатӣ қарор гирифта бошанд ҳам, тавассути ташаббуси шахсони алоҳида бисёре аз чунин ҷойҳо ба таври ғайрирасмӣ нигоҳ дошта мешуданд. Ин далел аз ирода ва муҳаббати мардум ба муқаддасот шаҳодат медиҳад. Пас аз истиқлолият, фарҳанги миллӣ боз ҳам ҳаё гардид. Шахсони ғаёбӣ, аз ҷумла олимон, ходимони фарҳанг ва роҳбарони ҷомеа дар ҳаёли маконҳои муқаддас нақши муҳим бозиданд.

Муҳимтарин омил дар ин раванд ҳисси масъулият ва худшиносии миллӣ мебошад. Шахсиятҳои, ки дар барқарорсозии маконҳои муқаддас саҳм мегузоранд, дар асл ба таҳкими пояҳои фарҳангии миллат хизмат мекунанд. Онҳо намунаи шахсони ватандӯст ва фарҳангпарвар мебошанд.

Хулоса, нақши шахсони алоҳида дар ҳифз ва ҳаёи ёдгориҳои табиӣ ва муқаддас хеле муҳим ва тақдирсоз аст. Ин раванд на танҳо барои ҳифзи мероси гузашта, балки барои шинохти дурусти ҳувияти миллӣ дар оянда низ зарур мебошад. Ҳар як шахрванди бедордил бояд худро масъули нигоҳдорӣ ва ҳаёи ин арзишҳо ҳисобад.

Калидвожаҳо: фарҳанг, ёдгори, ҳифз, шахсият, макон, муқаддас, таърих, ҳаё, барқарорсозӣ, табиӣ, мавзе, таъмир, тармим, зиёратгоҳ, худшиносӣ.

Дар ҷаҳони муосир, ки ҷаҳонишавӣ ва тағйироти босуръати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар ҷараёнанд, масъалаи ҳифз ва барқарорсозии мероси фарҳангӣ, табиӣ ва маънавии инсонӣ аҳаммияти хосса касб менамояд. Дар ин замина, ёдгориҳои табиӣ ва мавзеҳои

муқаддас на танҳо нишонаи таърих ва эътиқодоти мардум, балки бахше аз ҳувиати миллӣ ва шинохти фарҳангии ҷомеа махсуб мешаванд. Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2018 дар суҳанронияшон бо зиёиёни мамлакат зикр намудаанд: “Дар шароити феълӣ, ки бархӯрди тамаддунҳо дар ҷаҳон торафт тезутунд мешавад, омӯхтан ва таҳқиқ қардани мероси бостонӣ, ҳифзи арзишу суннатҳои милливу мардумӣ ва ёдгориҳои таърихӣ аҳаммияти махсус пайдо мекунад” [12, с.3].

Ёдгориҳои табиӣ ва мавзеъҳои муқаддас ҳамчун шоҳидони зиндаи таърихи фарҳангӣ, диниву маънавӣ ва иҷтимоии инсоният аз рӯзгори қадим то ба имрӯз, мақому манзалати баланд доранд. Ин маконҳо на танҳо дар натиҷаи зебоии табиӣ ё аҳаммияти ҷуғрофӣ ба вуҷуд омадаанд, балки натиҷаи равандҳои тулонии таърихӣ, ақидаҳои мардумӣ ва эътиқоди динӣ низ мебошанд. Дар замонҳои бостон, одамон ба объектҳои табиӣ – кӯҳҳо, дарахтҳои бузург, чашмаҳо ва ғорҳо ҳамчун ҷойҳои муқаддас менигаристанд. Онҳо бовар доштанд, ки дар ҷунин ҷойҳо руҳи худоён ё нерӯҳои табиат зиндагӣ мекунанд. Масалан, дар давраҳои бостон, сангҳои бузург (харсангҳо) ё сангҳое, ки шакли ғайриодӣ доштанд, барои мардуми муқими Ҷопон ҳамчун ҷойҳои муқаддас ва макони ибодат хизмат мекарданд. “Бовар бар он буд, ки худоён маҳз дар болои ҷунин сангҳо ё дар дохили ғорҳо ба замин нузул намуда, дар он ҷо истироҳат менамуданд ва баъдан ин сангҳо хусусияти муқаддас пайдо мекарданд” [15, с.6]. Ин ақидаҳо асоси шаклгирии аввалин мавзеъҳои муқаддас гардиданд. Масалан, дар фарҳанги бостонии Суғд ва Бохтар кӯҳҳои муқаддас ва чашмаҳои шифобахш мавриди эътироми махсус қарор доштанд. Бо ворид шудани ислом ба сарзамини мо, мазмуни муқаддасият тағйир ёфт. Макбараҳо, мазорҳо, масҷидҳо ва дигар ҷойҳое, ки бо шахсиятҳои бузурги дини ислом пайвандӣ доштанд, мавзеъҳои муқаддас гардиданд. Дар ин давра бисёре аз ҷойҳои қадим, ки қаблан бо эътиқоди бутпарастӣ алоқаманд буданд, мазмуни нав гирифтанд ва ба фарҳанги исломӣ мутобиқ шуданд. Масалан, зиёратгоҳҳои машҳур ҷун Ҳоча Машҳад, Шоҳ Ҳамадонӣ ва Мазори Ҳоча Обигарм дар ҳамин давра мақоми муқаддас гирифтанд. Дар давраи Шуравӣ, бисёре аз ёдгориҳои динӣ ва муқаддас таҳти назорати давлатӣ қарор гирифтанд ё қисман ё қомилан маҳдуд шуданд. Бо вуҷуди ин, бисёр мавзеъҳои муқаддас ба таври ғайрирасмӣ аз ҷониби мардум нигоҳ дошта мешуданд.

Пас аз истиқлолият (1991), эҳёи фарҳанги миллӣ ва диниву таърихӣ боиси таваҷҷуҳ ба мавзеъҳои муқаддас ва табиӣ гардид. Ҳоло ин маконҳо ҳамчун объектҳои фарҳангӣ, сайёҳӣ ва таълимӣ хизмат мекунанд. Хулоса ёдгориҳо ва мавзеъҳои муқаддас дар тури таърих аз шакли ибтидоӣ ва боварҳои мардумӣ ба объекти фарҳангӣ, таърихӣ ва динӣ табдил ёфтаанд. Онҳо ҷузъи ҷудонашавандаи ҳофизаи таърихии миллат ва воситаи тавоноии пайваст намудани гузашта ба имрӯз ва фардо мебошанд. Аз ин рӯ, омӯзиш ва ҳифзи ин маконҳо вазифаи муҳими ҳар як миллатпарвар ва фарҳангдӯст ба ҳисоб меравад.

Ёдгориҳои табиӣ, кӯҳҳо, кӯлҳо, дараҳо, обанборҳо ва дигар унсурҳои муҳити зист бо гузашти вақт на танҳо аҳаммияти табииву экологӣ, балки арзиши маънавӣ ва рамзии махсус пайдо мекунанд. Ин маконҳо аксар вақт

бо афсонаҳо, дostonҳои таърихӣ ва эътиқоди мардум пайвандӣ доранд, ки ба онҳо дараҷаи муқаддасӣ мебахшад. Мавзеъҳои муқаддас, мазорҳо, масҷидҳои қадима, ҷойҳои зоҳиднишин ва дигар маҳалҳои ибодат дар худ на танҳо таърихи дин, балки урфу одат, суннат ва анъанаҳои халқиятхоро таҷассум мекунанд. Ҳифзи чунин мавзеъҳо барои нигоҳдории пайвандии наслҳо, тақвияти худшиносии миллӣ ва таъмини суботи маънавии ҷомеа ниҳоят муҳим аст. “Бояд тазаққур дод, ки ин ёдгориҳо на танҳо бо зебоии худ маъруфанд, балки ҳамчун нишондиҳандаи таърихи қадимии мардумон ва фарҳангҳои мухталиф, инчунин донишҳо ва фаҳмишҳои гуногун низ хидмат мекунанд” [14, с. 40]. Ҷанбаи зоҳирии ёдгориҳост, ки таваҷҷуҳи мардумро ҷалб мекунад. Ёдгориҳо ҳамчун шоҳиди давраҳои гуногуни таърихӣ хизмат мекунанд. Онҳо нишон медиҳанд, ки мардум дар кучо ва ҷи гуна зиндагӣ мекардаанд, фарҳангҳои чунин маконҳо метавонанд ба фарҳангҳои гуногун тааллуқ дошта бошанд ва робитаҳои байни халқиятхоро нишон диҳанд. Ёдгориҳо на танҳо як ҷизҳои “кухна” ҳастанд, балки манбаи донише мебошанд дар бораи табиат, дидгоҳҳои динӣ, ҷаҳонбинии гузаштагон ва ғайра. Бо вуҷуди ин, дар солҳои охир як қатор мушкилот дар ҳифзи ин гуна ёдгориҳо ва маконҳои муқаддас ба миён омадааст. Инҳо омилҳои иқтисодӣ, бетаваҷҷуҳии идораҳои масъул, нобудшавии табиӣ, муносибати мардум, сустии мафкуравӣ дар робита ба мероси фарҳангиву табиӣ мебошанд.

Дар чунин шароит нақши шахсони алоҳида: олимон, руҳониён, соҳибкорон, шахсони саховатманд дар ҳифз ва эҳёи ёдгориҳои табиӣ ва маконҳои муқаддас торафт назаррас мешавад. Ин шахсиятҳо бо амалу ташаббусҳои шахсӣ, ҳисси масъулият ва оғаҳии маънавӣ на танҳо ба ҳифзи ин мерос сахм гузоштаанд, балки дигаронро низ ба ин раванд ҷалб намудаду менамоянд.

Таърих собит намудааст, ки шахсони бедору ватандӯст дар тамоми давраҳо дар нигоҳдорӣ ва эҳёи арзишҳои фарҳангӣ ва таърихӣ нақши калидӣ доранд. Шахсони алоҳида тавассути сахми молиявӣ, илмӣ ё маърифатӣ, як ёдгории нобудшударо эҳё намуда, онро ба як маркази маънавии муҳим табдил додаанд. Дар баробари он, Тоҷикистон дорои мавзеъҳои муқаддаси зиёде мебошад, ки дар тули садсолаҳо аз ҷониби мардуми маҳаллӣ ҳамчун ҷойҳои муқаддас ва зиёратгоҳ эътироф шудаанд. “Айни замон дар Тоҷикистон беш аз 3000 ёдгории таърихӣ фарҳангӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки як қисми онҳо аз ҷониби олимони дохилию хориҷӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Вобаста ба ҳифз ва нигоҳдории ёдгориҳои таърихӣ бо ташаббуси Ҳукумати мамлакат то имрӯз 19 санади меъёрию ҳуқуқӣ қабул гардида, ин раванд идома дорад” [2, с.1]. Ин мавзеъҳо на танҳо барои дини ислом, балки аз таърихи пешазисломӣ низ нишона доранд. Зиёратгоҳҳо, макбараҳо, мазорҳо ва маконҳои ба боварҳои мардумӣ даромада, ба монанди Ҳоча Машҳад, Мазори Мулло Масҳат, Чилдухтарон, Ҳоча Обигарм ва ғайра, на танҳо ҷойҳои мазҳабӣ, балки марказҳои муҳими фарҳангӣ ва иҷтимоии мардум маҳсуб мешаванд. Муҳаққиқ Р. Амиров дар мақолаи худ зери унвони “Сиёсати давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ” чунин навиштааст: “Маврид ба зикр аст, ки дар замони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон 43 ёдгорӣ (24 макбара, 3 осорхона,

5 масҷиди таърихӣ, 7 қалъа, 2 мадраса, 1 хумдон) аз нав таъмир ва тармим шуд, ки дар 70 соли Иттиҳоди Шуравӣ чунин миқдори ёдгориҳо таъмир нагардида буд”[1, с. 25]. Аҳаммияти ин ёдгориҳо дар он аст, ки онҳо дар ташаккули ҳувиёти миллӣ, рушди сайёҳӣ, инчунин нигоҳдории муҳити зист ва мероси фарҳангӣ нақши муҳим мебозанд. Аз ин рӯ, омӯзиш ва ҳифзи ёдгориҳои табиӣ ва мавзеъҳои муқаддас яке аз вазифаҳои муҳими ҷомеаи муосир ва сиёсати фарҳангии кишвар ба шумор меравад. Ҳарчанд дар бораи арзиш ва аҳаммияти ин гуна ёдгориҳо зиёд гуфта шудааст, масъалаи муҳими дигар воситаҳои амалии ҳифзи онҳо, ҳамчунон ниёз ба таҳқиқ ва амалисозии васеъ дорад.

Яке аз роҳҳои асосии ҳифзи ёдгориҳо қонунгузории давлатӣ ва ниҳодҳои махсусгардонидашуда мебошад. Дар Тоҷикистон қонуни махсуси «Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси фарҳангӣ» заминаи ҳукукии ҳимояи ёдгориҳоро фароҳам меорад. Қонун 3 марти соли 2006 қабул карда шуда, муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба ҳифз, истифода, нигоҳдорӣ ва тарғиби объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ танзим менамояд. “Мақсадҳои Қонуни мазкур аз инҳо иборатанд:

- танзими ҳукукии таъмини ҳифз ва истифодаи самараноки объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ, рушди минбаъдаи онҳо ба манфиати ҷомеа;
- муайян намудани низоми ҳукукии объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ ҳамчун намуди хоси молу мулки ғайриманқул ва сарвати умумимиллӣ;
- муқаррар намудани назорати давлатӣ оид ба ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ;
- татбиқи сиёсати давлатӣ оид ба ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ;
- таъмини иҷрои уҳдадориҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифз ва истифодаи самараноки объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ;
- ҳимояи ҳукукии шахсони воқеӣ ва ҳукуқӣ ва муайян намудани уҳдадориҳои онҳо оид ба ҳифз ва истифодаи самараноки объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ;
- муҳайё кардани шароити мусоид барои нигоҳдорӣ ва барқарорсозии объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ;
- муайян намудани ҷавобгарӣ барои амал ё беамалие, ки дар натиҷаи он ба объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ зарари мустақим ё ғайримустақим расонида мешавад”[6, с.1].

Аммо танҳо қонун кофӣ нест татбиқи он, назорати доимӣ, ҷалби мутахассисон ва маблағгузории устувор мебошад. Аз ҷониби дигар, омилҳои иҷтимоӣ ва маънавӣ низ ҳамчун воситаи муҳими ҳифзи ёдгориҳо арзёбӣ мешаванд. Баланд бардоштани маърифати мардум, омӯзиши аҳаммияти мероси таърихӣ дар мактабҳои миёнаи умумӣ ва донишгоҳҳо, сафарбарсозии ҷомеа ба маърақаҳои ихтиёрӣ, инчунин мусоидати расонаҳо ва шахсони маъруф дар таблиғи эҳтиром ба таърих аз воситаҳои мебошанд, ки на танҳо дар ҳифзи ёдгориҳо кумак мекунанд, балки дар ташаккули ҳудудиносии миллӣ таъсири амиқ мегузоранд. Дар маҷмӯъ, ҳифзи ёдгориҳо бояд ҳамчун як фаъолияти байнисоҳавӣ ва барномарезишуда амалӣ гардад, ки дар он давлат, ҷомеа ва бахши хусусӣ ҳамкорӣ ва масъулияти муштарак дошта бошанд.

Баҳри ифодаи равшантари нақши воситаҳои гуногун дар хифзи мероси таърихӣ фарҳангӣ, метавон ба як қатор мисолҳои амалӣ дар дохили кишвар ишора намуд. Масалан, мадрасаи Ойим ёдгории меъмории асри XIX буда, тахминан солҳои 1824-1825 сохта шудааст. Сохти меъмории он ба мадрасаи Мирраҷаб Додхоҳ шабоҳат дорад. Ин бино, яке аз намунаҳои меъмории исломӣ дар минтақа мебошад. Сохтмони ин мадраса бо истифода аз усулҳои анъанавии меъмории ва ороишоти хос ба вуқӯ пайвастааст. мадрасаи Ойим, асосан бо хишт ва сангҳои маҳаллӣ сохта шудааст, ки устувории биноро таъмин намудаанд. Тарҳ ва сохтори мадраса дорои хати симметрии асли мебошад, ки ба маркази бино равана шудааст. Хати симметрии асли хати хосе мебошад, ки бино ё шаклро ба ду қисмати баробар ҷудо мекунад. Хатҳои симметрии метавонанд дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла мураббаъ, давр ё иловагӣ бошанд.

Мадрасаи Ойим на танҳо ҳамчун муассисаи таълимии исломӣ, балки ҳамчун рамзи фарҳанг ва таърихи минтақа шинохта мешавад. Сохтмони он ба ҷузыи меъмории ва ороишот аниҷом ёфта, намунаи зиндаи фарҳанги исломӣ дар Тоҷикистон мебошад. Он яке аз ганҷинаҳои бебаҳои таърихӣ аст, ки дар ҳудуди ҷумҳурии якумин ва дар минтақаи Осиёи Миёна дуҷумин мадрасаест, ки дар он қонуни духтарон низ таҳсил мекардаанд.

Даромадгоҳи он аз тарафи шимол буда, ду тарафаашро бинои гумбаздор бо ҳам пайваست мекунад, ки яке аз онҳо намозгоҳ ва дигараш синфхона мебошад. Он дорои 25 хуҷра барои сабақомӯзон ва хуҷраҳои қорӣ барои омӯзгорон мебошад, паҳноии ҳар яке он 2x4, 3x4, 3x6 метр буда, дохили ҳар хуҷра барои гузоштани китобҳо рафчаҳо сохта шудааст. Мадраса дорои гузаргоҳҳо ва ҳавлии васеъ мебошад, ки барои фаъолиятҳои иҷтимоӣ ва таълимии сабақомӯзон пешбинӣ шудааст. Дар сақфи гумбазҳо равшанҳои 6-кунҷаи хурд гузошта шудааст. Мадрасаи Ойим бо нақшҳои геометрии ва калиграфия оро дода шудааст. Ин ороишот дар деворҳо, дарвозаҳо ва сутунҳо нақш бастаанд ва нишондиҳандаи санъати баланди меъмории ва фарҳанги исломӣ мебошанд.

Нуруллоева М. нозирӣ хифзи ёдгориҳои таърихӣ-фарҳангии шаҳри Конибодом ба мо нақл кард, ки “дар солҳои 1890-1891 бо фармони генерал губернатори Фарғона Наливкин ба мадраса мударрис Комилхӯча гуфтани шахс таъин гардидааст. Баъдан дар мадраса 4 мударрис, як мутаавалӣ, 2 имом ва 1 сӯфӣ қор мекардаанд. Соли 1909 мударриси он мулло Бобохӯча Бузургхӯҷаев будааст. Дар даромадгоҳи мадраса бо ғач санаи соҳмони онро бо ҳуруфи арабӣ “Радугам” навиштаанд. Р-200 сол, дол - 4 сол, мим, 40 сол, ғайн - 1000 сол, ки ҷамъи ин ададҳо ба соли 1244-уми ҳиҷрӣ ва 1825-и мелодӣ рост меояд. Аз ин бармеояд, ки мадраса ибтидои асри XIX сохта шудааст. Дар бораи мадрасаи Ойим дар «Энсиклопедияи советии тоҷик» чунин зикр шудааст: “Ин мадрасаро домӯлло Мир Олим ном донишманде сохта, ба номи духтараш Бибиойим гузоштааст. Дарозии мадраса дар қисми шимолӣ 36,5м, дар қисми Ғарбӣ 35м, сатҳи дохили он 17x20,5м”[ниг.9, с.129, ниг.7, с.1]. Ин мадраса аз ҷумлаи ёдгориҳои фарҳангии муҳими асрҳои гузашта буда, то имрӯз ба сифати маркази таърихӣ маърифатӣ шинохта мешавад. Мирзоаъзам Мақсудов таъиноти ин мадрасаро чунин шарҳ додааст: “Таъини солҳо мадраса борҳо таъиноташро дигар кардааст. Баъди Инқилоб, аниқтараш солҳои 30-юми қарни гузашта он ба мактаби ҷадид табдил дода

шуд. Баъдан, ба сифати Артел-устохонаи колхозии «Москва» (имрӯза ҶС ба номи Э. Бойматова) ва аз соли 1941 маҳбасхона буд. Солҳои 70-уми қарни гузашта ҳуҷраҳои он чун боздоштгоҳи муваққатӣ барои таълиму тарбияи бачагони душвортарбия истифода мешуданд. Ибтидои солҳои 90-ум андаке таъмир ва дар як ғушаи он китобхонаи минтақавӣ ҷойгир шудааст» [8, с.1]. Пас аз Истиқлолияти давлатӣ ҷиҳати ҳифз ва бозсозии ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ иқдомҳои ҷиддӣ рӯи қор омаданд. Дар ин замина, барои таъмиру барқарорсозии бинои мадрасаи Ойим низ тадбирҳо андешида шуданд. Сафорати Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар Тоҷикистон тавассути Барномаи “Фонди сафири ИМА оид ба ҳифзи мероси фарҳангӣ”, ки соли 2001 бо ташаббуси Конгресси ИМА таъсис ёфтааст, барои тармими ин ёдгории меъморӣ тақрибан 77 ҳазор доллари амрикоӣ ҷудо намуд. Ҳадафи асосии ин барнома ҳифз ва эҳёи ёдгориҳои фарҳангӣ ва шаклҳои анъанавии ифодаи ҳунари дар кишварҳои рӯ ба рушд мебошад. Мадрасаи Ойим имрӯз ҳамчун ёдгории фарҳангӣ ва таърихӣ Тоҷикистон шинохта шуда, ба рӯйхати расмӣ объектҳои муҳофизатшавандаи давлатӣ шомил гардидааст. Ин иқдом на танҳо ба ҳифзи як ёдгории нодир мусоидат намуд, балки заминаи муҳими эҳёи арзишҳои миллиро низ фароҳам овард.

Дар моддаи 44-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ омадааст: “Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ дастраси халқ мебошад. Ҳифзи табиат, ёдгориҳои таъриху фарҳанг вазифаи ҳар шахс аст” [ниг.5, с.10, ниг.4, с.2].

Ҷунончи муҳаққиқ Ҳусейни Назрулло навиштааст: “Дар ҳоли ҳозир дар кишвари мо бино ба маълумоти муовини директори Муассисаи давлатии таъмири ёдгориҳои таърихӣ назди Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Музаффар Азизов дар қайди Вазорати фарҳанги ҷамъи 2020 ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ қарор доранд, ки аз ин миқдор 250 ададашон меъморӣ, 1383 бостонӣ ва 387 таърихӣ монументалӣ (аз ҷумла 160 ҳайкалу нимпайкараҳо) мебошанд ва аз ин шумора миқдори аз ҳама зиёд 724 ададашонро ёдгориҳои таърихӣ вилояти Суғд ташкил медиҳанд. Ин шумора дар вилояти Хатлон 581 адад, ВМКБ 251, ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 340 адад ва шаҳри Душанбе 34 ададро ташкил менамояд” [10, с.28]. Бо вучуди ин шумораи зиёди ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ дар ҳолати бад қарор доранд. Мутахассисон пайваста аз зарар дидани баъзе ёдгориҳо аз безътиноии ҷомеа ва таъсири омилҳои беруна ҳушдор медиҳанд. Аз ин рӯ, на танҳо давлат, балки ҳар як шаҳрванди кишвар вазифадор аст, ки дар ҳифзи мероси беназири миллий саҳмгузор бошад.

Яке аз ёдгориҳои, ки имрӯз дар ҳолати ногувор қарор дорад ва диққати мақомоти масъулро ҷалб накардааст, мавзеи таърихӣ Саройи Баҳор мебошад. Ин ёдгории арзишманд, ки бо сохтори меъморӣ ва таърихӣ ҳоси худ гувоҳи як давраи муҳими фарҳангии кишвар аст, айни замон дар ҳатари нобудшавӣ қарор дорад. Мавзеи Саройи Баҳор дар деҳаи Кушки Ҷамоати Поршиневи ноҳияи Шугнон ҷойгир шудааст. Саройи Баҳор дорои нақшҳои каллиграфияи асри XVIII мебошад. Атрофи ин мавзеи таърихиро хонаҳои истиқоматӣ, кӯҳ, боғ, дарахтони сояфкану мевадихандаи себ, тут ва зардолу ихота кардаанд. Дар атрофи мавзеъ, қабрҳои фарзандони пири тариқати мазҳабии ноҳияи Шугнон Саид Фаррухшоҳ мавҷуд аст, ки болои сетои онҳо айвон дорад ва дар руи қабрҳо косаҳои сафолӣ гузошта шудааст. Девор аз

санг бардошта, бо гил андова шудааст, дарозӣ ва пахноии хучра бхб ва баландиаш 2,5 метр аст. Хучра як дари дутабакаи хурди чубини кандакоршуда дорад. Сакфи хона ба тариқи хонаи Бадахшонӣ: чорхона тарҳрезӣ шудааст. Чорхона дар оини Зардуштӣ ба чор унсури табиат об, оташ, хок, ҳаво алоқаманд аст. Дар ғулаҷӯбҳо навиштаҷотҳои исломӣ, матнҳо бо хатти настаълиқ, сураи “Мулк, афсонавии Мурғи Бисмил, Кабутар, Шер, Паланг тасвир шудааст. Дар бадани шер ва паланг аз дум то ба ғӯш оятҳои Куръони Карим навишта шудааст. Дар дохили бино аз тарафи чап турбати Саид Фаррухшоҳ, аз рост зани ӯ Икромбегим дафн карда шудааст. Бино аз чор тирезаи хурд иборат буда, тирезаи асосиаш рӯ ба қибла ва нисбат ба дигарҳояш бузургтар аст. Дар масофаи 10-15 метр дарахти туте ба назар мерасад, ки умри онро 220-сола медонанд.

Мавзеи Сароии Баҳор таърихи чандинсола дошта, тибқи маълумоти китобию шифохӣ, пири тариқати мазҳаби исмоилиёни Бадахшон Сайид Фаррухшоҳ аз насли шоҳи Хомуш, Сайид Алишоҳи Валӣ будааст. Сайид Фаррухшоҳ охирҳои ҳаёти худро дар Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон гузаронида дар ҳамон ҷо ба қатл расидааст. Бародараш Шохниёз бо ҳамроҳии мардуми диёр ҷисмашро аз Афғонистон оварда дар ҳамин мавзеъ дафн кардаанд. Иморати ёдгори аз ҷониби бародараш Шохниёз бунёд гардидааст. Мавзеи Сароии Баҳор, ки дар баландӣ ҷойгир шудааст, ду аср қабл як макони зебои сарсабзу хуррам ва сердолу дарахте будааст. Муҳаммадшерзодшоев Саидҷаъфар (с.т 1954) нақл мекунад, ки онро мири Шугнон Шоҳамирбек ҳамчун амири бунёдгару адолатпарвар обод кардааст. Ӯ бо ёрии мардум аз камари кӯҳ ҷӯй кашида, ба ин заминҳо об овардааст. Аммо баъди солиёни зиёд дар асари офати табиӣ кӯҳпораҳои азиме аз Барҷиддара канда шуда ҷӯйбори Шоҳамирбекро вайрон мекунад, ки аз он нишоне ҳам боқӣ намерасад. Мардуми маҳал он офати табииро аз ҷӣ сабаб бошад, “Алмосзада”[13, с. 161] меноманд. Дар хусуси вайрон шудани ҷӯйбор рӯи тахтасанге ин сатрҳо сабт шудааст:

*Аз қудрати Карими Худованди лом язал,⁴
Шуд кӯҳ пора-пораву омад ба ҷӯ ҳалал.*

Аз байн даҳсолаҳо мегузараду пири исмоилиёни Бадахшон Сайид Фаррухшоҳ ба обод кардани заминҳои Сароии Баҳор камар мебандад. Бино ба нақли Муҳаммадшерзодшоев Саидҷаъфар Сайид Фаррухшоҳ он замон дар соҳили чапи рӯди Панҷ иқомат доштааст. Муридони ӯ аз ин тарафи дарё боисрор талаб мекунанд, ки пирашон бояд ба ин тарафи соҳил гузашта, ҳамроҳи онҳо иқомати доимӣ гузинад. Вале ҷои холие набуд, ки онро обод карда, манзил созад. Ниҳоят нигоҳи вай ба мавзеи Сароии Баҳор меафтад. Аммо қувваи ӯ барои аз нав обод кардани ин макон намерасид. Бо маслиҳати ёронаш ба амири Бадахшон Юсуфалихон муроҷиат мекунад. Амир бо вучуди золиму беадолат буданаш ба пир дасти ёрӣ дароз кардааст. Ва дар тули як сол аз камари кӯҳ ҷӯйи наве сохта шуд, ки он ҳаҷдаҳ наваи ҷӯбин доштааст. Сайид Фаррухшоҳ бо ҷӣ душвории кандани кӯҳро чунин тасвир кардааст:

⁴Туянда Мамадшерзодшоев С. (1954) сокини деҳаи Кушки ҷамоати Поршиневи ноҳияи Шугнон.

*Фарҳод нақандааст чунин ҷӯй,⁵
Аз кандани кӯҳ шудем афғор.*

Дар шеър таърихи ба охир расонидани сохтмони ҷӯй низ зикр шудааст:

*Дар соли наҳангу омади мор,
Аз ҳиҷрати он Расули Ҷаббор,
Ғайн омаду Реву Соду Зеҳам,
Ин чор ҳуруфро ту бишмор,
Кардем Сарои дилраборо,
Ободу биною қасру ҷӯйбор.*

. Сайид Фаррухшоҳ ин мавзеъро Сарои дилрабо ном мениҳад ва дар ин бора чунин мегӯяд:

*Ҳар он кас к-ӯ дар ин олам биҳишти ҷовидон бинад,
Сарои дилраборо ҷаннаттулмаъво аён бинад.*

Дар бораи зебоии ин мавзеъ чунин фармудааст:

*Агар Ҷабрил аз авҷи само андар замин ояд,
Сарои дилраборо ҳамчун авҷи осмон бинад,
Агар Фарҳод мебинад чунин ҷӯйбори дилкашро,
Чунин ҷӯйбори дилкашро чу нақши қаҳкашон бинад,
Агар Шоҳ Шамси Табрэзӣ кунад Табрэро таъриф,
Зайфӣ ҳам Сарои дилраборо ҳамчунон бинад[3, с.123].*

Дар шеър шоир аз ёрию мадади Юсуфалихон дар кандани ҷӯй чунин ёдовар мешавад:

*Ба юмни давлатӣ Юсуфалӣ гардид ободон,
Шаҳаншоҳро Зайфӣ, балки бо худ меҳрубон бинад,
Худовандо Шаҳи Юсуфалихонро диҳӣ давлат,
Саманди наъли давлатро ҳамеша зери рон бинад¹.*

Чунин навиштаҷот ифодагари рӯйдоди муҳими таърихӣ буда, ба шахсияти маъруф иртибот доранд. Аз ин рӯ, онҳо ҳамчун сарчашмаи муҳим барои омӯзиши таърихи маҳаллӣ, динӣ ва фарҳангӣ хизмат мекунанд. Ҳунарманд бо истифода аз асбобҳои одӣ, санъати хайратангезро рӯи ҷӯбу санг эҷод кардааст. Навиштаҷоти рӯи ҷӯб одатан бо нақшо, ороишҳои гулдор ва ҳакоқиҳо зеб додо шудаанд. Ин тарзи наққошӣ на танҳо аз маҳорати ҳунарманд шаҳодат медиҳад, балки ба зебоии табиат ва фарҳанги минтақа хусн зам кардааст. Ҳифз ва нигоҳдории навиштаҷоти рӯи ҷӯб дар мавзеи Сароии Баҳор масъалаи муҳим аст. Зиёраткунандагон, сайёҳон аз деҳоти атроф, аз ноҳияҳои гуногуни кишвар ва инчунин аз Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон ба ин мавзеъ меоянд. Мутаассифона, бо вучуди зебоии нотақрор ва аҳаммияти фарҳангии ёдгории, то ба имрӯз он дар ягон феҳристи расмӣ ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ сабт нашудааст. Ин ҳолат мояи нигаронӣ аст, зеро чунин ёдгориҳои арзишманд на танҳо шоҳиди гузаштаи пурғановати халқи мо мебошанд, балки дар тарбияи насли наврас ва рушди сайёҳӣ ҳамчун мероси фарҳангии миллӣ нақши муҳим имебозанд. Набудани сабти расмӣ ёдгории дар феҳристҳои дахлдор, боиси он мегардад, ки ин осори гаронбаҳо бе нигоҳубини мувофиқ ва ҳифзи ҳуқуқӣ монда, тадриҷан фарсуда гардад. Зарур аст, ки мақомоти масъул, ниҳодҳои фарҳангӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ин масъала тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намуда, барои сабти

⁵ Гуянда Мамадшерзодшоев С. (1954) сокини деҳаи Кушки ҷамоати Поршиневи ноҳияи Шугнон.

расмии чунин ёдгориҳои арзишманд чораҳои мушаххас андешанд. “Дар шароити имрӯза ҳифзу эҳёи мероси фарҳангӣ яке аз масъалаҳои мубрам ҳисобида мешавад. Дар ин замина Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақоми ваколатдори он оид ба ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали истиқлолияти давлатии кишвар баҳри ҳифзу эҳё ва истифодаи самараноки чунин мерос чораҳо меандешанд” [11, с.6]. Мутаассифона, то ҳол сабаби ба феҳристи расмии ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ шомил нагардидани мавзеи Саройи Баҳор аз ҷониби Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум нест.

Нигоҳубини мунтазами мавзеи Саройи Баҳор айни ҳол ба зиммаи сокини маҳалла Муҳаммадшерзодшоев Саидҷаъфар вогузор шудааст. Ӯ бо эҳсоси баланди масъулият ва муҳаббат ба маҳалли зисти худ, ҳамроҳ бо бародараш, корҳои нигоҳдорӣ, тозакунии ва ободонии ин мавзеъро пайваста ба ҷо меоранд. Онҳо кӯшиш мекунанд, ки муҳити атрофро тоза, зебо ва ҷолиб нигоҳ доранд, дар тоза кардани атроф, нигоҳдории ниҳолҳо, гулкорӣ ва обёрӣ саҳм гиранд. Ҳамчунин, ҳар гуна корҳои таъмирӣ ва барқарорсозӣ, ки барои нигоҳ доштани симои зебои Саройи Баҳор заруранд, аз ҷониби онҳо иҷро мегарданд. Ин гуна ташаббуси шахсӣ ва муносибати дилсӯзона нисбат ба муҳити зист намунаи ибрат барои дигар сокинон маҳсуб ёфта, муҳити дӯстдоштанӣ ва созандаро дар маҳалла фароҳам меорад. Бо чунин шахсони масъулиятшинос ва фидокор, зисту зиндагӣ дар ин маҳал боз ҳам гуворову зеботар мегардад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки чораҳои муҳофизатӣ ва нигоҳдорӣ анҷом дода шаванд, то ин мероси нодир барои наслҳои оянда ҳифз гардад. Нигоҳдории чунин ёдгориҳо ба мо имкон медиҳад, ки мероси нодири худро ба наслҳои оянда интиқол диҳем ва ба кадрҳои фарҳангу таърихӣ худ расем.

Дар шароити имрӯза, ки таваҷҷуҳ ба ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ рӯз ба рӯз афзоиш меёбад, ҳар гуна ташаббус ва иқдоми шахсӣ ҷиҳати ҳифзу нигоҳдошти ин арзишҳо на танҳо амали хайрхоҳона, балки як навъ масъулияти иҷтимоӣ ва ватандӯстӣ ба ҳисоб меравад. Мазори Гаҳворасанг, ки дар деҳаи Қаратоғи шаҳри Турсунзода ҷойгир аст, яке аз чунин ёдгориҳои муқаддас мебошад. Ин мавзеъ, дар баробари арзиши динӣ ва фарҳангии, макони зиёрати мардум низ мебошад. Ободии он як навъ эҳтиром ба худшиносии миллӣ ва эҳтиром ба гузаштаи пурифтихори халқ аст. Бо мақсади ҳифз ва ободонии ин ёдгории таърихӣ, соли 2011 соҳибкори маъруф ва ватандӯст Алиҷон Раҳимов (1969-2015) бо ташаббуси шахсӣ атрофи мазори Гаҳворасангро бо услуби меъмории шарқӣ ва истифода аз хиштҳои оташбардори мураббаъшакл девор кардааст. Ғафсии девор 25 см ва баландиаш 2 метрро ташкил медиҳад. Гаҳворасанг дар масоҳати 0,30га ҷой гирифтааст. Ранги санг сурх аст ва рӯи он бо матои сафед пӯшонид шудааст. Санг 1,05 метр дарозӣ ва тахминан 45 см баландӣ дорад. Дар назди он санги сафеди гирдашакле мавҷуд аст. Тибқи маълумоти ҷиҳати калонсолони деҳаи Қаратоғ таърихи онро бештар аз 600 сол меонанд. Ба дарки Рухуллои Ҷӯрабой:

*Ифтихори тоҷикон аст ин Қаратоғатҳанӯз,
Сачдағоҳи мардумон аст Хоҷа Оғоқатҳанӯз.
Дар бари гаҳворасанг биншаста гоҳе модарон,
Алағӯён менавозанд ин дили покатҳанӯз.*

Яке аз ёдгориҳои дигаре, ки тавассути шахси саховатманд эҳё ва ҳифз шудааст, Санги Шутур мебошад. Ин санг дар деҳаи Басманда, ҷамоати деҳоти Ваҳдати ноҳияи Деваштиҷ ҷойгир шуда, на танҳо объекти зебои табиӣ, балки як ҷузъи муҳими мероси фарҳангӣ ба шумор меравад.

Дар бораи ин ёдгорӣ миёни мардуми маҳаллӣ ривоятҳо, афсонаҳо ва қиссаву дostonҳое роиҷанд, ки аксаран хусусияти динӣ ва маънавӣ доранд. Мазмун ва муҳтавои ин нақлҳо ба арзишҳои ахлоқӣ ва илоҳӣ пайванд буда, ёдгориҳо на танҳо чун объекти таърихӣ, балки ҳамчун макони муқаддас ва ибрат дар шуури ҷамъиятӣ муаррифӣ менамоянд. Маҳз ҳамин омехтагии таърих, фарҳанг ва дин боис гардидааст, ки ёдгорӣ дар байни мардум муқаддас ва ғиромӣ шуморида шавад. Бо дарки ин аҳамият ва зарурати ҳифзи чунин макони муқаддас аъзои хонаводаи Ҳасановҳо иқдом намуданд, ки барои эмин нигоҳ доштани ёдгорӣ ҷораҳои амалӣ андешанд. Онҳо ғирду атрофи онро бо панҷараҳои оҳанин маҳкам намуда, бо ин роҳ ҷойи зиёратро аз ҳар гуна харобшавӣ ва фаромӯшӣ ҳифз карданд.

Ин гуна ташаббусҳои оилавӣ намунаи равшани эҳсоси масъулияти шахсӣ нисбат ба арзишҳои фарҳангӣ ва маънавии миллат буда, бори дигар собит месозад, ки ҳифзи ёдгориҳои миллий на танҳо вазифаи давлат, балки рисолати ҳар як фарди бедордил ва худшинос низ мебошад.

Адабиёт

1. Амиров, Р. Сиёсати давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ Р. Амиров // Паёмномаи фарҳанг. – 2018. – №2. – С. 23-28.

2. Давлатзода, Ф. Дар Тоҷикистон беш аз 3000 ёдгории таърихӣ фарҳангӣ мавҷуд аст / Ф. Давлатзода // АМИТ “Ховар”. – 18. 04. 2025. <https://khovar.tj/2025/04/dar-to-ikiston-besh-az-3000-yodgorii-tarihiyu-far-ang-mav-ud-ast/>

3. Дурдонаҳои Бадахшон (асотир ва ривоятҳо.) / мурат. Н. Шакармамадов. – Хоруғ: 1992. – 360с.

4. Ёров, М. Таърих. Агар пеши роҳи фориғболиро нагирем... / М. Ёров // Ҷумҳурият. – 3. 03. 2020. – №: 46. https://www.peshina.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=39972

5. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003. <https://ahd.tj/docs/constitution/constitution.pdf>.

6. Қонуни ҷумҳурии тоҷикистон дар бораи ҳифзи ва истифодаи объектҳои мероси таърихӣ фарҳангӣ [Манбаи электронӣ]. - Нишонаи дастрасӣ ба мавод: [# :~: text = Қонуни % 20 мазкур % 20 муносибатҳои % 20 ҷамъиятиро % 20 оид % 20 ба % 20 ҳифз % 20 С % 20 истифода % 20 С, Қонуни % 20 мазкур % 20 Мақсадҳои % 20 Қонуни % 20 мазкур % 20 аз % 20 инҳо % 20 иборатанд % 3А">https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-ҳифзи-ва-истифодаи-объектҳои-мероси-таърихӣ-фарҳангӣ](https://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-ҳифзи-ва-истифодаи-объектҳои-мероси-таърихӣ-фарҳангӣ) # :~: text = Қонуни % 20 мазкур % 20 муносибатҳои % 20 ҷамъиятиро % 20 оид % 20 ба % 20 ҳифз % 20 С % 20 истифода % 20 С, Қонуни % 20 мазкур % 20 Мақсадҳои % 20 Қонуни % 20 мазкур % 20 аз % 20 инҳо % 20 иборатанд % 3А

7. Мадрасаи Ойим. [Манбаи электронӣ]. - Нишонаи дастрасӣ ба мавод: https://tg.wikipedia.org/wiki/Мадрасаи_Ойим

8. Мақсудов, М. «Ойим» тармиму таҷдид мешавад / М. Мақсудов // Садои мардум. – 14. 04. 2018. – №46. <https://old.sadoimardum.tj/minta-a-o/ojim-tarmimu-ta-did-meshavad/>

9. Мирбобоев, А. Мадрасаи Ойим / А. Мирбобоев // Энциклопедияи Советии Тоҷик [ҷ. 4]. – Душанбе. – 1983. – С. 375-376.
10. Назрулло, Ҳ. Ёдгориҳо муҳофизат меҷоянд / Ҳ. Назрулло // Мероси ниёгон. – 2018. – № 20. – С. 28-30.
11. Саидов, А. Масъалаҳои ҳифз ва эҳёи мероси фарҳангӣ дар даври соҳибистиқлолии Тоҷикистон [Матн] / А. Саидов // Паёмномаи фарҳанг. – 2022. – №4. – С. 5-12.
12. Суханронии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар воҳӯрӣ бо зиёиёни мамлакат. [Манбаи электронӣ]. – Нишонаи дастрасӣ ба мавод: https://www.tvt.tj/suhanronii-peshvoi-millat-omomali-rakhmon-dar-vohuri-bo-ziyoiyoni-mamlakat?utm_source=chatgpt.com.
13. Фолклори Помир: асотир, ривоят ва нақшо / мурат. Н. Шакармамадов. – Душанбе: Империял-групп, 2005. – Ҷ.2. – 423 с.
14. Хоҷамов, Ф. Саҳми мардум дар ҳифзи ёдгориҳои табиӣ (дар мисоли сангҳои сиёратгоҳҳо) / Ф. Хоҷамов // Паёмномаи фарҳанг. – 2025. – №2. – С. 39-47.
15. Штейнер, Е. С. Камень в японской традиции // Живой камень: от природы к культуре / Зайонц Л. О. – М.: Институт мировой культуры МГУ, 2015 г.

Ходжамов Фуркат

РОЛЬ ОТДЕЛЬНЫХ ЛИЦ В ВОССТАНОВЛЕНИИ И ОХРАНЕ ПАМЯТНИКОВ ПРИРОДЫ И СВЯТЫХ МЕСТ

Данная статья посвящена анализу роли отдельных лиц в восстановлении и охране памятников природы и священных мест в Таджикистане. Цель анализа показать место отдельных личностей в защите национальных ценностей. Основываясь на изучении исторических и социальных факторов, статья подчёркивает важность активной деятельности отдельных лиц в деле охраны культурного наследия.

Тема священных памятников в истории таджикского народа имеет глубокие культурные и религиозные корни. Автор прослеживает историю взаимоотношений общества с такими местами с древнейших времен до наших дней. В советское время многие священные места подверглись давлению государственной политики. Однако многие места были сохранены неофициально, благодаря инициативе отдельных лиц. Этот факт свидетельствует о воле и любви народа к святыням. После обретения независимости национальная культура возродилась. Активные личности, включая учёных, деятелей культуры и общественных деятелей, сыграли важную роль в возрождении священных мест.

Важнейшим фактором этого процесса является чувство ответственности и национальное самосознание. Люди, вносящие вклад в возрождение священных мест, фактически служат укреплению культурных основ нации. Они являются примерами патриотов и ценителей культуры. Одним словом, роль отдельных личностей в сохранении и возрождении природных и священных памятников очень важна и судьбоносна. Этот процесс необходим не только для сохранения наследия прошлого, но и для правильного осознания национальной идентичности в будущем. Каждый

сознательный гражданин должен считать себя ответственным за сохранение и возрождение этих ценностей.

Ключевые слова: культура, памятник, сохранение, идентичность, место, священное, история, возрождение, реставрация, природный, объект, ремонт, реновация, святыня, самосознание.

Khodjamov Furkat

THE ROLE OF INDIVIDUALS IN THE RESTORATION AND PROTECTION OF NATURAL OBJECTS AND HOLY PLACES

This article highlights the role of individuals in the restoration and protection of natural objects and sacred places in Tajikistan. The purpose of the analysis is to show the place of individuals in the protection of national values. Based on the study of historical and social factors, the article emphasizes the importance of the active participation of individuals in protecting cultural heritage.

The theme of sacred monuments in the history of the Tajik people has deep cultural and religious roots. The author traces the history of society's relationship with such places from ancient times to the present day. During the Soviet period, many sacred places were subjected to pressure from state policy. However, many sites were preserved unofficially thanks to the initiative of individuals. This fact testifies to the people's will and love for their shrines. After independence, national culture was revived. Active individuals, including scientists, cultural figures, and public leaders, played an important role in the revival of holy places.

The most important factor in this process is a sense of responsibility and national identity. People who contribute to the revival of holy places actually serve to strengthen the cultural foundations of the nation. They are examples of patriots and connoisseurs of culture. Thus, the role of individuals in the preservation and revival of natural and sacred monuments is very important and decisive. This process is necessary not only for preserving the heritage of the past, but also for ensuring a proper understanding of national identity in the future. Every conscious citizen should consider himself responsible for the preservation and revival of these values.

Keywords: culture, monument, preservation, shrine, sacred place, history, restoration, natural object, renovation, identity.

ТДУ: 338.48:008(575.3)

Амирхонова Мавзуна,
Ашуралиев Муродали

САЙЁҲИИ ФАРҲАНГӢ ВА ЭТНОФАРҲАНГӢ: МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА БАРТАРИҲОИ РУШДИ ОН ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола мафҳум ва моҳияти сайёҳии фарҳангӣ ва этнофарҳангӣ дар така ба андешаҳои муаллифони гуногун арзёбӣ ва аҳаммияти сайёҳии фарҳангӣ ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодиву иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлилу баррасӣ шудааст.

Сайёҳии фарҳангиро метавон навъе аз сайёҳӣ донист, ки дар он сайёҳ ба ҷустуҷӯ, фарогирӣ ва омӯзиши фарҳанги гузаштаву имрӯзаи ҷомеаи худ ё дигарон мепардозад. Сайёҳии фарҳангӣ имрӯз ҳамчун аз равияҳои муҳими сайёҳии байналмилалӣ шинохта мешавад, ки на танҳо дар муаррифии таърих ва фарҳанги миллат нақш мебозад, балки ба рушди иҷтимоиву иқтисодии ҳар як кишвар низ мусоидат мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бойи таърихиву фарҳангӣ буда, барои рушди ин соҳа заминаҳои воқеӣ дорад.

Яке аз омилҳои асосии ҷалби сайёҳони фарҳангдӯст - ёдгориҳои таърихӣ ва меъмории қадим мебошад. Тоҷикистон дар ин самт имкониятҳои фаровон дорад: масҷиду мадрасаҳои асримиёнагӣ, шаҳрақҳои бостонӣ (ба мисли Саразм, Панҷакент, Хулбук), марказҳои фарҳангии қадим чун Хуҷанду Кӯлоб ва дигар мавзеъҳои таърихӣ, инчунин ҷашну маросимҳои милли, динӣ, урфу одатҳо, ҳунарҳои миллии мардумӣ ва ғайра.

Дар мақола бартариҳои асосии ин намуди сайёҳӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ баррасӣ гашта, зарурати сохтмони меҳмонхонаҳои сатҳи байналмилалӣ, бунёди шаҳрақҳои сайёҳӣ, деҳаҳои сайёҳӣ, таъмиру тармим ва азнавсозии мавзеъҳои таърихӣ фарҳангӣ ва рушди инфрасохтор таъкид гардидааст.

Калидвожаҳо: сайёҳии фарҳангӣ, сайёҳии этнофарҳангӣ, сайёҳии этнографӣ, рушди сайёҳӣ, шаҳрақҳои сайёҳӣ, деҳаҳои сайёҳӣ, Тоҷикистон, мероси фарҳангӣ, рушди устувор, иқтисоди маҳаллӣ, дурнамои рушди сайёҳии фарҳангӣ.

Пешрафт ва рушди сайёҳӣ дар замони муосир иттилоотро дар бораи давлат зиёд менамояд. Дар давлате, ки бахши сайёҳӣ ҳамчун равзана ба ҷаҳон мебошад, он ба сифати оинаи мамлакат низ баромад мекунад. Соҳаи сайёҳӣ ҳама иттилоотро дар бораи давлат - табиат, фарҳанг ва маданият, таърих ва осори фарҳангӣ, таомҳо ва нушокиҳои милли ва урфу одат фаро мегирад. Ба таъбири муҳаққиқ Л. Анжиганова “Сайёҳии фарҳангӣ як намуди сайёҳӣ мебошад, ки ҳадафаш муаррифии фарҳанг ва муҳити фарҳангии макони сайёҳӣ, аз ҷумла манзара, анъанаҳои сокинон ва тарзи зиндагии онҳо, фарҳангу санъати бадеӣ ва шаклҳои гуногуни фароғатии сокинони маҳаллӣ мебошад” [3, с. 194].

Сайёҳии этнофарҳангӣ як бахши сайёҳии муосир буда, сайёҳии этникӣ, этнографӣ, экологӣ-этнографӣ, антропологӣ, этномаърифатӣ ва носталгиро дар бар мегирад [ниг.5, с. 7].

Сайёҳии этнографӣ намуди сайёҳии фарҳангӣ-маърифатист, ки маъноӣ ба мақсади шиносӣ бо анъана ва ҳунарҳои этникӣ ба ҷойҳои фарҳангии анъанавӣ ва деҳаҳои этнографӣ сафар карданро мефаҳмонад. “Вазифаи аввалиндараҷаи сайёҳии этнографӣ-фарҳангӣ моҳиятан гиромидошти анъанаҳо ва ба наслҳои оянда интиқол додани онҳо (ин барои гурӯҳҳои хурди наҷодӣ муҳим аст), ташаккули ҳувияти миллий ва ошноии оммаи васеъ бо анъанаҳои этникӣ мебошад” [6, с. 1].

Сайёҳии фарҳангӣ имрӯз ҳамчун яке аз равияҳои муҳими сайёҳии байналмилалӣ шинохта мешавад, ки на танҳо дар муаррифии таърих ва фарҳанги миллат нақш мебозад, балки ба рушди иҷтимоиву иқтисодии кишварҳо низ мусоидат мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бойи таърихиву фарҳангӣ буда, барои рушди ин соҳа заминаи воқеӣ дорад.

Тадқиқоти зиёде ба ҷанбаҳои иқтисодии рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Масалан, Б.Х. Каримов масъалаҳои идоракунии сайёҳӣ, иқтисоди сармоягузорӣ, инфрасохтор ва низоми банақшагирӣ, аҳамияти тадқиқоти маркетингии соҳаи сайёҳиро баррасӣ намудааст [ниг. 12; 13; 14; 15; 16]. У.С. Асрорзода пешомадҳои иқтисодии соҳаи сайёҳӣ ва рушди онро дар кишвар баррасӣ намудааст [4]. Ҳ.Х. Алишоев нақши соҳаи сайёҳиро дар иқтисодиёти мамлакат бузург медонад [1]. А.А. Мирзоалиев аҳамияти сайёҳиро дар маҷмӯъ қайд кардааст [19]. Ф.Р. Шарофов ба масъала ва тамоюлҳои рушди бозори хидматрасонии сайёҳии кишвар [21], Қ. Хоҷаев ба одоби муошират ва меҳмондорӣ дар соҳаи сайёҳӣ [20], Ф.С. Қодиров ба мушкилоти таҳқиқи шаклҳои афзалиятноки истифодаи объектҳои фарҳангӣ-таърихӣ ва табиӣ Тоҷикистон [17, 18] таваҷҷуҳ намудаанд. Олимон ва муҳаққиқони рус то андозае баъзе паҳлуҳои сайёҳии фарҳангӣ ва омилҳои рушди онро қайд намудаанд. Аз ҷумла, Л.В. Анжиганова масъалаи сайёҳии этнофарҳангӣ [3], А.Г. Бутузов ҷанбаҳои назарӣ ва амалии рушди сайёҳӣ дар Русия [6-7], М.Ю. Балаганская нақши унсурҳои этнофарҳангӣ дар ташаккули маҳсулоти сайёҳӣ [8], В.А. Кварталнов, ИВ. Зорин, [9-10] иқтисодиёти сайёҳӣ, мафҳумҳо ва истилоҳоти соҳаи сайёҳиро таҳлилу баррасӣ намудаанд. Ба назари муҳаққиқи охир “Сайёҳӣ ба ҳайси як намуди муносибатҳои иқтисодии байналмиллалӣ замони ҳозира мавқеи муҳим дошта, таъсири ҳудро ба сиёсат, иқтисодиёт ва муносибатҳои фарҳангии байни давлатҳо мерасонад” [10, с. 14].

Сарфи назар аз шумораи зиёди тадқиқот дар ин самт, аксари муҳаққиқон ба таҳлили ҷанбаҳои алоҳидаи соҳа маҳдуд шуда, дарки амиқтари вазъи кунунӣ ва дурнамои рушди сайёҳии фарҳангӣ дар Тоҷикистон муносибати ҳамаҷонибаро тақозо мекунад.

Дар асри XXI масъалаҳои ҳифз, рушд, эҳёи урфу одат, анъанаҳо ва умуман фарҳанги мардумӣ, арзишҳои этнографӣ беш аз пеш аҳамияти зиёдро касб менамояд. Сайёҳӣ - ин воситаи беҳтарини ошноӣ бо фарҳангу маданияти мардуми ҷаҳон аст. Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои бузург ва даромаднокиаш баланди иқтисод ва сарчашмаи воридшавии асъори хориҷӣ мебошад, ки ба буҷаи ҳар як кишвар таъсири бузурги мусбат мерасонад. “Барои 83% кишварҳои ҷаҳон соҳаи сайёҳӣ яке аз панҷ сарчашмаи асосии даромади кишвар барои 17% кишварҳои дигар сарчашмаи асосии даромаднокии кишвар ба ҳисоб меравад” [5, с. 24].

Тавре муҳаққиқи рус А.Г. Бутузов қайд кардааст: “Мероси таърихӣ-фарҳангӣ қисми ногусастани фарҳанги миллии халқҳо махсуб ёфта, ҳамчун маҳаки асосии рушди туризми фарҳангӣ собит гардидааст” [7, с. 61]. Воқеъан ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ имкониятҳои муҳталифи арзишҳои фарҳангиро дар соҳаи сайёҳӣ истифода намудан мумкин аст.

Сайёҳии фарҳангӣ навест, ки “ҳаракати инсон ва ҷудо шудани ӯ аз макони маъмулии сукунат бо ҳадафи дидори ҷозибҳои фарҳангӣ, ба даст овардани иттилоот ва таҷрибаи ҷадид барои қонеъ намудани ниёзҳои фарҳангӣ” [3, с. 194]-ро мефаҳмонад. Сайёҳ ба ҷустуҷӯ, фарогирӣ ва омӯзиши фарҳанги гузаштаву имрӯзаи ҷомеаи худ ё дигарон мепардозад. Сайёҳон зимни сафар бо фарҳанг, одоб, расму маросим, урфу одат, тарзи тафаккур, шеваҳои зиндагӣ, ҳунару пешрафтҳои фанӣ ва санъатӣ нуктаҳои гуногуни ҷаҳон ошно мешавад. Ин амал сабаби рушди фарҳангу тамаддун ва мукамал гаштани андешаҳо ва афкори фалсафиро иҷтимоӣ мегардад.

Сайёҳии фарҳангӣ яке аз самтҳои сайёҳии фарҳангӣ-маърифатӣ мебошад, ки дар замони муосир барои бисёр кишварҳо манфиатовар аст. Дар раванди хатсайрҳои этнографӣ сайёҳон метавонанд тарзи ҳаёту зиндагӣ, урфу одат ва анъанаҳои гурӯҳҳои муайяни этниро меомӯзанд. Ин воситаи бехтарини донишҳои таърихи гузаштаи халқи худ, ё таърихи гузаштаи халқи муайян аст. Баъзан сайёҳон ба ҷойҳои меоянд, ки дар гузашта падару бобоҳои онҳо дар он ҷойҳо зиндагӣ кардаанд. Яъне ба ватани аҷдододони хеш, ба замини маскунии қадимаашон, ё ба ҷое ки дар замони на он қадар дур онҳоро ба таври маҷбурӣ ё ихтиёри муҳочир карда ба ҷои дигар бурдаанд, шинос мешаванд. Яъне сабабҳои муҳталифи дур шудани одамон аз ҷои маскуниашон омӯхта мешавад. Ба раванди муҳочиршавӣ вазъи иқтисодӣ, дарёфти ҷои қори навиёсӣ, динӣ, ҳарбӣ ё табиӣ сабаб шуда метавонад.

Сайёҳии фарҳангӣ ба рушди маърифату ҷаҳонбинии ҷомеа таъсир расонида, равандҳои ҷаҳонишавии фарҳангиро метезонад ва ба табодули фарҳангҳо мусоидат менамояд. Сайёҳии фарҳангӣ омили ҷалби таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷиҳати рафъи мушкilot дар ҳифзи мероси этникӣ, фарҳангӣ, фарҳанги миллий, гуногунии фарҳангҳо, табодул ва таъсири мутақобилаи сайёҳӣ бо фарҳангу маърифат, сайёҳӣ бо гуногунии фарҳангҳо, сайёҳӣ ва гуфтугӯи фарҳангҳо, сайёҳӣ ва рушд махсуб меёбад. Ҳамзамон татбиқи амалии сайёҳии фарҳангӣ барои бисёре аз ташкилотҳои байналмиллалӣ самти фаъолиятҳои ба ҷаҳонҳои муҳталифи ҳаёти фарҳангии ҷомеа рағонагардида, аз ҷумла ЮНЕСКО, Шурои байналмиллалӣ оид ба ёдгориҳо (ISOMOS) бо барномаҳои муҳталифи этнографӣ, фарҳангӣ – маърифатӣ омили муҳим ба шумор меравад.

Тибқи нишондоди Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ, “сайёҳии фарҳангӣ ин аз ҷое ба ҷое сафар кардани одамон бо мақсадҳои этнофарҳангӣ ва қонеъ намудани ниёзҳои маърифатӣ дар шаклҳои зерин махсуб меёбад:

- таҳсилот ва омӯзиши таъриху фарҳанги мардуми маҳаллӣ;
- тамошои мавзӯҳои ҷолиби таърихӣ – фарҳангии этнографӣ;
- тамошои музейҳо;
- ташифоварӣ барои ширкат дар фестивалҳо ва дигар воқеаҳои этнофарҳангӣ;
- сайру саёҳат ба хоҳири омӯзиши фолклор, санъат, анъанаҳои миллий, ҳунароҳои мардумӣ ва ғайра” [5, с. 197].

Кайд кардан бамаврид аст, ки зери мафҳуми дарк, хифз ва баҳамтаъсирасонии фарҳангҳо, пеш аз ҳама, фарҳанги анъанавии мардумиро бояд дар назар дошт. Фарҳанги анъанавии мардумӣ, пеш аз ҳама, дар анъанаҳо ва урфу одати этникӣ, дар шаклҳои мухталифи фарҳанги моддӣ, эҷодиёти бадеии мардумӣ таҷассум ёфтааст. Сайёҳии этнографӣ ҷои таваллуди хешро зиёрат кардани сайёҳон, истиқомати муваққатӣ дар хонаи хешу табор аст. Мафҳуми сайёҳии этнографӣ аз ҷониби муҳаққиқон ба таври гуногун шарҳу эзоҳ дода шуда аст. Аз ҷумла:

- сайёҳии этнофарҳангӣ сайёҳатҳое мебошад, ки ба ҷои маскунии халқҳои хурде, ки давлати миллии хеш ва ё сохтори маъмурии хешро надоранд, ташкил карда мешавад;

- сайёҳии ҳамватанон – сайёҳатҳои ҳамватанони хеш аз кишварҳои дуру наздик аз ҷумла хешу табороне, ки дар кишварҳои дигари дунё зиндагӣ карда меҷаҳанд робитаҳои хешу табории худро гум насозанд. Аз ин ба мақсади таҳкими арзишҳои маънавию суннатӣ, ҳамдигарфаҳмию ҳамкориҳои хешу таборӣ ва қавмию авлодӣ ба хонаҳои хешу табор меоянд;

- сайёҳии носталгӣ - сайёҳат ба макони таваллуди хеш, маҳалли истиқомати давраи ҷавонӣ, ҷое ки пештар он ҷо истиқомат мекард.

Дар асоси маълумоти мухталиф сайёҳии фарҳангиро мо чунин табақабандӣ намудем: Вобаста ба мақсади сайёҳатӣ:

- бо мақсади меҳмонӣ ба хонаи хешу табор ё ба ватани хеш;
- бо мақсадҳои маърифатӣ (ошноӣ бо фарҳанги халқи дигар);
- бо мақсадҳои илмӣ (ба таври илмӣ омӯختани халқҳои дигар).

Вобаста ба шакли ҷойгиркунии дар сайёҳат:

- дар меҳмонхона
- ғайрimeҳмонхона (дар ягон хонаи деҳа).

Сайёҳ ва донишманди рус дар бораи манфиати сайру сайёҳӣ ва захираҳои сайёҳӣ дуруст карда аст, ки “сайёҳонро бештар дар ин ё он минтақа ёдгориҳои табиӣ ва арзишҳои миллию этникии ҳалалдорнағашта ҷалб месозад”. Чунки аксари сайёҳон меҷаҳанд хусусиятҳои этнографии мавҷудаи хоси ин ё он халқу миллат ё қabilaю гурӯҳро аз наздик бинанд.

Яке аз масъалаҳои назариявии омӯзиши сайёҳии фарҳангӣ омӯзиш ва ошноӣ бо лаҳҷаҳои ё он халқ аст. Дар замони муосир, ки аксари унсурҳои фарҳанги суннатӣ, мисли забон аз байн рафта истодааст, мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор додани ин ҷиҳатҳои забонӣ муҳим ва аҳамиятнок аст. Мувофиқи тахминҳо дар асри XXII тақрибан зиёда аз 50 забони лаҳҷавӣ эҳтимоли аз байн рафтан доранд. Масъалаи дигари назариявии омӯзиши сайёҳии этнографӣ ба роҳ мондани хатсайрҳои сайёҳии фарҳангӣ бо мақсади омӯзиши фарҳанги мардумӣ: ёдгориҳои зиёди таърихӣ, меъморӣ, адабиётӣ, бозёфтҳои археологӣ, шаҳрчаҳои хурди таърихӣ ё деҳаҳои хурди суннатӣ маҳсуб меёбад. Ҳамаи инҳоро метавон ба барномаҳои пешниҳоди хизматрасониҳои сайру сайёҳатӣ ва иштироки сайёҳон дар ҷашну маросимҳои суннати мардуми маҳаллӣ, фестивалҳо, сайёҳатҳои озоди мардуми маҳаллӣ дохил намуда, дар сайёҳии фарҳангӣ истифода кард. Таваҷҷуҳ ба фарҳанги суннати мардумӣ дар маҷмӯъи нишонаи барҷастаи равандҳои муосири иҷтимоӣ фарҳангӣ ба ҳисоб меравад. Дар шакли сайёҳии этнографӣ фарҳангу суннатҳои мардуми халқҳо, арзишу анъанаҳо, тарзи ҳаёти маишию маданӣ ва дигар хусусиятҳоро аз наздик ба таври воқеӣ ва мушоҳида кардан мумкин аст. Заминаҳои этникии рушди

сайёҳии байналмиллалӣ халқияту миллатҳои мухталифи маскунгашта аст, ки ҳар кадом дорои таърих, фарҳанг, урфу одат, дину мазҳаб ва суннату анъанаҳо ҳастанд. Аксари одамон ба андозаи сатҳи рушди фарҳангию маънавии худ, дер ё зуд тасмим мегиранд, ки бо тарзи ҳаёту зиндагии халқҳои дигар ошно гарданд. Инро танҳо дар сурати сафар кардан ба кишварҳои хориҷӣ амалӣ сохтан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, сайёҳии этнографӣ ва фарҳангӣ ба сифати воситаи дарки ҳаёту зиндагии халқҳои дигар баромад менамояд. Осорхонаҳо, толорҳои расму аксҳо, намоишгоҳҳо, ёдгориҳои меъморӣ, урфу одат ва анъанаҳои мардумии халқҳои дигар – унсурҳои ҳаракатдиҳандаи рушди сайёҳии этнографӣ ба ҳисоб мераванд. Дар ин замина омилҳои фарҳангию таърихӣ бо омилҳои этникӣ бо ҳамдигар ба таври зич алоқаманд ҳастанд.

Сайёҳии фарҳангӣ ва анъанаҳои мардумӣ. Ба андешаи олимону муҳаққиқон, се навъи анъанаҳо вучуд доранд: этникӣ, миллий ва иҷтимоӣ. Анъанаҳои этникӣ бештар ба халқ ва ҳамчунин ба қабилаҳо хосанд. Онҳо ба шаклҳои мухталифи эҷодияти халқӣ (фолклор), пеш аз ҳама, бо ҳунарҳои мардумӣ саҳт алоқаманданд. Анъанаҳои этникии ба фолклор асосёфта, дар навбати худ, метавонанд анъанаҳои деҳотӣ, шаҳрӣ, буржуазӣ, аристократӣ бошанд. Барои қабилаҳо ин метавонад, як бахши фарҳанги бадеӣ бошад, ки он аз насл ба насл, аз калонсолон ба хурдсолон гузарад. Масалан, иҷрои маросимҳои халқӣ, динӣ, оилавӣ ва ғайра.

Дар сайёҳии этнографӣ сайёҳон метавонанд байни мардуми муқимӣ ё дар деҳаҳои махсуси сайёҳӣ, ки он бо назардошти анъанаҳои миллию маҳаллии меъморӣ халқи ҳамон минтақа сохта шудааст, зиндагӣ кунанд. Дар он ҷо меҳмону сайёҳон ва мардуми маҳаллии он минтақа ба мудати муайян, мувофиқи хатсайри сайёҳии этнографӣ дар як ҷо зиндагӣ кунанд.

Инчунин сайёҳон метавонанд дар вақтҳои ҳолӣ ба моҳидорӣ машғул гарданд ё ҳамроҳи сокинон маҳаллӣ барои ҷамъоварии растаниҳои доруворӣ ва ё замбуруғчинӣ ба ҷангал раванд.

Умуман, ба анъанаҳои миллию иҷтимоӣ, фарҳанги бадеӣ марбут ба ҳудуди муайян низ хос аст, ки он тавассути васоити ахбори омма, китобҳо, расмҳо, нақшҳо, дискотекаҳо, видеокассетаҳо ва дигар маводи иттилоотӣ паҳн мешавад. Робитаи наслҳо дар асоси анъанаҳои миллий тавассути таълиму омӯзиш ва ҳифзу нигоҳдории мероси хаттӣ амалӣ мегардад.

Ҳарчанд на ҳама урфу одат ва арзишҳои анъанаҳо ба таври хаттӣ қайд мегарданд, аммо осори хаттӣ дар сайёҳии этнографӣ мақоми хос дорад. Масалан, як гурӯҳи сайёҳон ба маконҳои, ки он ҷо дар рӯи сангҳо, деворҳои ғорҳо навиштаҷоти рӯйсангӣ ва тасвири ҳайвонот, одамон, рафти шикор тасвир гаштааст, ба сайру сайёҳат рафта ин осори фарҳангию таърихиро меомӯзанд, тамошо мекунанд, акс мегиранд ва кайфият мебаранд.

Чунин минтақаҳо дар аксар кишварҳои ҷаҳон ба назар мерасанд. Масалан, навиштаҷоти тахти Ҷамшед дар Эрон, навиштаҷоти Куруши Кабир баъди забт кардани шаҳри Бобул дар кӯҳи Бесутуни Эрон, ҳайкали Буддои хуфта аз маҳалли Аҷинатеппаи Тоҷикистон ёфтшуда, расмҳои дар ғорҳои Озарбойҷон дарёфткардаи олимон, ки ба асри санг дахл дорад, ҳайкалҳои Буддо дар кӯҳҳои Афғонистон, ки онҳо дар натиҷаи тарқонидан ва аз танқҳо тир ҳолӣ кардани қувваҳои толибон хароб гардонидани шуд. Ин ҳама арзишҳои таърихӣ фарҳангӣ мебошанд, ки тамошо ва дидани онҳо барои аксари сайёҳони ҷаҳон ҷолиб аст.

Тибқи иттилои Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рӯйхати мукаддамоти ёдгориҳои “Шоҳроҳи Бузурги Абрешим”- Юнеско 13 ёдгориҳои шомил шудааст: Панҷакенти қадим, Бунҷекат, Қалъаи Ҳисор, Таҳти Сангин, Ачинатеппа, Ҳоча Маҷҳад, Ҳулбук, Қалъаи Ямчун; ёдгориҳои водии Ваҳон, Қалъаи Ҳучанд, маҷмааи меъмории Шайх Муслиҳиддин, тасвирҳои руисангии атрофи Ҳучанд ва ноҳияи Ашт, мадрасаи Олим ва мадрасаи Мирраҷаб-Додҳоҳ дар Конибодом [ниг. 2, с. 23-27].

Дар раванди хатсайрҳои сайёҳати этнографӣ сайёҳон чизҳои зиёди фарҳангӣ таърихӣ ва маънавиро меомӯзанд. Ин шакли сайёҳӣ боз аз он ҷиҳат хуб аст, ки баъзан сайёҳон ба он минтақаҳое, ки ҷандсад сол пеш аҷдодони онҳо ин ҷойро тарк кардаанд, омада бо тарзи зиндагӣ ва урфу одат, анъанаҳои сокинони он шинос шуда, баъзан ҳешу табори ҳудро, ки ба решаҳои авлодии онҳо пайваست ҳастанд, меёбанд. Бо ин роҳ онҳо робитаҳои нави ҳешу таборӣ ва ё муносибатҳои дӯстонаро ба роҳ монда ба сайёҳатҳои минбаъда заминаҳои нав мегузоранд.

Саноати сайёҳӣ ва меҳмонпазироӣ дар маҷмӯъ на танҳо боиси машғулиятнокӣ, афзоиши даромад, сулҳ ва оромиш мегардад, балки сатҳи ҳунару завқу истеъдодро рушд медиҳад. “Сайёҳони фарҳангии сарватманд ҳозиранд барои осори фарҳангии боарзиш пули хуб бипардозанд. Масалан, агар дар замони қадим як осиеби обӣ ё бодӣ, ё як кулбаи кӯчаки ҷангалӣ ҷандон суд надошта бошад, пас дар замони муосир онҳоро дар саноати сайёҳӣ метавон истифода намуд. Зеро онҳо на танҳо ба як воҳиди даромаднок, балки ба як макони сайёҳии дидани табдил хоҳад гашт. Ё ин ки як деҳқадаи кӯчак бо биноҳо ва фарҳанги суннатӣ, воситаҳои ҳамлу нақли бемуҳаррик (мисли асп, хар, барзагов), таъомҳои миллию суннатӣ, либосҳои миллию маҳаллӣ, одобу расми суннатӣ, кишту кори суннатӣ, доруҳои суннатӣ ва ғайра, ки он дар асл як деҳқадаи ақибмонда аст, вале имрӯз маҳз чунин деҳа мавриди таваҷҷуҳи сайёҳон қарор мегирад. Ё гузаронидани шаб дар доманаи кӯҳсор, гулхан гирондан, зери навои най ё рубоб истироҳат намудан, субҳи содиқро дар назди рамаи бузу гусфандон бо садои онҳо пешвоз гирифтани, бо ҳаёти ҷупонҳо аз наздик шинос шудан, имкон медиҳад, ки бевосита фарҳангу маънавиёти мардуми таҳҷой дарк карда шавад” [5, с. 223].

Яке аз омилҳои асосии ҷалби сайёҳони фарҳангдӯст - ёдгориҳои таърихӣ ва меъмории қадим аст. Тоҷикистон дар ин самт имкониятҳои фаровон дорад: масҷиду мадрасаҳои асримиёнагӣ, шаҳракҳои бостонӣ (масалан, Саразм, Панҷакент, Ҳулбук), марказҳои фарҳангии қадим чун Ҳучанду Кӯлоб ва дигар мавзеҳои таърихӣ. Маврид ба зикр аст, ки дар замони соҳибистиқлолӣ дар кишвар 43 ёдгори (24 мақбара, 3 осорхона, 5 масҷиди таърихӣ, 7 қалъа, 2 мадраса, 1 хумдон) таъмир гаштанд. Таъмир, тармим ва бозсозии ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ дар таърихи маънавии насли наврас ва шинохти Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ва рушди сайёҳии фарҳангӣ нақши муҳим мебозанд [ниг. 2, с. 23-27].

Бартариҳои рушди сайёҳии фарҳангӣ:

1. Бартариҳои иқтисодӣ: Рушди сайёҳии фарҳангӣ метавонад ба афзоиши даромади аҳоли, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва дастгирии соҳибкории хурду миёна мусоидат намояд. Истеҳсоли маҳсулоти ҳунароҳои мардумӣ ва хизматрасониҳо низ дар ин замина рушд мекунад.

2. Эҳёи мероси фарҳангӣ: Мавҷудияти талабот аз ҷониби сайёҳон боиси эҳёи хунароҳои анъанавӣ, либосҳои миллий, мусиқӣ ва суннатҳои мардумӣ мегардад.

3. Тақвияти муаррифии байналмилалӣ: Сайёҳии фарҳангӣ воситаи таблиғи арзишҳои миллий дар сатҳи ҷаҳонӣ буда, симои мусбати Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ ташаккул медиҳад.

4. Рушди инфрасохтор: Барои қабул ва хизматрасонӣ ба сайёҳон зарурати сохтмони меҳмонхонаҳо, роҳҳо, осорхонаҳо ва марказҳои иттилоотӣ ба вуҷуд меояд, ки ба манфиати умумии кишвар мебошад.

Дар маҷмӯъ сайёҳии этнофарҳангӣ барои он халқу миллатҳое, ки таъриху фарҳанги ғании қадима доранд, хеле манфиатбахш аст. Аз назари илмӣ омӯхтани дастовардҳои этнографӣ, фарҳангӣ ва хусусиятҳои дигари миллию мардумии халқҳои мухталиф аз ҷумла халқи тоҷик аҳамияти илмӣ дорад. Ба ин мазмун, барои муайян намудани хусусиятҳои этнографии халқ дар сатҳи ҳукумати давлат ҷорабиниҳои заруриро ба нақша бояд гирифт. Аз ҷумла, баргузориҳои ҷорабиниҳои маркетингӣ дар маҳаллу мавзеҳои мувофиқ ба рушди сайёҳии этнографӣ, бо дастгирии давлату ҳукумат, соҳибқорони дохилию хориҷӣ ва мардуми таҳҷой ташкил кардани маҳал, деҳа ва ё шаҳракҳои этнографии миллии тоҷикӣ, барои ба роҳ мондани хатсайрҳои этнографӣ-мардумшиносӣ дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар – минтақаи Яғноб, Мурғоб, вилояти Хатлон, Суғд, Бадахшон ва ғайра. Ин минтақаҳои кишвар дорои хусусиятҳои хоси фарҳангии маънавӣ, тарзи зиндагӣ, урфу одат, сару либос, навъи машғулият, фароғат ва ғайра мебошанд.

Омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар рушду пешрафти сайёҳии фарҳангӣ ва этнографӣ барои кишвари мо Тоҷикистон хеле муҳим аст. Дар асоси омӯзиш ва таҳлилу баррасии таҷрибаи онҳо метавонем ҷорабиниҳои гуногуни фарҳангӣ, этнографӣ ва фарҳангии фароғатиро дар самти сайёҳии этнофарҳангӣ дар сатҳи баланд ташкил ва баргузор намоем.

Хуллас, рушди сайёҳии фарҳангӣ дар Тоҷикистон бояд яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ ва иқтисодӣ бошад. Барои расидан ба ин ҳадаф, зарур аст барномаҳои махсус таҳия шаванд, кадрҳои соҳавӣ омода гарданд ва сармоягузорӣ ба инфрасохтор амалӣ гардад. Истифодаи оқилонаи захираҳои фарҳангӣ на танҳо ба баланд бардоштани сатҳи иқтисодӣ мусоидат мекунад, балки ҳифзи мероси таърихиро низ таъмин менамояд.

Адабиёт

1. Алишоев, Х.Ҳ. Сайёҳӣ ва нақши он дар рушди иқтисодии кишвар / Х.Ҳ. Алишоев, М.А. Раҳимов // Аҳбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2020. – № 4. – С. 102-106.

2. Амиров, Р. Сиёсати давлатии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2018. – № 42. – С. 23-27.

3. Анжиганова, Л. В. Этнокультурный туризм. – Абакан: ФГБОУ ВПО "Хакасский гос. ун-т им. Н. Ф. Катанова. – 2015. – 87с.

4. Асрорзода, У.С. Заминаҳои иқтисодӣ ва пешомадҳои рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / У.С. Асрорзода // Паёми Донишгоҳи миллии

Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 4 – 1. – С. 22-32.

5. Ашуралиев, М.И. Сайёҳии барномавӣ / Воситаи таълимӣ. – Душанбе: Ашуриён, 2022. – 400 с.

6. Бутузов, А.Г. Туризм в России: теоретические и практические аспекты изучения / Сборник трудов V Международной научно-практической конференции «Туризм и рекреация», Москва: МГУ. Геогр. факультет, 2010. – 420 с.

7. Бутузов, А.Г. Этнокультурный туризм. – Москва: Кнорус, 2017. – 248 с.

8. Балганская, М. Ю. Роль этнокультурного компонента в ормировании туристического продукта. https://tourlib.net/books_tourism/htm

9. Квартальнов, В. А., Зорин И. В., Туристский терминологический словарь / Справочно-методическое пособие. – М.: Советский спорт, 1999. – 662 с.

10. Квартальнов, В. А., Зорин И. В., Экономика туризма / М.: Финансы и статистика, 2001. – 322 с.

11. Комилзода, Ш. Нақши пешвои миллат дар рушди фарҳанги миллий / Ш. Комилзода, Қ. Исоев // Паёмномаи фарҳанг. – 2014. – № 26. – С. 70-73.

12. Каримов, Б.Ҳ. Ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии ва рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов, М.А. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3(42). – С. 180-188.

13. Каримов, Б.Ҳ. Асосҳои идоракунии стратегии рушди сайёҳӣ / Б.Ҳ. Каримов, Ҳ.С. Аҳтамов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 11. – С. 144-151.

14. Каримов, Б.Ҳ. Нақши инфрасохтор дар рушди сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ / Б.Ҳ. Каримов, С.М. Курбанова // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – № 4-2(64). – С. 101-112.

15. Каримов, Б.Ҳ. Рушди таҳқиқоти маркетингӣ дар соҳаи сайёҳӣ / Б.Ҳ. Каримов, С.М. Курбанова // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – № 4/2(70). – С. 119-122.

16. Каримов, Б. Ҳ. Сармоягузорӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он / Б.Ҳ. Каримов, З. Аҳмади // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – № 4- 1(49). – С. 236-243

17. Қодиров Ф.С. Мероси таърихӣ-фарҳангӣ ва масъалаҳои рушди туризми фарҳангӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2011. – №2 (16). – С. 60-65.

18. Қодиров Ф.С. Мушкилоти таҳқиқи шаклҳои афзалиятноки истифодаи объектҳои фарҳангӣ-таърихӣ ва табиӣ Тоҷикистон бо мақсадҳои сайёҳӣ ва рекреатсия // Паёмномаи фарҳанг. – 2021. – №3 (55). – С. 63-72.

19. Мирзоалиев, А.А. Нақши сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар / А.А. Мирзоалиев, А.М. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – № 3(32). – С. 138-144.

20. Хоҷаев, Қ. Одобӣ муошират ва меҳмондорӣ дар соҳаи сайёҳӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2023. – №3 (63). – С. 26-33.

21. Шаропов, Ф.Р. Развитие рынка туристских услуг в Республике Таджикистан / Ф.Р. Шаропов, Дж. Н. Машокиров // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – Душанбе, 2021. – № 3(37). – С. 52-60

Амирхонова Мавзуна,
Ашуралиев Муродали

КУЛЬТУРНЫЙ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫЙ ТУРИЗМ: ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И ПРЕИМУЩЕСТВА РАЗВИТИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье анализируются понятие и сущность культурного и этнокультурного туризма, а также взгляды различных авторов на эти определения. Отмечается, что культурный туризм можно считать видом туризма, в котором турист ищет, осмысливает и изучает прошлое и настоящее культуры своего или других народов. Культурный туризм сегодня признан одним из важных направлений международного туризма, которое не только играет важную роль в представлении истории и культуры нации, но и вносит вклад в социально-экономическое развитие каждой страны. Республика Таджикистан обладает богатыми историко-культурными ресурсами, что имеет реальную основу для развития этой сферы.

Кроме того, анализируется и обсуждается значение культурного туризма как одного из приоритетных направлений социально-экономического развития Республики Таджикистан. В заключение следует отметить, что одним из основных факторов, привлекающих туристов, ценящих культуру, являются исторические памятники и древняя архитектура. Таджикистан обладает большим потенциалом в этой сфере: средневековые мечети и медресе, древние поселения (например, Саразм, Пенджикент, Хульбук), древние культурные центры, такие как Худжанд и Куляб, и другие исторические памятники, а также национальные, религиозные праздники и обряды, национальные народные ремёсла и т. д.

В статье рассматриваются основные преимущества этого вида туризма с экономической, социальной и культурной точек зрения, а также подчёркивается необходимость строительства отелей международного уровня, создания туристических городков и туристических деревень, ремонта и реконструкции историко-культурных объектов, развития инфраструктуры.

Оценка текущего состояния и перспектив развития отрасли позволяет разработать рекомендации по улучшению инфраструктуры и стимулированию развития культурного туризма, что будет способствовать повышению конкурентоспособности страны на мировом рынке.

Ключевые слова: культурный туризм, этнокультурный туризм, этнографический туризм, развитие туризма, туристические города и туристические деревни, Таджикистан, культурное наследие, устойчивое развитие, местная экономика, перспективы развития культурного туризма.

Mavzuna Amirkhonova,
Ashuraliyev Murodali

CULTURAL AND ETHNOCULTURAL TOURISM: CONCEPT, ESSENCE, AND BENEFITS OF DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN

This article analyzes the concept and essence of cultural and ethnocultural tourism, as well as the views of various authors on these definitions. It is noted

that cultural tourism can be considered a type of tourism in which tourists seek out, understand, and study the past and present of their own and other people's cultures. Cultural tourism is today recognized as an important area of international tourism, not only playing a significant role in presenting the history and culture of a nation but also contributing to the socio-economic development of each country. The Republic of Tajikistan possesses rich historical and cultural resources, providing a tangible foundation for the development of this sector.

Furthermore, the importance of cultural tourism as a priority area of socio-economic development in the Republic of Tajikistan is analyzed and discussed. In conclusion, it should be noted that historical monuments and ancient architecture are among the main factors attracting culturally minded tourists. Tajikistan has great potential in this area: medieval mosques and madrassas, ancient settlements (e.g., Sarazm, Panjakent, and Hulbuk), ancient cultural centers such as Khujand and Kulob, and other historical monuments, as well as national and religious holidays and rituals, national folk crafts, and more.

This article examines the key advantages of this type of tourism from an economic, social, and cultural perspective, and emphasizes the need to build international-class hotels, create tourist towns and villages, repair and reconstruct historical and cultural sites, and develop infrastructure.

An assessment of the current state and development prospects of the industry allows for the development of recommendations for improving infrastructure and stimulating the development of cultural tourism, which will contribute to the country's competitiveness in the global market.

Keywords: cultural tourism, ethnographic tourism, tourism development, tourist towns, tourist villages, Tajikistan, cultural heritage, sustainable development, local economy, prospects for the development of cultural tourism.

ТДУ: 9точик+008+398.345+374.2+37точик
Абдуллоев Шамсуддин

ВАЗЪИ КУНУНИИ БОҒҶОИ ФАРҶАНГӢ-ФАРОҶАТИИ КИШВАР ВА МУШКИЛОТИ РУШДИ ОНҶО

Дар мақола вазъи кунунии боғҶои фарҳангӣ-фароғатии Ҷумҳурии Тоҷикитсон ва мушкилоти рушди онҶо баррасӣ гардидааст. Муаллиф зимни баррасии падидаи боғ Ҷамчун нахустхостгоҳи фарҳанг таърихи таҳаввули онро ошкор намуда, таҷдиди инфрасохторӣ ва амалкарди фарҳангии онро Ҷамчун муассисаи фарҳангӣ ба таҳқиқ кашидааст.

Ба андешаи мо, боғҶои фарҳангӣ-фароғатӣ, ки дар солҶои аввали Иттиҳоди Шуравӣ бунёд гардидаанд, вобаста ба дигаргунии давраҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоӣ таҳаввул ёфта, ҳадафи фаъолияти онҶо тавҳам бо идеяҳои ҷомеа дигаргун шудааст. ОнҶо дар ташаккули муҳити солими шаҳр, ташкили истироҳати фарҳангии аҳолӣ ва нигоҳ доштани мувозинати экологӣ дар шаҳрҶо нақши бориз доранд, дар беҳбуди вазъи руҳию равонии аҳолӣ ва рушди фарҳанги оммавӣ мусоидат мекунанд.

Дар сиёсати фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон боғҶои фарҳангӣ-фароғатӣ ҷойгоҳи вежа доранд ва дар замони истиқлол ҳамаи боғҶои мавҷуда таҷдид шуданд ва дар аксари шаҳру ноҳияҳои кишвар боғҶои нав бо унсурҳои инфрасохтории замонавӣ бунёд ёфтанд. Имрӯз мундариҷаи фаъолияти ин муассисаҳои фарҳангӣ низ таҳаввул ёфтааст ва акнун боғҶои фарҳангӣ-фароғатӣ як гӯшаи ороми шаҳр, ҷои баргузории ҷашнҳо ва маърақаҳои фарҳангӣ, фазои бозӣ барои кӯдакон, ҷои машғулиятҳои варзишӣ ва тарбияи бадан, ҷои сайру саёҳат бо дӯстон ва монанди гардид.

Дар мақола баробари нишон додани таҳаввулоти боғҶои фарҳангӣ-фароғатӣ, дар асоси маводи тадқиқҳои майдонӣ ва манбаҳои мунташира мушкилоти рушди онҶо низ ошкор карда шудааст. Дар ҷараёни таҳқиқ маълум гардид, ки агар боғҶои пойтахт, марказҳои вилоятҳо ва ноҳияҳои калон унсурҳои инфрасохторӣ пурра мавҷуд бошанд, дар ноҳияҳои хурдтар мукамал нестанд ё нокифояанд. Мушкилоти дигар камбуди маблағгузорӣ, нарасидани кадрҳои соҳибхитосос ва муносибати сокинон ба боғҶо мебошад.

Калидвожаҳо: боғ, боғҶои фарҳангӣ-фароғатӣ, муассисаи фарҳангӣ, инфрасохтори шаҳрӣ, фазои бозӣ, ҷархофалак, мушоҳида, таҳқиқ, таҳлил, фарҳанг.

Боғ аз қадимтарин падидаҳои тамаддуни башарист ва дар низоми фарҳанги зисти мардуми тоҷик Ҷамеша ҷойгоҳи муҳим дошт. Дини зардуштӣ, ки ҷаҳонибинии миллиро мукаррар мекард, бар пояи табиат ва кишту кор, аз ҷумла боғдорӣ, бино шуда буд. Дар фарҳанги ислонӣ низ боғи биҳишт мақбултанин маконест, ки Одам дар он тавҳам бо табиат, бо Худо, бо инсонии дигар ва бо худ ба сар мебарад.

Боғҳои шаҳрӣ низ Ҷамчун маҳалли фароғату осоиш дар шаҳрҳои бостонии тоҷикон анъанаи қадимӣ доранд. Масалан, маъхазҳои таърихии марбут ба асрҳои IX-XV аз боғҳои шаҳрҳои қадимӣ, аз ҷумла боғҳои шаҳри

Самарқанд – Боғи Зоғон, Боғи Баланд, Боғи Бихишт, Боғи Давлатобод, Боғи Дилкушо, Боғи Майдон, Боғи Нав, Боғи Чинор, Боғи Шамол, Боғи Ҷаҳоннамо ва ба ҳамин монанд боғҳои машхур ёд мекунам, ки баъзеи онҳо имрӯз ҳам сабзу хурраманд. Дар ин боғҳо на танҳо меваҳои гуногуни хуштам, инчунин дарахтони сояфкан, гулҳои рангоранг, хавзҳо ва ҷаввораҳои об, кӯшкхоро айвонҳои дилкушо ва парандагони хушхоро зебӯ аз қабилҳои тоғу, тағавр, қабл ва ғайра, мавҷуд буданд [15].

Боғҳои фарҳангӣ фароғатӣ ҷузъи муҳими инфрасохтори шаҳрӣ, унсурҳои таркибии ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангӣ мебошанд. Онҳо дар ташаккули муҳити соҳибӣ шаҳр, ташкили истироҳати фарҳангии аҳоли ва нигоҳ доштани мувозинати экологӣ дар шаҳрҳо нақши бориз доранд, дар беҳбудӣ ваъи руҳӣ равонӣ аҳоли ва рушди фарҳангӣ оммавӣ мусоидат мекунам. Дар таҳқиқҳои муосирӣ шаҳрсозӣ таъкид мешавад, ки сифати муҳити шаҳр бевоҳита ба мавҷудият ва ҳолати ҷойҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла боғҳо воҳаста аст. Дар шароити Тоҷикистон, ки урбанизатсия, ваъе шудани шаҳрҳо ва пайдоиши шаҳрҳои шаҳракҳои нава дар натиҷа таҷаммуи ҷамъиятӣ зиёд дар як макон раванди афзоишӣ дорад, рушди ин гуна объектҳо аз ҷумлаи маъсалаҳои рӯз ба ҳисоб меравад.

Аввалин боғҳои фарҳангӣ фароғатӣ дар шакли имрӯза дар кишвари мо солҳои 20-30-уми садаи 20 арзи вуҷуд қарданд [ниг.4, с. 34]. Ин гуна боғҳо тибқи стандартҳои Иттиҳоди Шуравӣ бо мақсади истироҳати синфи қорғар баъд аз қори 8-соата ва дар рӯзҳои истироҳатӣ, инчунин бо мақсади тарбияи фарҳангӣ идеологии ҷомеаи сотсиалистӣ сохта мешуданд. Дар ин ҷо қорҳои оммавӣ-сиёсӣ, фарҳангӣ-маърифатӣ ва варзишӣ анҷом меғирифтанд, намоишгоҳҳо, сайру ғашти дастаҷамъӣ, ҷашнҳои давлативу варзишӣ, намоиши театрӣ, концертҳо ва филмҳо сурат меғирифтанд, ҳамчунин маҳфилҳо, мусобиқаҳои варзишӣ барғузор қарда мешуданд [ниг. 5, с. 30].

Бо мурури замон дар натиҷаи тағйирӣ фазои сиёсӣ идеологӣ дар солҳои панҷохуму шастум мазмуни фаъолияти боғҳо тағйир ёфт, ба ҷои идеология истироҳат ба мавқеи аввал баромад. Боғҳо ташкили истироҳати фарҳангии аҳолиро ҳадафи худ қарор доданд. Акнун боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ як ғушаи ороми шаҳр, ҷои барғузории ҷашнҳо ва маърақаҳои фарҳангӣ, фазои бозӣ барои қӯдакон, ҷои машғулиятҳои варзишӣ ва тарбияи бадан, ҷои сайру саёҳат бо дӯстон ва монанди ин ғардиданд.

Воқеан, боғҳо дастрасии соқинони шаҳрҳоро ба табиат таъмин қарда, ба ҳамғироии иҷтимоӣ мусоидат мекунам ва ҳамчун макони барғузории ҷорабиниҳои фарҳангӣ, аз ҷумла ҷашну тантанаҳо, хизмат мекунам ва як нава муҳити маънавӣ мебошанд, ки хароб ғардидани онҳо нишони таназзули арзишҳоро ормонҳо ва рушду барқарории онҳо шоҳиди эҳи маънавии ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Имрӯз низ боғҳои фарҳангӣ фароғатӣ ҳамчун муассисаҳои ҳосса дар сиёсати фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгоҳи вежа доранд, ки ин дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикитон дар бораи фарҳанг инъикос ғардидааст [6]. Аз ин ҷост, ки баробари беҳтар шудани инфрасохтори шаҳрӣ ва сатҳу сифати зиндагии шаҳрвандон шумораи боғҳои фарҳангӣ фароғатӣ мутаносибан бо афзоиши аҳоли ҷи дар шаҳрҳои қалон ва ҷи дар шаҳрҳои ҳурд ва шаҳракҳо пайваста афзоиш меёбад. Ағар дар соли 2008 дар ҷумҳурӣ 41 боғи фарҳангӣ фароғатӣ ба қайд ғирифта шуда бошад, соли 2015 44, соли 2017 49 [7] ва соли

2024 100 боғи фарҳангӣ фароғатӣ дар 61 шаҳру навоҳии кишвар ба аҳоли хизмат мерасонданд. Динамикаи афзоиши шумораи боғҳо дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ низ таъйид шудааст: «Тайи 33 соли истиқлоли давлатӣ дар кишвар 18 театр, 50 қасри фарҳанг, 14 мактаби санъат, 126 китобхона, 61 боғи фарҳангу фароғат ва 20 осорхона бунёд карда шуд, ки имрӯз ҳамаи онҳо ба мардуми Тоҷикистон хизмат карда истодаанд» [ниг.9].

Танҳо дар шаҳри Душанбе боғҳои Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Куруши Кабир, Аҳмади Дониш, Алишер Навоӣ, Парчами давлатӣ, Нишони давлатӣ, Чавонон, Наврӯзгоҳ, Хайём ва Восеъ, Майдони истиқлол бунёд гардида, боғҳои фарҳангию фароғатии ба номи Садриддин Айний, Абулқосим Фирдавӣ, Ирам, Кӯли чавонон, Боғи кӯдакон, Ғалаба, гулгашти назди бинои Иттифоқи нависандагон ва дигар хиёбонҳо бо тарҳҳои нав ва технологияҳои замонавӣ таҷдид гардиданд.

Дар вилоятҳои Суғду Хатлон, ВМКБ ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ низ боғҳои мавҷуда таҷдид ва боғҳои нав сохта шуданд [ниг. 3,;7; 8; 9; 12], барномаҳои омодагӣ ба ҷашнҳои 20-солагӣ, 25-солагӣ, 30-солагӣ, 35-солагии истиқлолият ба рушди боғҳо таҳрики тоза бахшиданд. Соли 2016 дар доираи Барномаи давлатии рушди муассисаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» дар ҷумҳурӣ «Соли эҳёи боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ» эълон карда шуд [ниг. 2]. Ҳоло дар ҷумҳурӣ бо мақсади ободонии шаҳрҳо, муҳайё кардани шароити мусоид барои истироҳату фароғат, баланд бардоштани сатҳи маънавии аҳоли, тарбияи ҳисси ватанпарварӣ ва худшиносӣ, ифтихори миллӣ, таҳкими сулҳу субот, ризоияти миллӣ ва якпорчагии кишвар озмунҳои «Сайри гули лола» ва «Гулзори маърифат» дар ду давр – вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ баргузор карда мешавад, ки дар он беҳтарин гулгашт, беҳтарин боғҳои фарҳангу фароғатӣ ва беҳтарин композитсияи гулҳо муайян мегарданд. «Мақсад аз баргузориҳои озмуни ҷумҳуриявии боғҳои фарҳангию фароғатӣ омӯзиш ва тақмили фаъолияти боғҳо, ба макони фароғати сокинони ҷумҳурӣ табдил додани онҳо дар шароити нави иҷтимоӣ, мусоидат ба раванди ободонӣ ва мустаҳкам кардани заминаи моддию техникӣ, беҳтар намудани мундариҷа ва сифати чорабиниҳои оммавӣ фарҳангӣ, тарғиби ғояҳои ваҳдати миллӣ, дӯстии халқҳо, таъмини фаъолияти мунтазами майдонҳои варзишӣ, толорҳои гуногуни замонавӣ, ҷарҳофалаку арғунҷакҳо, ҷалби бештари ҷомеа ба боғҳо, ташкили усулҳои нави хизматрасонӣ мебошад», омадааст дар низомномаи озмун [3].

Ҳоло дар ҷумҳурӣ 100 боғи фарҳангию фароғатӣ фаъолият дорад. Вазъи кунунии онҳо аз тарафи Пажуҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилооти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи лоиҳаи «Таҳқиқи виваҷҳои рушди фарҳанги миллӣ дар даврони истиқлол» (2021-2025) мавриди омӯзиш қарор дода шуд.

Зимни таҳқиқ муайян гардид, ки дар аксари боғҳои фарҳангию фароғатӣ, ки имрӯз дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ мавҷуданд, дар доираи барномаҳои ҳукуматӣ мавриди таҷдиду навсозӣ қарор гирифтаанд. Фаъолияти онҳо низ бо ҳадафҳои сиёсати фарҳангию иҷтимоии Ҳукумати ҷумҳурӣ ба роҳ монда шудааст. Бо вучуди ин, мушкилоти рушди боғҳо дар маҳалаҳои гуногун кам нест.

Маълум аст, ки унсурҳои асосии сохторӣ-фазоии боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, ки иборат аст аз як минтақаи гирдогирд ҳисоркашидашуда, ҳисор, кӯчабоғҳо гиёҳон (сабзаву гулҳо, буттаҳо, дарахтон) ва унсурҳои изофӣ, ки иборатанд аз мучассамаҳо, ғаввораҳо, ҳавзҳо, шаклҳои хурди меъморӣ (курсиҳо, соябонҳо, айвонҳо, атраксионҳо, «майдончаҳо»-и вежа) ва монанди инҳо мебошанд. Дар ҷараёни таҳқиқ маълум гардид, ки унсурҳои мазкур агар дар боғҳои пойтахт, марказҳои вилоятҳо ва ноҳияҳои калон пурра мавҷуд бошанд, дар ноҳияҳо мукамал нестанд ё нокифояанд. Масалан, боғи фарҳангӣ-фароғатии ноҳияи Панҷи вилояти Хатлон, ки дар майдони 2,29 га ташкил карда шудааст, гирдогирдаш кушода аст, ки дар ҳама ҳолатҳо одамон ё ҳайвонот метавонанд ворид шуда, ҳисорот расонанд [14]. Ин ҳолатро масъулони боғҳои шаҳри Панҷакент ва ноҳияҳои Деваштич [13] низ зикр карданд.

Дар боғи фарҳангӣ-фароғатии ноҳияи Панҷ чунин масъалаҳои ҳаталабро дар пурсишнома зикр кардаанд:

1. Панҷарапеч намудани атрофи боғ;
2. Таъмин намудан бо воҳидҳои кори иловагӣ;
3. Таъмин бо воситаҳои техникӣ ва харидорӣ намудани таҷҳизот барои пешбурди кор;
4. Сохтмони утоқи назоратӣ ё утоқ барои истироҳати кормандон дар ҳудуди боғ;
5. Сохтмони анбор барои нигоҳдошти воситаҳои корӣ;

Ҳамзамон директори боғ дар суҳбат иброз намуд, ки дар боғ абзори “алафдарав” надоранд, ки ин ҳам дар ҷойи худ ба ифлос гардидани муҳит мусоидат менамояд ва як ҷарҳофалак барои кӯдакону наврасон нокифоя аст [14].

Дар ноҳияи Деваштич, ки 3 боғи фарҳангӣ-фароғатӣ мавҷуд аст, бо атраксионҳо таъмин нестанд. Дар ин боғҳо майдончаи консертӣ, майдончаи рақсу бозӣ, иншоотҳои ёрирасон ва ҷойи нишаст барои истироҳати ором вучуд надорад [13].

Мавҷуд набудани оби нӯшокӣ, иншооти ёрирасон ва воситаҳои равшанидиҳанда аз ҷумлаи дигар камбудихоеанд, ки дар пешбурди кору фаъолияти боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, аз ҷумла дар ноҳияи Рашт, ҳалал мерасонанд [12].

Мушкилоти дигар нокифоягии маблағгузорӣ ба рушд ва амалкарди боғҳо мебошад. Бисёре аз боғҳо аз ҷониби ҳукуматҳои маҳаллӣ идора карда мешаванд, аммо маблағгузорӣ нокифоя боқӣ мемонад. Дар баробари ин, моделҳои устувори шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ вучуд надоранд. Объектҳо аксар вақт бе стратегияи дақиқи рушд идора карда мешаванд. Аз тарафи дигар, сатҳи рушд ва ҳаҷми будҷаи ноҳияҳо нобаробар аст, аз ин рӯ, дар ноҳияҳое, ки сатҳи пойинтаре рушд доранд, боғҳо низ ба камбудии будҷа мувҷеҳанд. Масалан, дар ноҳияи Лахш боғи фарҳангӣ фароғатӣ таъсис ёфтааст, аммо аз сабаби камбудии маблағгузорӣ дар он қариб ҳеҷ унсури болотар зикршуда мавҷуд нест. Аз рӯи тартиб 7 воҳиди корӣ дорад, ки он ҳам мутахассис нестанд. Дар Ҳудуди боғ фақат як толори тамошой ба андозаи 4 ба 4 метр мавҷуд аст. Аз атраксион, дарахтони сояфкан, минтақаи варзишӣ, минтақаи бозӣ ва ғайра нишоне нест. Умуман боғ ба ягон талаботи стандарт ҷавобгӯ нест. Маъмурияти боғ сабаби ҳамаи инро дар нарасидани маблағ ва

чудо нагардидани майдони кофӣ барои боғ мебинанд [1]. Ҳолати қариб ба ҳамин монанд дар боғи навбунёди фарҳангӣ-фароғатии ноҳияи Варзоб низ ба мушоҳида расидааст [1].

Дар ҷумҳурӣ як қатор боғҳо аз тарафи соҳибкорон ё муассисаҳои давлатӣ фаъолият мекунад. Дар баробари ин, моделҳои устувори шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ вучуд надоранд. Объектҳо аксар вақт бе стратегияи дақиқи рушд идора карда мешаванд. Агар ин шакли тобеият дар мисоли Боғи фарҳангӣ-фароғатии Фирдавсии пойтахт, ки аз тарафи Хочагии коммуналӣ маблағгузорӣ ва идора мешавад, натиҷаи хуб дода бошад, дар баъзе маҳалҳо сабаби дарҳамбарҳамӣ гардидааст. Маслан, Боғи фарҳангӣ-фароғатии шаҳри Исфара аз соли 2009 ҳамчун муассисаи худмаблағгузор ба қайд гирифта шуда, субъекти мустақили хочагидор ба ҳисоб меравад ва дорои идораи маъмурӣ, гармхона, толорҳои шоҳмотбозӣ, гӯштин, бозӣҳои компютерӣ, фаввора, ду толори консертӣ, нуқтаҳои хизматрасонӣ, чархофалак ва атракционҳо будааст, вале соли 2014, 8 нуқтаи хизматрасонии муассиса аз тарафи баҳши сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии мақомоти иҷроияи шаҳр фурухта, 8 нуқтаи чархофалакҳо ба иҷора дода шудааст, ки ба даромади муассиса зарари зиёд мерасонад. Тибқи омили ироашуда зарари он танҳо дар соли 2014, 60-ҳазор сомони ро ташкил додааст. Гузашта аз ин, нуқтаҳои ба иҷора додашуда, маблағи қувваи барқ, оби нӯшокӣ ва хизматрасониҳои коммуналиро партохт намекунад. Новобаста аз мактуби директори муассиса ба раиси шаҳри Исфара тахти рақами №31, аз 19-ноябри соли 2015 дар бораи бекор кардани шартномаи нуқтаҳои ба иҷора дода шуда, ин масъала бенатиҷа мондааст [7].

Масъалаи дигар, сатҳи нокифояи фаъолияти фарҳангӣ аз ҷониби кормандони боғҳо мебошад. Мардум ба ин ҷо бо ҳадафҳои гуногун меоянд: гашту гузор дар ҳавои тоза ба танҳои, бо ҳамдигар, бо фарзандон; барои ширкат дар чашнҳо; барои машғул шудан ба варзиш; барои оромиш аз ғавғои хиёбонҳои шаҳр; барои раҳӣ аз гармои тобистон ва ғайра. Бино бар ин, таъмин кардани ниёзҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ аз кормандони боғҳо донишу малакаи кори фарҳангӣ маърифатиро тақозо мекунад. Аз тарафи дигар, бо ҳадафи боғҳо ва ниёзи маънавии сокинон мувофиқ кардани мундариҷаи чорабиниҳо ва бо ин роҳ ҷалби бештари мардум ба истироҳати фарҳангӣ дуруст ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ, варзишӣ, фарҳангӣ-маърифатӣ, хизматрасонии бадеӣ ва маишӣ мутахассисони касбиро талаб мекунад. Дар пурсишномаҳое, ки аз тарафи муҳаккикони ПИТФИ ба кормандони муассисаҳои фарҳангии ноҳияҳо пешниҳод гардидааст, масъалаи нарасидани кадрҳои соҳибхитосос дар аксари боғҳо зикр шудааст. Аз ҷумла дар боғи фарҳангӣ-фароғатии ноҳияи Рашт ба саволи “Барои беҳтар намудани фаъолияти боғ кадом монеаҳо вучуд доранд?”, директори боғ нарасидани мутахассисони касбиро низ таъкид кардааст [12].

Мушкилоти экологӣ, аз ҷумла муносибати сокинон низ мушкилоти боло бурдани сатҳи хизматрасонӣ дар боғҳои фарҳангӣ-фароғатии ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Маслан, директори боғи фарҳангӣ-фароғатии ш. Панҷакет Б. Бозорова иброз намуд, ки роҳравҳоро бо суфтасангҳои рез фарш карданд, то истироҳаткунандагон пойи луч рӯи он гарданд, ки ба саломатӣ муфид аст, вале истифодабарандагон, бахусус мактаббачагон, пас аз каркаи пиставу офтобпараст ва монанди онҳоро на дар зуболадонҳо, балки дар роҳравҳо мепартоянд [13]. Масъалаи муносибати сокинон дар боғҳо ва умуман дар

муассисаҳои фарҳангию иҷтимоӣ мушкилаи ҳамаҷоист, ҳатто дар пойтахт низ вучуд дорад. Ба андешаи директори Муассисаи давлатии «Майдони Истиқлол» И. Пирназарзода: "... сабабҳои аслии ба ҷашм расидани чунин ҳолатҳои ногувори таҳриби ободихо дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳо, пеш аз ҳама, бетарафӣ зоҳир намудани ҳуди шаҳрنيшинон ба зухуроти манфист. аз нисфи зиёди партовхоро дар сари роҳу ҷойҳои ҷамъиятӣ ва боғҳои фароғатӣ донани офтобпараст, куттию пастмондаи сигор ва зарфҳои нӯшоки ташкил медиҳад"[10]. Ҳамин тариқ, «Агар гирду атрофи боғ мустаҳкам бошад, меғӯяд ӯ, имкони ворид шудани ҳайвонот набошад ва лавҳаю навиштаҷотҳои огохунанда насб гардида бошанд, мумкин аст, то андозае чунин амалҳои ғайриахлоқиро пешгирӣ намоем» [10].

Хулоса, боғҳои фарҳангӣ ва фароғатӣ на танҳо маҳалли тафреҳ, балки муассисаи фарҳангии ҳастанд, ки дар шакл гирифтани муносибатҳои иҷтимоӣ, ташаккули шахсият, маърифатнокӣ ва тандурустии аҳоли нақши муҳим мегузоранд ва ҳамчунин намоёнгари сатҳи сифати зиндагии шаҳрҳо мебошанд. Вазъияти имрӯзаи онҳо муносибати ҷомеаро ба масъалаҳои экология, фарҳанг, адолати иҷтимоӣ ва рушди устувор инъикос мекунад. Муносибати маҷмӯӣ ба навсозии боғҳо ва минтақаҳои истироҳатӣ, ки ба ниёзҳои аҳоли ва принсипҳои рушди устувор нигаронида шудааст, метавонад на танҳо мушкилоти мавҷударо бартараф кунад, балки боғҳоро ба нуқтаи асосии маърифати фарҳангӣ ва ороишу тафреҳи шаҳрҳои оянда табдил диҳад.

Хулосаи дигаре, ки аз таҳлили вазъии кунунии боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ бармеояд, ин аст, ки лоихаҳои боғҳои нав дар ҷумҳурии низоми ягона ва стандартҳои муайяно тоқозо дорад. Ҳоло ба сабаби афзоиши босуръати аҳоли сол то сол боғҳои фарҳангию фароғатии нав сохта мешаванд, вале сатҳи сифати онҳо аз ҳамдигар фарқи назаррас дорад. Ба андешаи мо, ҳангоми таъсиси чунин боғҳо бояд талаботи стандартӣ қатъан риоя карда шавад, то ҳам маблағҳои ҷудонамудаи ҳукумат ё соҳибкор пурсамар истифода шавад ва ҳам кори ин муассисаҳои фарҳангӣ натиҷаи мусбат диҳад. Умуман, барои тибқи талаботи стандартӣ бунёд кардани боғҳо, новобаста ба сатҳи рушди ноҳияҳо, таъминот бо кадрҳои соҳибтаҳассус ва ба роҳ мондани фаъолияти дурусти фарҳангии онҳо ба вучуд овардани низоми ягонаи ҷумҳуриявӣ лозим аст.

Адабиёт

1. Атоев, Ш. Боғҳои фарҳангӣ-фароғатии шаҳру ноҳияҳои тобеи марказ чӣ ҳол доранд? [Манобеи электронӣ]: <https://pitfi.tj/node/516>. (замони мерочеа: 22. 02. 2025).
2. Боғҳои фарҳангию фароғатии шаҳри Душанбе – макони истироҳати меҳмонони дохилию хориҷӣ. [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <https://www.tajmedun.tj/tj/akhbor/> (замони дастрасӣ: 6.01. 2025).
3. В Таджикистане выбрали лучший парк культуры и отдыха. [Манобеи электронӣ]. – Низоми дастрасӣ: <https://avesta.tj/2016/09/21>. (замони дастрасӣ: 16. 03. 2025).
4. Воробьев, М. В. Рабинович Е. И. Советские парки культуры и отдыха как проект 1930-х гг.: столичные образцы и провинциальные парки. Известия УрФУ. Серия 1. Проблемы образования, науки и культуры. 2022. Т. 28. № 4. – С. 132-141.

5. Голбин, А.Ю. «Культурная революция»: становление системы парков культуры и отдыха в СССР 1928-1941 гг. // Вестник РГГУ. Серия «Литературоведение. Языкознание. Культурология». – 2018. – (5): – С. 27-36. [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ <https://doi.org/10.28995/2073-6355-2018-5-27-36> (замони дастрасӣ).
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фарҳанг. – Душанбе, 2009.
7. Мирзоева, С., Муминова Х. Боғи давлатии фарҳангӣ-фароғатии шаҳри Исфара рушд меҷӯяд [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <https://pitfi.tj/node/236>. (замони дастрасӣ: 25. 02. 2025).
8. Наимов С. Рушди муассисаҳои фарҳангӣ дар минтақаи Қўлоби вилояти Хатлон / С. Наимов // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе, 2021. №4(56). – С. 78 – 85.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. [Манобеи электронӣ]: Низоми дастрасӣ: <https://www.president.tj>. (замони дастрасӣ: 20. 01. 2025).
10. Пирназарзода, И. Аз боби маърифати ғаштугузор дар кӯчаҳои шаҳр ва боғҳои фароғатӣ // Ҷумҳурият. – 2024. – 15 феврал.
11. Холиқзода М. Гулзори маърифат: Боғи фарҳангӣ-фароғатии Фирдавсӣ сазовори «Шоҳҷоиза» шуд // Ҷумҳурият. – 2015. – 17 феврал.
12. Ҳисоботҳо аз натиҷаи сафари хидмати кормандон дар шӯъбаи фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангии ПИТФИ, папкаи маводҳо аз сафари хидматӣ ва пурсишномаҳои сотсиологӣ, папкаи 47.
13. Ҳисоботҳо аз натиҷаи сафари хидмати кормандон дар шӯъбаи фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангии ПИТФИ, папкаи маводҳо аз сафари хидматӣ ва пурсишномаҳои сотсиологӣ, папкаи № 25.
14. Ҳисоботҳо аз натиҷаи сафари хидмати кормандон дар шӯъбаи фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангии ПИТФИ, папкаи маводҳо аз сафари хидматӣ ва пурсишномаҳои сотсиологӣ, папкаи № 18.
15. Энциклопедияи Миллии Тоҷик. Ҷилди 2 (Асос – Боз). – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи Миллии Тоҷик. – 2013. – С. 636-637.

Абдулоев Шамсиддин

ЭВОЛЮЦИЯ ПАРКОВ КУЛЬТУРЫ И ОТДЫХА В СТРАНЕ И ПРОБЛЕМЫ ИХ РАЗВИТИЯ

В статье рассматривается современное состояние культурно-рекреационных парков Республики Таджикистан и проблемы их развития. Рассматривая феномен сада как первого культурного центра, автор раскрывает историю его развития, исследует его инфраструктурное обновление и культурное функционирование как культурного учреждения.

По мнению автора, культурно-рекреационные парки, созданные в первые годы существования Советского Союза, развивались в ответ на изменения в разные периоды общественной жизни, а цели их деятельности менялись в соответствии с представлениями общества. Они играют значительную роль в создании здоровой городской среды, организации культурного отдыха населения, поддержании экологического равновесия в городах. Они

способствуют улучшению психического и эмоционального благополучия населения и развитию массовой культуры.

Фактами и цифрами доказано, что культурно-оздоровительные парки занимают особое место в культурной политике Республики Таджикистан, и за период независимости во всех городах и районах страны были реконструированы все существующие парки, а также построены новые парки с современными элементами инфраструктуры. Сегодня содержание деятельности этих учреждений культуры также претерпело изменения, и теперь культурно-оздоровительные парки стали тихим уголком города, местом проведения праздников и культурных мероприятий, игровой площадкой для детей, местом для занятий спортом и физкультурой, местом прогулок и экскурсий с друзьями и т.п.

Помимо показа эволюции культурно-рекреационных парков на основе полевых исследований и опубликованных источников, автор также раскрывает проблемы их развития. В ходе исследования было выявлено, что если в столице, областных центрах и крупных районах элементы инфраструктуры парков полностью имеются, то в более мелких районах они неполны или недостаточны. К другим проблемам относятся нехватка финансирования, нехватка квалифицированного персонала и отношение жителей к паркам.

Ключевые слова: Парк, культурно-развлекательные парки, учреждения культуры, городская инфраструктура, игровое пространство, американские горки, наблюдение, исследование, анализ, культура.

Abdulloev Shamsuddin

THE CURRENT STATE OF CULTURAL AND LEISURE PARKS IN THE COUNTRY AND THE PROBLEMS OF THEIR DEVELOPMENT

The article discusses the current state of cultural and leisure parks in the Republic of Tajikistan and the challenges of their development. The author, considering the park as the primary space of culture, examines its historical evolution and studies its infrastructure and cultural functioning as a cultural institution.

According to the author, cultural and leisure parks, established in the early years of the Soviet Union, have evolved in connection with changes in different periods of social life, and the purpose of their activities has adapted to the ideas of society. They play a significant role in creating a healthy urban environment, organizing cultural recreation for the population, maintaining ecological balance in cities, enhancing the mental and psychological well-being of residents, and promoting mass culture.

The study presents facts and figures showing that cultural and recreational parks hold a special place in the cultural policy of the Republic of Tajikistan. During the period of independence, existing parks were renovated, and new parks with modern infrastructure were built in all cities and districts. Today, the functions of these cultural institutions have also evolved: cultural and recreational parks serve as quiet corners of the city, venues for celebrations and cultural events, places for children to play, spaces for sports and physical education, and areas for walking and socializing.

In addition to tracing the development of cultural and recreational parks using field research and published sources, the author identifies the challenges of their

ТДУ:37точик+9точик+39точик+004+78точик
Шарипов Абдусамад

замон фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ дар пешбурди ҷомеа мавқеи хоса доранд. Хонаи фарҳанг аз ҷумлаи муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатӣ буда, бо мақсади таъмини фароғату истироҳати одамон фаъолият мекунад. Азбаски хонаи фарҳанг дастрастарин ва хурдтарин макони фарҳангӣ-фароғатӣ доништа мешавад, дар аксари деҳоти Тоҷикистон ба мушоҳида мерасад. “Баъди солҳои 50-уми асри XX дар ғушаву канори мамлакат ҳам, зарурати таъсиси муассисаҳои фарҳангӣ ба вучуд омад. Чунки таъмини фароғати одамон аз мақсадҳои муҳими давлату ҳукумат маҳсуб меёбад” [15, с. 47].

Хонаҳои фарҳангро одатан дар маркази ҷамоату деҳаҳо ташкил менамуданд, ки филиали бахши фарҳанги шаҳру ноҳияҳо доништа мешуд. Аз ҳамон давра дар саросари кишвар фаъолияти хонаҳои фарҳанг ба роҳ монда шуд, ки вазифаи асосии онҳо ба воситаи баргузориҳои ҷорабиниҳои гуногун таъмин намудани фароғати мардуми маҳаллӣ буд.

Кӯлоб аз минтақаҳои пешрафтаи қисмати ҷанубии Тоҷикистон буда, фаъолияти хонаҳои фарҳанг дар атрофи он ба таври густурда ба роҳ монда шудааст. Фаъолияти хонаҳои фарҳанг дар ин минтақа низ дар нимаи дуюми асри XX шуруъ шудааст. Шаҳри Кӯлоб дорои 4 ҷамоат буда, дар ҳудуди ин ҷамоатҳо 8 хонаи фарҳанг: дар шаҳри Кӯлоб (2 адад) ва марказҳои деҳоти Зарбдор, Шатал, Навобод, Зиракӣ, Офтоблико, Даҳана (1 адад) амал мекунанд.

Лозим ба ёдоварист, ки дар давраҳои гуногун чанде аз муассисаҳои фарҳангӣ-фароғатии шаҳри Кӯлоб ва деҳоти он аз ҷониби пажуҳишгарону донишмандон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Аммо дар таҳқиқҳо бештар ба самти фаъолияти осорхонаву китобхона ва қасри фарҳанг таваҷҷуҳ шудааст. Ин ҷо метавон аз пажуҳишҳои Қ. Буриев, Н. Мирзоалиев [3, С. 99-108], Ш. Комилзода, М. Ақобирова, С. Наимов [7, С. 45-57], А. Абдуллоев [1, С. 30-33] ном бурд.

Мо дар ин таҳқиқ тасмим гирифтем, ки танҳо баъзе ҷанбаҳои фаъолияти хонаҳои фарҳанги ҷамоату деҳоти Кӯлобро мавриди омӯзиш қарор диҳем. Тавре ки маълум аст, хонаҳои фарҳанг ҷанбаҳои муҳталиф, аз қабili ҷорабиниҳои фарҳангӣ фароғатӣ – концерту намоишҳо; ҷорабиниҳои таълимӣ – курсҳои омӯзишӣ, дасрҳои санҷиши маҳорату истеъдод ва ҳамкориҳои иҷтимоиро доро мебошанд. Ҳамчунин рушди эҷодкорӣ, дастгирии истеъдодҳои наву ҷавон ва таъмини манфиатаҳои аҳоли нисбат ба истироҳату фароғат аз ҷанбаҳои фаъолияти хонаи фарҳанг ба шумор меравад. Дар пажуҳиш, фикру андешаи мутахассисону роҳбарони хонаҳои фарҳанги ҷамоату деҳоти Кӯлоб, инчунин мардуми маҳаллӣ доир ба вазъ ва ҳолати кунунии ин муассисаҳо ва фаъолияти пурсамари он ба назар гирифта шуд.

Мақсад ва вазифаи асосии хонаҳои фарҳанг. Хонаи фарҳанг ҳамчун маркази ҷамъиятии деҳа на танҳо ҷои истироҳату фароғати маънавии мардум, балки муассисаи таълимӣ, маркази рушди қобилиятҳои эҷодии сокинони маҳаллӣ мебошад. Ба ҳамин хотир, дар замонҳои пеш ҳар як Хонаи фарҳанг симои деҳа ё ҷамоат ба ҳисоб мерафт. Зисту зиндагонӣ, муносибат, фарҳанги мардуми деҳаро аз фаъолияти Хонаи фарҳангаш ва ҳамкориҳои сокинонаш баҳо меодаанд.

Дар гузашта мақсади асосии фаъолияти хонаҳои фарҳанг ба роҳ мондани ҷорабиниҳои гуногун баҳри истироҳати мардуми маҳаллӣ будааст.

Ҳангоми пажӯиш муайян гашт, ки барномаи намоишии аксари хонаҳои фарҳанги болозир якранг: доир кардани концерт бахшида ба рӯзи иду чашнвораҳои давлативу таърихӣ, маҳфилҳои гуногун: шабҳои эҷодӣ, бозиҳои фикрӣ (шоҳмоту шашка, нард, муаммоғиву байтбарак ва ғайра), намоиши маҳсули ҳунароҳои мардумӣ ва амсоли инҳо будааст. Баргузор кардани чунин чорабиниҳо аз вазифаҳои асосии хонаҳои фарҳанг ба шумор мерафт. Чуноне С. Сулаймонӣ қайд намудааст: “Муассисаҳои фарҳангӣ фароғатӣ муҳимтарин омили нигоҳдоранда ва ҳифзи одоби русум мебошанд” [11, с. 3].

Воқеан хонаҳои фарҳанг ҳамчун муассисаи фарҳангӣ дар нигоҳдорӣ, ҳифз, эҳё, тафсир, ҳуҷҷатгузорию мероси фарҳангӣ, мусоидат ба ҳамкории шаҳрвандон ва иштирок дар раванди анъанаҳои миллии нақши калидӣ доранд.

Дар баробари таъсисёбӣ Хонаи фарҳанг ба гунаи маркази фарҳангӣ амал карда, дар толору майдонҳои он концертҳо, маҳфилҳои шеърӣ суруд, намоиши киноӣ театр, озмуну фестивалҳо, ҳатто мусобиқаҳои варзишӣ ба роҳ монда мешуд. Яъне хонаҳои фарҳанг воситае будаанд, ки паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоии мардуми маҳаллиро инъикос ва ба ин васила мероси фарҳангии халқро аз насл ба насл интиқол меодаанд. Бахусус иду чашнҳои миллии дар натиҷаи таҷлили пайваста ва эҳтиром гузоштани мардуми тоҷик то имрӯз арзи ҳастӣ мекунад.

Ба ақидаи муҳаққиқон Ф. Мирахмедов ва М. Насибова “Чашнҳои миллии фаъолияти озодонаи зиндагӣ мебошанд, ки дар ҳудуди ҳассоси намоёни ҷой ва вақти муайян ҷараён мегиранд ва тавассути алоқаи шадиди одамоне, ки ихтиёрӣ ҷамъ омадаанд, таҷдид мегарданд. Ҳудуди ин фаъолияти ҳаётӣ одатан озод буда, чун қоида, берун аз манфиатҳои моддӣ ҷойгир аст ва на танҳо ба олами воситаҳо, балки ба олами идеалҳо вобаста аст...” [8, с. 24].

Дар хонаҳои фарҳанги ҷамоати деҳоти Даҳана ва Зиракӣ бахшида ба чашнҳои миллии ва мардумӣ намоишу чорабиниҳо пайваста баргузор карда мешаванд. Тибқи иттилои мудирӣ Хонаи фарҳанги деҳаи Ҳақимобод Тағаймурод Назаров “Ҳамасола ба муносибати чашнҳои миллии тоҷикон Наврӯз, Сада, Тиргон ва Меҳргон ва дигар идҳои мавсимӣ, инчунин чашнвораҳои давлатӣ, аз қабилӣ Ваҳдати миллии, Истиқлолияти давлатӣ ва ғайра намоишу концертҳои идона доир карда мешавад.” Аз суҳбат бо мутахассисони хонаҳои фарҳанги Навобод, Зиракӣ ва Даҳана маълум шуд, ки дар ҳама хонаҳои фарҳанг вобаста ба иду чашнҳои миллии давлатӣ концерту намоишҳои ҳунароӣ баргузор мегарданд. Яъне гузаронидани чунин чорабиниҳо нақшаи асосии фаъолияти кормандони ин муассисаҳо маҳсуб меёбад.

Масалан, рӯзи 20-уми майи соли 2024 кормандони Хонаи фарҳанги ҷамоати деҳоти Даҳана дар якҷоягӣ бо МТМУ №32-и деҳа маҳфили “Лоикҳои”-ро баргузор кардаанд, ки дар он хонандагони мактаби номбурда шеърӣ таронаҳо аз шоирӣ зиндаёд Лоик Шералӣ кироат намудаанд, ҳунармандони Хонаи фарҳанг бо саронидани сурудҳо аз эҷодиёти Лоик ва навозишҳои мусикӣ хотири иштирокдоронро шод гардониданд. Ё 24-уми майи ҳамон сол дар ин хонаи фарҳанг намоишномаи мазҳакавии Холик Хурсанов таҳти унвони “Баъди мурдан

хоҳ биёӣ, хоҳ наёӣ” намоиш дода шудааст. “Иштироки зиёди тамошобинон (сокинони деҳа зиёда аз 400 нафар) шаҳодат аз он медиҳад, ки мутахассисони ҳонаи фарҳанг кори хешро дар сатҳи хеле хуб иҷро мекунанд”, ёдовар шуд мудири ҳонаи фарҳанг Зафар Ганчалов.

Қобили зикр аст, ки дар ҳама ҳонаҳои фарҳанги шаҳри Кӯлоб ва деҳоти он ба муносибати Рӯзи Истиқлолияти давлатӣ, Рӯзи Ваҳдати миллӣ, Рӯзи Модар, Рӯзи Артиши миллӣ, Рӯзи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Рӯзи Парчами давлатӣ ва монанди инҳо консертҳои идона баргузор карда мешаванд.

Дарёфти чехраҳои нав ва тайёр кардани кадрҳои соҳавӣ дар ҳонаҳои фарҳанг. Мақсади асосии муассисаҳои фарҳангӣ қонеъ гардонидани талаботи фарҳангии маънавии аҳоли, инкишоф ва нигоҳ доштани фарҳанги анъанавии мардумӣ, эҷодиёти ҳаваскорӣ, инчунин ташкили фароғати фарҳангии ҳамаи синну сол ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ мебошад. Ҳонаи фарҳанг барои инкишофи шахсият шароити мусоид фароҳам оварда, ташаббуси эҷодиро дастгирӣ мекунад, чорабиниҳои мегузаронад, гурӯҳи ансамблҳои ҳаваскоронро ташкил мекунад ва бо ҳамин хусусияташ маркази ҳаёти ҷамъиятию маданӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, Ҳонаи фарҳангро маркази ҳаёти маърифативу маданияи мардум медонанд. Он маконест, ки ҳама кишрҳои ҷомеа, қатъи назар аз синну сол, ҷинсият вақти холигии худро дар он ҷо мегузаронанд ва ғизои маънавӣ мегиранд. Дар фаъолияти ҳонаҳои фарҳанг – муайян кардан, дарёфт намудан, нигоҳдорӣ, таҳқиқ ва оммавигардонии арзишҳои фарҳангӣ, истифодаи фонди осорхонаҳо ба манфиати ғанисозии маънавии шаҳрвандон, барои тарғибу оммавигардонии таърихи кишваршиносӣ, ташкили истироҳати аҳоли, амалигардонии чорабиниҳои фарҳангиву методӣ ва рӯи сахнаи касбӣ овардани истеъдодҳои нав ба таври васеъ мушоҳида мегардад.

Дар асри гузашта ҳонаи фарҳанг ба ҷои телевизион, театру кинотеатр ҳам вазифаи таъмини фароғатро иҷро мекард. Ин муассиса фазои худро бештар ба намоишҳои зинда: филмҳо, намоишҳои театри, гурӯҳҳои мусоҳибаӣ ва истифодаи ҳунармандони маҳаллӣ дар чорабиниҳо пур мекард. Мардуми боистеъдоди маҳаллӣ қатъи назар аз синну сол дар намоиши чорабиниҳо фаъолона ширкат мекарданд. Азбаски Ҳонаи фарҳанг аз пояҳои асосии ташаккули фарҳанги миллӣ маҳсуб меёфт, инкишоф додани фаъолияти эҷодӣ, ташкили кори гурӯҳи дастаҳои ҳаваскорони бадеӣ, гузаронидани фестивалу конкурсҳо, идҳо ва дигар шаклҳои таъмини фароғати одамон вазифаи асосии он дониста мешуд.

Тавре ки муаллифони мақолаи “Нақши Пешвои миллат дар рушди фарҳанги миллӣ” баён намудаанд: “... дар дунё тамоми қорҳои касбӣ мебошанд, яъне дар асоси омӯзишу маърифат, таҷрибаҳо, додугирифтӣ ҳамаҷониба ва интиқол ёфтани аз насл ба насл рушду такомул меёбанд, ки падидаи фарҳанг низ аз он истисно буда наметавонад. Яъне, гарчанде ки фарҳанг аз азал офарида шудааст, аммо вай касбӣ аст, ба таъбири дигар, падидаи иҷтимоӣ аст, ки бо вуҷуди ҷамъияту инсоният ҳастии худро изҳор намуда, дар ҳар давра замон яке аз авомили асосии давлатсозиву миллатсозӣ боқӣ мемонад” [5, с.7].

Дар ин маврид Л.С. Жарков дуруст навиштааст: “Фарҳанг ҳамчун соҳаи фаъолияти инсон бо нотақрорӣ ва натиҷаҳои хос доштан бомаърифат ва боистеъдодтарин шахсиятҳоро муттаҳид месозад” [4, с. 5].

Маҳз Хонаи фарҳанг чунин имкониятро дар шароит деҳот ба одамони синну соли гуногун фароҳам меоварад, ки маҳорату истеъдоди хешро санҷанд ва сайқал диҳанд, ба муваффақияти касбӣ ноил гарданд. Солҳои охир ба стратегияи фарҳанг диққати махсус зоҳир гардидааст. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар муассисаҳои марбута дар қори татбиқ ва пешрафти соҳаи фарҳанг, аз ҷумла хонаҳои фарҳанг тадбирҳои зарурӣ меандешанд. Чун “... дар даврони истиқлолият муносибати мардум ба фарҳанг куллан дигаргун гардида, дар баробари аҳли хунаро санъат ҳуди мардум дар рушду таҷлили ҷашнвораҳои таърихиву миллӣ мустақиман ширкат меварзанд. Доираи ҷалби мардум ба ҷорабиниҳои фарҳангӣ торафт васеъ гардида, дар партави ғамхориву дастгирии Пешвои миллат ҷорабиниҳои фарҳангӣ, симпозиум, конференсия ва ҷамъишҳои байналмилалӣ бахшида ба фарзандони фарзонаи миллати тоҷик, санаҳои бузурги таърихӣ фарҳангӣ, бунёди иншоотҳои замонавӣ, эҳёи суннатҳои миллӣ, барқарорсозии ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, қабули санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, тарғиби фарҳанги пурғановати миллӣ дар кишварҳои хориҷӣ тавассути баргузориҳои ҷорабиниҳои байналмилалӣ, рӯзҳои фарҳангӣ ва сафарҳои хунари, ҳамзамон тайёр намудани мутахассисони ҷавон ва муҳайё сохтани заминаҳои моддӣ рушди самтҳои гуногуни фарҳанг ба вуқӯъ пайваست” [9, С.12-13].

Дар ин замина баробари дигар муассисаҳои таълимию фароғатии соҳаи фарҳанг хонаи фарҳанг низ саҳми арзанда мегузорад, чунки рушду такомули истеъдодҳои нав бештар аз деҳаҳо сарчашма мегирад. Аксаран истеъдоди хешро аввал дар муҳити нисбатан маҳдуд, яъне дар доираи деҳа, ҷамъаи ё ноҳия санҷида, баъдан ба баромадани сахнаҳои бузург дастёб мегардад. “Мақом, ҷойгоҳ ва саҳми муассисаҳои фарҳангӣ дар ин ҷода, басо муҳим ва назаррас мебошад. Муассисаҳои фарҳангӣ бо тақозои вазифаҳои ба уҳда дошта, баҳри баланд бардоштани савия ва малакаи фарҳангӣ, маънавиёт, ҳештаншиносӣ, ҳудогоҳӣ, арҷгузорӣ ва арзишҳои миллӣ кӯшишҳои ҷамъаҷониба менамоянд” [12, С. 69-70].

Барои ба дараҷаи ҳуби касбӣ мушарраф шудани ҳар як соҳибистеъдод хонаҳои фарҳанг вазифаашонро бояд дар сатҳи ҳуб иҷро намоянд. Мутахассисони соҳибтаҷриба маҳорату малакаи эшонро такмил диҳанд, нозуқиҳои санъати касбиро омӯзонанд, пайваста дар намоишу ҷорабиниҳои мардумӣ ҷалб намоянд. “Маълум аст, ки пешрафту инкишофи фарҳангро кадрҳои миллии донишманду соҳиби маънавиёти баланд таъмин менамоянд. Дар ин самт онҳое роҳнамо мегарданд, ки моҳияти мафҳуми “миллати фарҳангӣ”-ро дарк намоянд” [5, с. 19].

Тайёр кардани кадрҳои ҷавон ва истеъдодҳои нав дар хонаҳои фарҳанги маркази шаҳри Кӯлоб дар муқоиса бо хонаҳои фарҳанги деҳот бисёртар мушоҳида мегардад. Сабаби асосии он, пеш аз ҳама, дар мавҷуд будани бинои мувофиқ ва таъмини он бо таҷҳизоти замонавӣ мебошад. Аз тарафи дигар, дар маркази шаҳр ҷорабиниҳои консертӣ ва маҳфилҳо нисбат ба деҳот бештар баргузор карда мешаванд. Инчунин маълум гардид, ки кормандони ин ду Хонаи фарҳанг бо хонандагони МДТ Коллеҷи санъати

шаҳри Кӯлоб ба номи Кароматулло Қурбонов ҳамкориҳои қавӣ доранд. Илова бар ин, аксари мутахассисони хонаҳои фарҳанги Кӯлоб бо созиҳои мусиқӣ таъмин буда, ҳар як корманд барои машқу тармин ва баргузориҳои концерт фаъоланд. Ин ҷиҳати масъала метавонад барои боз ҳам хубтар бехтар фаъолият кардан ва мутахассиси варзида шудани ҳар нафар мусоидат кунад.

Ҳолати кунунии биноҳои хонаҳои фарҳанги Кӯлоб. Аз замонҳои пеш мардуми тоҷик ҷойҳои махсусро барои гузаронидани намоишу чорабиниҳо муайян мекарданд ва дар он ҷойҳо маҳорату малакаи ҳешро нишон медоданд. Театрҳои халқӣ, майдонҳои намоишӣ, марказҳои фарҳангӣ аз ҷумлаи онҳоянд. Хонаҳои фарҳанг ҳам, дар қатори муассисаҳои фарҳангӣ ба гунаи макони намоиши чорабиниҳои истироҳат доништа шудаанд. Ин марказҳои фарҳангӣ аз ҷиҳати сохтмон дар ҳар давраи замон бо шакли сохти гуногун бунёд мегардиданд. Таърихи ки дар оғози мақола ишора гардид, бештари хонаҳои фарҳанге, ки дар шаҳри навоҳии Тоҷикистон амал мекунанд, дар асри XX ташкил ёфтаанд. Азбаски хонаҳои фарҳанг дар маркази деҳаҳо сохта мешуданд ва барои таъдоди ками аҳоли пешбинӣ шуда буданд, дар муқоиса бо қасрҳои фарҳанг бинои нисбатан хурд ва масоҳати камтар доштанд. Онҳо одатан аз якҷанд устои қорӣ хурд, толори намоишӣ ва ё сахна иборат буданд. Пажӯҳиши анҷомдода дар хонаҳои фарҳанги ҳудуди Кӯлоб нишон дод, ки тарҳи бинои аксари хонаҳои фарҳанг якранг аст.

Боиси зикр аст, ки дар тури фаъолияти қариб яксаҳа хонаҳои фарҳанги ин минтақа қураву фарсуда шудаанд. Баъд аз истиқлолияти давлатӣ зарурати бунёди обод кардани иншоотҳои фарҳангӣ ҳам пеш омад. Бо мурури замон ва имкониятҳои мавҷуда Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти ҳокимияти маҳаллии шаҳри навоҳӣ ба қори таъмири тармими муассисаҳои фарҳангӣ, аз ҷумла хонаҳои фарҳанг пардохтанд. "... Ҳукумати Тоҷикистон фарҳангро дар фаъолиятҳои авлабият медонист ва ба қадри имкон барои беҳбуди вазъ дар ин замина тадбирҳои амалӣ ва қонунгузорӣ андешидааст. Анҷоми ҷанги шаҳрвандӣ, тадриҷан ба эътидол омадани вазъи сиёсӣ ва рушди иқтисодӣ ба ҳукумат имкон дод, ки барои барқарор кардани ҳаёти фарҳангӣ ва системаи маориф маблағ ҷудо кунад" [2, С. 5-6].

Дар ин замина, қасри хонаҳои фарҳанг ҳам охира-охира таъмири азнавсозӣ гардиданд. Аз ҷумла, дар доираи омодагиҳо ба баргузориҳои ҷашни 2700-солагии шаҳри Кӯлоб аз ҳисоби маблағҳои мутамаркази давлатӣ ва сармояи мустиқими ватанӣ иншоотҳои зиёд, ба монанди Телевизиони Кӯлоб, китобхонаи ба номи Садриддин Айни, майдони 2700-солагӣ, осорхонаи таърихӣ-кишваршиносӣ, бинои Хонаи бахт сохта ва ба истифода дода шуданд.

Ҷуноне ки муҳаққиқон натиҷагирӣ намудаанд: "Дар даври истиқлол аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри навоҳӣ вилоят дар самти азнавсозии инфрасохтори соҳаи фарҳанг, бунёди иншоотҳои нави муассисаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, таъмири тармими бинои осорхонаву китобхонаҳо, клуби хонаҳои маданият, барқарорсозии ёдгориҳои беназири таърихиву фарҳангӣ, як қатор қорҳои назаррасу шоҳи таҳсин амалӣ шудаанд. Танҳо дар солҳои 2019-2021 дар шаҳри навоҳӣ вилояти Хатлон

49 объекти фарҳангӣ, яъне қасрҳои фарҳангу осорхонаҳо, клубу китобхонаҳо, гулгашту боғҳои фарҳангӣ-фароғатӣ, қалъаю мақбара ва мавзеъҳои таърихӣ бунёд, барқарору азнавсозӣ ва таъмиру тармим гардидаанд” [7, 47].

Дар қатори иншоотҳои бунёдгардидаву тармимёфта қаср ва якҷанд хонаҳои фарҳанги шаҳри Кӯлоб ҳам шомиланд. Азнавсозиву таъмири биноҳои муассисаҳои фарҳангии Кӯлоб имкон дод, ки мутахассисон фаъолияти пурсамарро ба роҳ монанд. Яъне истиклолият имкон дод, ки фаъолияти хонаҳои фарҳанг дар минтақаи Кӯлоб дубора ба роҳ монда шавад. Таъмиру азнавсозии қасру хонаҳои фарҳанг гувоҳи ин гуфтаҳоианд. Масалан, ду Хонаи фарҳанге, ки дар бинои қасри фарҳанги шаҳр воқеанд, дар ин давра аз таъмири ҷорӣ баромада, бо тамоми таҷҳизоти замонавӣ барои истифода дода шудаанд. Аммо ҳолати хонаҳои фарҳанги Даҳана, Зарбдор, Навобод ва Зиракӣ то андозае нигаронкунандаанд. Дар ҳоле, ки онҳо макони асосии ташаккули талаботи фарҳанги аҳоли, қонё гардонидани талаботи маънавӣ, фароҳам овардани шароит барои инкишофи ташаббус, эҷодиёти аҳоли, ташкили истироҳати фаъолон ва гуногуни он мебошанд.

Дар Хонаи фарҳанги ҷамоати деҳаи Зарбдор дар як толори сахнавии дорои 200 ҷойи нишаст ҳама ҷорабиниҳои сиёсӣву фарҳангӣ гузаронида мешавад. Хонаи фарҳанги Ҷамоати деҳоти Даҳана аз 2 ошёна иборат буда, дар дохили бино як толори гуштингирӣ ва як толори консертӣ, ки 340 ҷойи нишаст дорад, фаъолият мекунад. Дар рафти суҳбат мудири Хонаи фарҳанг Зафар Ганҷалов қайд кард, ки бо вучуди таъмирталаб будани бино кормандон ва алоқамандони фарҳангу санъат дар баргузориҳои ҷорабиниҳои давлативу мардумӣ фаъолон иштирок мекунад. Хонаи фарҳанги дигар, ки дар ҷамоати деҳоти Зиракӣ қарор дорад, ба номи Лоик Шералӣ буда, дар дохили бино як китобхона, як толори сахнавӣ бо 388 ҷойи нишаст ва 6 утоқи қорӣ амал мекунад.

Директори феълӣ қасри фарҳанги шаҳри Кӯлоб Азизулло Маснабиев дар рафти суҳбат қайд кард, ки он соли 1981 сохта шудааст ва аз 4 ошёна иборат аст. Шумораи умумии кормандони соҳаи фарҳанг дар маҷмӯъ 281 нафарро ташкил медиҳанд. Аз ин шумора 17 нафарашон дар хонаҳои фарҳанги шаҳрӣ, ки дар бинои қасри фарҳанг ҷойгиранд, фаъолият доранд. Азбаски хонаҳои фарҳанги марказӣ дар назди қасри фарҳанганд, фаъолияти онҳо дар маҷмӯъ арзёбӣ мегардад. Онҳо дар алоҳидагӣ ба ташкил кардани намоишу консерт ва дигар ҷорабиниҳо машғул намешаванд. Ин ду Хонаи фарҳанг ҳамчун ҷузъи қасри фарҳанг фаъолият намуда, вазъи биноҳояшон ҳам ба талаботи имрӯз ҷавобгӯ аст.

Истифодаи техникаву технология дар фаъолияти хонаҳои фарҳанг. Тамоми падидаҳои иҷтимоӣ дар ҳолати тағйир ва дигаргунӣ қарор доранд аз ҷумла фарҳанг ҳам. Албатта, баъзе унсурҳои фарҳангӣ аз бархеи дигар пешрафтатаранд ва баъзе аз онҳо дар ҳоли тағйирёбӣ қарор доранд. Фарҳанг дар ҳама давраи замон рушду такомул ёфта, мавҷудияти худро бо замон мутобиқ гардондааст. “Фарҳанг тамоми ҷанбаҳои мухталифи зиндагии инсонро дар бар мегирад ва инсон аз оғози тавлид аз тариқи хонавода ва ҷомеа падидаҳои иҷтимоӣ – фарҳанг, меъёрҳо, арзишҳои

иҷтимоиро меомӯзад ва ба ин тартиб бо ҷомеа ҳамнаво ва созгор мешавад” [10, с. 39].

Ба ин мазмун, дар шароити ҷаҳонишавӣ фарҳангро ҳамчун ҷузъи муҳими ҷомеа дар рушду ҳаёти маданияи одамон метавон азёбӣ кард, нақши он дар пешрафти ҳаёти инсоният муҳим аст [ниг. 13, с. 42-43].

Имрӯз аксари муассисаҳои фарҳангии давлатҳои мутараққӣ бо низоми инноватсионӣ фаъолият мекунанд. Инноватсия дар фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ ин тағйироти куллии муфиду мақсаднок мебошад. Бо истифода аз роҳу воситаҳои навин сатҳу сифати фаъолияти онҳо баланд мегардад. Аз таҷрибаи фаъолияти муассисаҳои фарҳангии давлатҳои мутараққӣ хулоса кардан мумкин аст, ки мақсади ҳар як наwgонӣ ҳамчун раванди татбиқи навоҳари амиқу мушаххас расидан ба ҳадафи муайян буда, танҳо дар он ҳолат расман эътирофшуда қарор мегирад, ки аз хусусияту наwgониҳои анъанавӣ бархӯрдор бошад.

“Ба ҳамаи мо маълум аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷомеаи иттилоотӣ ворид гардида истодааст ва табиист, ки ташаккули фазои ягонаи иттилоотӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ китобдорӣ-иттилоотӣ, мубодилаи илмӣ, техникаӣ, фарҳангӣ қараёнхое мебошанд, ки воридшавии мамлакати моро ба ҷомеаи иттилоотӣ инъикос менамоянд. Вобаста ба ин Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22-юми декабри соли 2017 иброз намуданд, ки “Мо бояд дараҷаи рушди низоми инноватсияи миллӣ ва нишондиҳандаҳои азхудкунии технологияҳои иттилоотиву коммуникатсиониро беҳтар гардонем” [6, с. 5-7].

Қобили зикр аст, ки истифодаи техникаву технологияи муосир дар шароити кунунӣ ин роҳ кушодан ба пешрафти ҳар як соҳа мебошад. Фаъолияти имрӯзаи хонаҳои фарҳанги шаҳри Кӯлоб ва деҳоти он шаҳодат аз он медиҳанд, ки қорбурди технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ қамтар аст. Хусусан дар хонаҳои фарҳанги деҳоти Зиракӣ, Даҳана, Ҳакимобод, Зарбдор ва Лағмон ҳатто одитарин наvи технология – компютеру принтерҳои қорӣ ва дастгоҳҳои сабту овозшунавонӣ мавҷуд нестанд. Нарасидани воситаҳои техникаӣ метавонад дар рушди фаъолияти муассисаҳои болозикр монеа эҷод кунад. Чунки дар шароити имрӯза бештари созҳои мусиқӣ тавассути технологияи навин мутаносиб гардонидани мешаванд.

“Муассисаҳои фарҳангӣ, аз ҷумла муассисаҳои клубӣ дар баланд бардоштани маънавиёт, фарҳанг, ҷаҳонбинӣ ва ҳисси эҷодқорӣ ҷавонон нақши муассир доранд. Қорӣ намудани фаъолияти инноватсионӣ яке аз роҳҳои боло бурдани нуфузи чунин муассисаҳо мебошад” [12, с. 69]. Мудирони хонаҳои фарҳанги Кӯлоб ҳам доир ба ин масъала изҳори нигаронӣ қарда, баён намуданд, ки дар чунин шароит, ки тамоми ҷомеаро раванди иттилоотиву истифодаи техникаву технология фаро гирифтааст, фаъолият қардан аз рӯи барномаҳои анъанавӣ натиҷаи чандон назаррас намедиҳад. “Мо пайваста дар пешниҳоди ҳисоботу гузоришҳоямон ёдовар мешавем, ки созҳои мусиқӣ, бо сабаби заvқу хоҳиш доштан, бидуни интизорӣ бисёртар аз ҷониби ҳуди қормандон харидорӣ ва дастрас қарда мешавад. Аммо дар мавриди таъмини таҷҳизоти наvу замонаvӣ, аз қабилӣ

компьютер, принтер, дастгоҳҳои махсуси ҷури овозу овозшунавонӣ, сабт ва ғайра мутахассисон очизанд. Хуб мешуд, ки роҳбарияти Раёсати фарҳанг ё дигар муассисаҳои дахлдор нисбати ҳаллу фасли масъалаи ҷойдошта чораандешӣ мекарданд” иброз доштанд, мудирони хонаҳои фарҳанг.

Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки дар тақвият бахшидани фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ ва густариши фарҳанги миллий талошҳои пайвастаи Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мусоидат намуд. Чунки фарҳанги миллий аз пояҳои асосии давлатдорӣ ба шумор рафта, дар баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии мардум ва ташаккули ҷомеа нақши муассир дорад. Ин нуктаро муҳаққиқ Қ. Хоҷаев хеле бамаврид қайд намудааст: “Фарҳанг дар олами воқеӣ ба шахс вобастагии қавӣ дошта, тақдирхандагони ҷомеа низ ба зуҳури шахсони алоҳида марбутанд. Ҳар гоҳ ба саҳафоти таърих аз диди хирад бингарем, рушду нумӯ ва инкирозу сукувати қавму миллатҳои ҳақон ба шахсиятҳои алоҳида рабт дорад” [14, с. 8].

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки муассиса бо вучуди камбудиву норасоӣҳо фаъолият дорад ва барои беҳбудии вазъи он масъулон талош меварзанд. Аз натиҷаи таҳқиқ маълум шуд, ки хонаҳои фарҳанг бахусус дар деҳот таъмирталаб буда, аз нарасидани созҳои мусиқӣ ва технологияи муосир аз қабилӣ компьютер, принтер, доскаи электронӣ ва ҷароғакҳои ранга танқисӣ мекашанд. Ҳамзамон лозим аст, ки бинои муассисаҳо аз таъмири ҷорӣ бароварда шавад.

Адабиёт

1. Абдуллоев, А. Вазъи кунунӣ ва мушкилоти қасрҳои фарҳанги баъзе шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон / А. Абдуллоев // Паёмномаи фарҳанг. – 2022. – №4(60). – С. 30-33.
2. Абдулхамид, Ф. Развитие культуры Республики Таджикистан в годы независимости (1991-2016 гг.) Автореферат дисс. канд. Исторических наук: 07.00.02 / Ф. Абдулхамид. – Душанбе, 2016. – 26 с.
3. Бӯриев, Қ., Мирзоалиев, Н. Таҳлили фаъолияти муассисаҳои фарҳангии шаҳру навоҳии минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон / Қ. Бӯриев, Н. Мирзоалиев // Паёмномаи фарҳанг. – 2014. – №3(27). – С. 99-108.
4. Жарков, Л.С. Деятельность учреждений культуры: Учебное пособие. – 3-е изд., испр. и доп / Л.С. Жарков. – М.: МГУКИ, 2003. – 234 с.
5. Зубайдов, А. Ҳифз ва гиромидошти арзишҳои фарҳангӣ дар партави Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёмномаи фарҳанг. – 2019. – №1(45). – С. 16-23.
6. Комилзода, Ш., Исоев, Қ. Нақши Пешвои миллат дар рушди фарҳанги миллий / Ш. Комилзода, Қ. Исоев // Паёмномаи фарҳанг. – 2018. – №2(42). – С. 5-15.
7. Комилзода Ш., Ақобирова М., Наимов С. Рушди фарҳанги миллий дар вилояти Хатлон дар даври истиқлол / Ш. Комилзода, М. Ақобирова, С. Наимов // Паёмномаи фарҳанг. – 2022. №3(59). – С. 45-57.
8. Мирахмедов, Ф., Насибова М. Масъалаҳои асосии омӯзиши ҷашнҳои миллий / Ф.М. Мирахмедов // Фарҳанг ва санъат. – Душанбе, 2020. – №3. – С. 20-24.

9. Орумбекзода, Ш. Истиклолият тақонбахши рушди фарҳанги миллий [Матн] / Ш. Орумбекзода // Осор / Мураттиб Ш. Комилзода; муҳаррири масъул М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2017. – Ҷ. III. – С.11-43.

10. Сулаймонӣ, С. Фарҳангшиносӣ / С. Сулаймонӣ. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 225 с.

11. Сулаймонӣ, С. Фарҳанги мардум ва омилҳои муассири он / С. Сулаймонӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2014. – №1(25). – С. 3-11.

12. Табаров, Н. Фаъолияти инноватсионии қаср ва хонаҳои фарҳанг (дар мисоли ноҳияи Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ) / Н. Табаров // Паёмномаи фарҳанг. – 2018. – № – С. 68-74.

13. Усмонов, Ш. Заминаҳои иҷтимоию сиёсии ташаккули хизматрасонии фарҳангӣ дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон / Ш. Усмонов // Фарҳанг ва санъат. – 2019. - №1. – С. 42-49.

14. Хочаев, Қ. фарҳанг аз оғози таърихи Аҷам / Қ. Хочаев // Паёмномаи фарҳанг. – 2025. – №2(70). – С. 5-17.

15. Шарипов, А. Доир ба вазъи хонаҳои фарҳанг дар шароити имрӯз / А. Шарипов // Паёмномаи фарҳанг. – 2025. – №1 (69). – С. 47-56.

Шарипов Абдусамад

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КУЛЯБСКИХ ДОМОВ КУЛЬТУРЫ И ФАКТОРЫ ИХ РАЗВИТИЯ

В статье рассматриваются некоторые факторы возникновения и формирования Домов культуры города Куляба и его сёл.

Одним из факторов является проведение культурно-просветительских выставок и мероприятий, которые заложили основу для развития деятельности Домов культуры. Дома культуры как культурно-развлекательные объекты играют важную роль в формировании национальной культуры. Культура является одной из основных основ государственности наций, и её развитие тесно зависит от культурных учреждений.

С целью развития сферы культуры в прошлом веке в различных регионах Таджикистана велось строительство Дворцов и Домов культуры. В центре городов и районов были созданы Дворцы культуры, популярные под названием «Дом культуры», на базе которых в сельской местности действовал Дом культуры или клуб.

Ещё одним фактором, способствующим развитию деятельности Домов культуры в современных условиях, является использование информационно-коммуникационных технологий.

Другой проблемой, обсуждаемой в статье, является подготовка отраслевых кадров, поиск молодых талантов и определение состояния помещений в Домах культуры.

Дома культуры в сельской местности нуждаются в ремонте и обеспечении современными музыкальными инструментами и технологиями, такими как компьютер, принтер, электронная доска и цветные фонарики.

Ключевые слова: культура, независимость, Куляб, Дома культуры, проблема, торжества и обряды, традиции, новые технологии, глобализация, информация, талант, достижения.

Sharipov Abdusamad

ACTIVITIES OF THE HOUSES OF CULTURE IN KULOB AND FACTORS IN THEIR DEVELOPMENT

The article examines several factors involved in the emergence and formation of Houses of Culture in the city of Kulob and its surrounding villages. One of the key factors was the organization of cultural and educational exhibitions and events, which laid the foundation for the development of the activities of Houses of Culture. As cultural and recreational institutions, Houses of Culture play an important role in shaping national culture. Culture is one of the fundamental pillars of nationhood, and its development is closely linked to the functioning of cultural institutions.

In order to develop the cultural sphere in the twentieth century, palaces and Houses of Culture were constructed in various regions of Tajikistan. In the administrative centers of cities and districts, Palaces of Culture were established, commonly referred to as “Houses of Culture,” while in rural areas cultural life was organized through Houses of Culture or clubs operating on this basis.

Another important factor contributing to the development of cultural centers in contemporary conditions is the use of information and communication technologies. The article also addresses several pressing issues, including the training of professional staff, the identification and support of young talents, and the assessment of the physical condition of cultural center facilities.

Many cultural centers in rural areas require renovation and modernization, as well as provision with modern musical instruments and technological equipment, such as computers, printers, electronic boards, and stage lighting systems.

Keywords: culture, independence, Kulob, Houses of Culture, challenges, celebrations and rituals, traditions, new technologies, globalization, information, talent, achievements.

УДК: 784/4 (575.32)
Каримзода Саъдулло

ТАТБИҚИ УСУЛИ “АСЛ-ФАРЪ” ДАР АНЪАНАҲОИ ФАЛАК

(дар мисоли ҳайдарӣ-рапо ва ситоиш-сафарӣ)

Усули асл-фаръ дар ҳама гунаҳои мақомоти мусиқии тоҷик устувор амал мекунад. Фалак дар ин қатор истисно нест. Дар доираи Фалак мушоҳида мешавад, ки ин принцип на танҳо дар дохили як анъана, балки дар сатҳи байнианъанавӣ низ ҷо дорад. Дар ин мақола суҳан дар бораи ду мисоли гуногун – яке дар дохили анъана ва дуюмӣ байнианъанавӣ баррасӣ мешавад.

Дар анъанаи фалаки помирӣ истилоҳи уфар ҷо надорад. Ҳарчанд уфар усули маъмултарини мусиқии суннатии тоҷик аст. Қабл аз он, ки мавқеи усули уфарро дар анъанаи фалаки помирӣ муайян кунем, бояд аввал мутаносибии уфар (асл) ва пайдоиши шакли инро дар фалаки помирӣ бифаҳмем. Агар ин ду усулро қиёс намоем, аён мешавад, ки онҳо аз якдигар бо ду зарбаи охири худ фарқ мекунад: дар яке он чорякӣ асту дар дигарӣ чоршонздаҳякӣ. Таъкидҳои зарбаӣ дар ҳар ду усул як аст. Дар аҷаи монандии онҳо то ҳаде аст, ки ба ҳамрешагиашон шакке пайдо намешавад. Онҳоро ҳамчун ҷуфти асл-фаръ муайян мекунем.

Ба ҳайси асл дар ин ҷуфт усули «уфар» ва ба ҳайси фаръ усули «рапо»-ро мешуморем. Дар ин мушоҳидаҳо як унсури дигарро низ қайд мекунем, ки уфар-рапо дар байни ду анъана (Шашмақом ва Фалак), вале рапо-ҳайдарӣ дар дохили як анъана мутаносибии худро муайян кардаанд.

Ҷуфти дигаре, ки таваҷҷуҳи моро ҷалб намуд, ситоиш-сафарӣ мебошад. Ситоиш анъанаи фалаки помирӣ ва сафарӣ анъанаи фалаки қулобӣ аст.

Калидвожаҳо: асл-фаръ, фалак, ҳайдарӣ, рапо, усул, қолабоҳанг, қолабзарб, уфар, уфари суст, уфари тез.

Ҳунари фалакхонӣ аз падидаҳои маҳбуби фарҳанги суннатии тоҷикон аст. Хушбахтона, дар фарҳанги имрӯзаи тоҷикон низ ин ҳунари мусиқии қадимӣ мавқеи хос дорад. Фалакро нишондоди тафаккури баланди эҷодӣ-мусиқии мардуми кӯҳистон медонем. Он аз падидаҳои жанриест, ки дар баробари дороии шаклҳои фолклорӣ, дар заминаи рушд жанрҳои касбиро ба вучуд овардааст. Фалаки касбӣ бо шаклҳои созиву овозӣ, яққисма ва силсилавӣ зодаи мактаби суннатии устод-шогирд аст [ниг. 11, С. 248-253].

Аз ин рӯ, ин ду намуди Фалак: қулобӣ ва помирӣ маъмуланд. Мушоҳидаҳои чандинсола нишон медиҳанд, ки ин ду намуди як падида аст. Аз ҷиҳати баёну ифода ҳар кадоми он ба лаҳҷаи мусиқии худ таъя намудааст. Аз ҷиҳати асоси зарбиву лаҳнӣ шаклсозӣ ин намудҳо ҳамрешаанд. Маҳз ҳамин нукта имкон медиҳад, ки фалакро чун зухуроти яклухти тафаккури мусиқии кӯҳистонӣ тоҷик шиносем. Маълум аст, ки “Фалак падидаи мусиқии суннатии касбии тоҷик аст” [15, с. 25]. Ин маъно

онро дорад, ки Фалак дар худ илму низомеро дорр аст. дар асоси он рушд меёбад.

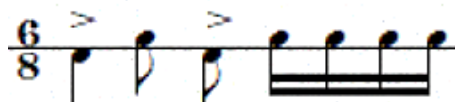
“Принсипи асл-фаръ дар ҳамаи гунаҳои мақомҳои тоҷикӣ хеле устувор амал мекунад” [4, с. 220]. Фалак аз ин қатор истисно нест. Дар доираи Фалак мушоҳида мешавад, ки ин принцип на танҳо дар дохили як анъана, балки дар сатҳи байнианъанавӣ низ ҷо дорад.

Дар анъанаи фалаки помирӣ истилоҳи уфар ҷо надорад. Уфар усули маъмултари мусиқии суннатии тоҷик аст. Қабл аз он, ки мавқеи усули уфарро дар анъанаи фалаки помирӣ муайян кунем, аввалан мебояд мутаносибии уфар (асл) ва пайдоиши шакли инро дар фалаки помирӣ бифаҳмем.

Аз доираи серранги усули *уфар*, ки аз шоҳасар – Шашмақом ба мо маълум аст, яктоашро ба ҳайси асл интихоб менамоем. Он чунин аст:

Ин шакли усули уфар дар мусиқии суннатии тоҷик хеле маъмул аст. Шакли усули рақсӣ дар анъанаи фалаки помирӣ чунин аст:

Ва он дар ин ҷо зери ин унвон на «уфар», балки «рапо» маъмул аст. Рапоро дар Бадахшон ҳамчун унвони жанри рақсӣ мешиносанд:

Мисоли 1.

Оҳанги рапо⁶

⁶ Сабти нотавии С. Каримзода.

Агар ин ду усулро киёс намоем, аён мешавад, ки онҳо аз якдигар бо ду зарбаи охирини худ фарқ мекунанд: дар яке он чорякӣ асту дар дигарӣ – чор шонздаҳякӣ. Таъкидҳои зарбай дар ҳар ду усул як аст. Дарачаи монандии онҳо то ҳадде аст, ки дар ҳамрешагиашон шакке пайдо намешавад. Онҳоро ҳамчун чуфти асл-фаръ муайян мекунем.

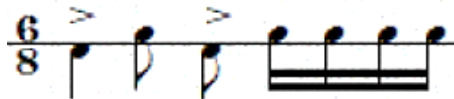
Ба ҳайси асл дар ин чуфт усули «уфар» ва ба ҳайси фаръи он усули «рапо»-ро ба назар мегирем.

Калимаи «рапо» дар мусиқии минтақаи Бадахшон ҳамчун қолабзарб ва жанри мустақил маълум аст. Ҳамчун усул он ҳамеша як гуна аст, ки дар боло оварда шуд. Ҳамчун жанр он асарҳои якқисма ва силсилавино ифода менамояд. “Дар мавриди якқисмаи «рапо» ва дар мавриди силсилави «Фалак-Рапо» маълум аст. Ин навъи силсила ҳамеша ду қисма аст” [15, с. 31]. Фалак-Рапо навъи фалаки дуқисма буда, дар минтақаи Бадахшон маъмул аст. Фалак-Рапо номашро аз қолабоҳанг (аввал дар Фалак, сониян, дар Рапо) ва қолабзарб (Рапо) гирифтааст. Матни шеърӣ он рубоиву ғазал мебошад. Тарзи иҷро ва такнавозии Фалак-Рапо яккаву гурӯҳӣ аст. Ҳар як қисми ин композитсияи дуқисма дар мусиқии Бадахшон ба таври алоҳида низ маъмул аст. Мавқеи қолабзарби рапо дар мусиқии ин минтақа мушобех ба мавқеи зарби уфар дар қаламрави Тоҷикистон аст. Дар силсилаи Фалак-Мадҳия зарби рапо (асл) ба шакли зарби ҳайдарӣ (фаръи он) омадааст.

Дар дохили анъанаи фалаки помирӣ жанри дигаре маълум аст бо номи «Ҳайдарӣ» «Ҳайдарӣ» қисми сеюми Фалак-Мадҳия мебошад [ниг. 15, с. 32-34]. Фалак-Мадҳия жанри фалаки касбии минтақаи Бадахшон аст.

Ҳамчун асари силсилави бар асоси рубоихонӣ ва ғазалхонӣ ташаккул ёфтааст. Тарзи иҷроӣ он якка ва гурӯҳӣ аст. Ба ҳайси матни шеърӣ он рубоӣ ва ғазал истифода мешавад.

Силсилаи Мадҳия аз панҷ қисм иборат аст: 1. Зилобам; 2. Пастубаланд; 3. Ҳайдарӣ; 4. Фалак; 5. Ситоиш [ниг. 7, с. 161-166]. Қолабзарби «ҳайдарӣ» чунин шаклро дорад:

«Ҳайдарӣ» ва «рапо» бо намуд, таркибот ва таъкидҳои зарбавӣ фарқ надоранд. Пас чаро яке «рапо»-ву дигарӣ «ҳайдарӣ» ном гирифтаанд? Дар амалияи мусиқӣ инҳоро бо оҳангхояшон фарқ мекунанд. Ҳардуи онҳо қолабоҳанги мустақил доранд. Дар назари аввал чунин мушоҳида мешавад, ки онҳо унвонҳои худро аз қолабоҳанг гирифтаанд. Вале он низ мушоҳида мешавад, ки дар амалияи мусиқӣ ҳам «рапо» ва ҳам «ҳайдарӣ» ҳамеша бо зарби қайдшуда иҷро мешаванд. Пас омили номгузории гуногунро бояд

чӯст. Бо вучуди усули якхела ин усул дар ду маврид бо суръати гуногун – яке сушт (ҳайдарӣ) ва дигарӣ тез (рапо) истифода мешавад (1). Бо ибораи дигар, ҳайдарӣ – уфари сушт асту рапо – уфари тез. Дуюмӣ ин, ки «рапо» ҳам якқисма ва ҳам силсилави мебошад, вале «ҳайдарӣ» дар шакли якқисма маъмул аст (2). Аз ин бармеояд, ки шакли фаръӣ бо иваз кардани суръат низ ба вучуд меомадааст. Дар ин ҷо «рапо» асл асту «ҳайдарӣ» – фаръ.

Ин ҷо унсури дигареро низ бояд қайд кард, ки уфар-рапо дар байни ду анъана (Шашмақом ва Фалак), вале рапо-ҳайдарӣ дар дохили як анъана мутаносибии худро муайян мекунанд.

Ҷуфти дигаре, ки таваҷҷуҳи моро ҷалб намуд, ситоиш-сафарӣ мебошад. Ситоиш ба анъанаи фалаки помирӣ ва сафарӣ ба анъанаи фалаки кулобӣ мансуб аст. Фалаки сафарӣ номашро аз қолабзарби хоссаи худ гирифтааст [ниг. 15, с. 29-32]. Дар фалакхонӣ усули сафарӣ шакли фаръии усули ситоиш аст. Қолабзарби ситоиш (асл) дар фалаки помирӣ маъмул асту қолабзарби сафарӣ (фаръ) дар фалаки кулобӣ. Аз ин рӯ, шакли асли дар мусиқии фалаки помирӣ асту шакли фаръии он дар мусиқии фалаки кӯлобӣ.

Фалаки сафарӣ дорои қолабоҳанги махсус низ аст⁷:

Мисоли 2.

Қолабоҳанги Сафарӣ дар муқоми яқум.

1.
Ҳар - гиз на - ку - нӣ ё - ди ман, эй шам - ӣи чи - гил, - -

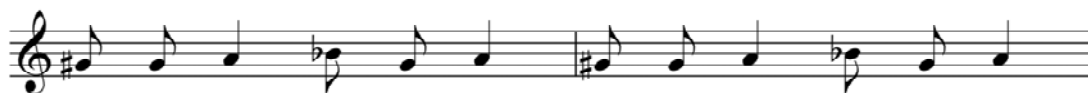
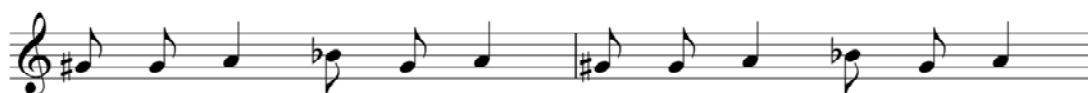
2.
Дар - ди ман а - гар чӣ ҳаст - ко - ре муш - кил - -

⁷ Сабти нотавии Фалаки сафарӣ ба муаллифи мақола тааллуқ дорад.

Колабоҳанги сафарӣ дар муқоми дуюм.

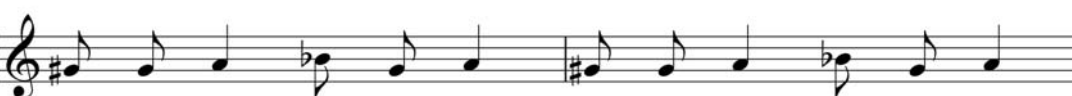

Қолабоҳанги Сафарӣ дар мукоми сеюм.

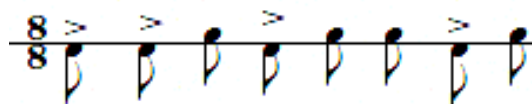
Қолабоҳанги сафарӣ дар муқоми чорум.

Ин оҳанг ҳамаи чор муқомро дар бар мегирад. Шакли иҷрои фалаки сафарӣ якка буда, ба он такнавозии якка ва гуруҳӣ (ансамблӣ) хос аст. Матни шеърӣ фалаки сафарӣ ҳамеша рубоӣ аст.

Хусусияти фалаки сафарӣ дар он аст, ки таносуби матну бандҳои мусиқӣ дар он мисли талқиноти муқаррарӣ нест. Дар он қолабшиканӣ ҷой дорад, ба як банди мусиқӣ ба ҷои як рубоӣ, танҳо ду мисраи шеърӣ мувофиқат мекунад.

Усули ситоиш ҳаштзарбаи мавзун мебошад ва ҳашт ҳаштҷаки пайиҳам баробарро дар бар мегирад:

Онро мусиқишинос Ф. Азизӣ аз зарбҳои асли дар фалаки помирӣ номидааст. Усули сафарӣ ҳаҷман ба он баробар аст, яъне ҳамон вазни ҳаштзарбӣ аст. Вале он ба дараҷаи ситоиш мавзун нест. Шакли он чунин аст:

Дар он ҳамаи зарбҳои тоқ таъкидиянд. Агар ситоишро асл шуморем, сафарӣ шакли фаръии он ба ҳисоб меравад. Ин фарқ ба воситаи ҳамчояшавии зарбҳои сеюму чорум ва ҳафтуму ҳаштум ба вучуд омадааст. Илова бар ин, дар натиҷа онҳо ба зарбаи таъкиддор табдил ёфтаанд:

Аз ҷиҳати семантикӣ ва доираи образҳои фалаки помирӣ ситоиш ифодагари Худованд аст. Бинобар ин, дар силсилаи фалак-мадҳия ситоиш охирин қисми он аст ва ҳама қисмҳои қаблӣ ба сӯйи расидан ба он равона шуданд. Сафарӣ образи банди Худованд аст ва дар роҳи худ ба мушкиливу монетаҳо дучор мегардад. Аз ин рӯ, он мавзӯи комил нест. Ҳамчун фаръ низ сафарӣ ба ситоиш итоат мекунад ва онро мепарастад.

Аз ин мушоҳидаҳо бармеояд, ки принсипи асл-фаръ техникӣ ё сирф назариявӣ нест. Он ҳам дар сохт, ҳам дар мазмун зоҳир мегардад. Ва ҳатто новобаста ба он, ки ин намунаҳо ба анъанаҳои гуногун тааллуқ доранд.

Умуман, принсипи асл-фаръ ҳам дар ҷиҳати матну шаклсозӣ, ҳам дар семантикаи Фалак, ҳам дар дохили анъана ва ҳам дар байни анъанаҳо ҳамаи василаҳои мусиқии созиро фаро мегирад.

Адабиёт

1. Азизӣ, Ф. Фалак. / Ф. Азизӣ, С. Каримов // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. – Душанбе: СИЭМТ, 2017. – Ҷ. 2. – С. 499-501.
2. Азизӣ, Ф. А. Асосҳои мусиқии классикии тоҷик. Дар ду қисм. – Қисми I. Таърих / Ф.А. Азизӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2021. – 400 с.
3. Азизӣ, Ф.А. ва диг. Экспедитсияи мусиқӣ-этнографӣ: таҷрибаи омӯзишӣ ва амалӣ: Дастури таълимӣ / Ф.А. Азизӣ, С.С. Каримзода, М.Р. Бурҳонов, Муборакқадамов М. – Душанбе: Адиб, 2016. – 168 с.
4. Азизӣ, Ф.А. Маком и Фалак как явления профессионального традиционного музыкального творчества таджиков. / Ф.А. Азизӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 398 с.
5. Бобоев, А. Савти Фалак ва фалаки Давлатманд. / А. Бобоев. – Душанбе, Аржанг, 2006. – 144 с.
6. Каримзода, С.С. Мавқеи сози мусиқӣ дар суннатҳои фалакхонӣ: анъанаи фалаки помирӣ / С.С. Каримов // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе, 2024. – №1(65). – С. 82-92.

7. Каримзода, С.С. Мавқеъ ва моҳияти системаи чормуқом дар фалаки Бадахшон / С.С. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. – №8. – С. 161-166.

8. Каримзода, С.С. Нақши сози бунёдӣ-системавӣ дар фалакхонӣ / С.С. Каримов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои филологӣ, таърих ва археология. – Душанбе, 2022. – №5(100). – С. 286-290.

9. Каримов, С. Изустная форма передачи музыкального материала как одна из актуальных методик современного музыкального вуза / С. Каримов // Подготовка кадров для сферы культуры и искусств: национальные традиции и современные тенденции. – Душанбе: Ирфон, 2017 – С. 266 – 269.

10. Каримов, С. Проявление свойств Шашмакома в музыке таджикского Кухистана / С. Каримов // Shashmaqom, die klassische Musik Mittelasiens. – Weimar: Hochschule für Musik Franz List, 2011. – С. 38-40.

11. Каримов, С.С. Мактаби суннати фалакхонӣ: моҳият, ғайбӣ ва рушди он дар фарҳанги Тоҷикистони муосир / С.С. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. – №5. – С. 248-253.

12. Таваккалов, Ҳ. ва диг. Рубоби помирӣ дар оинаи таърих ва ривоҷ. Монография / Ҳ. Таваккалов, У. Мамадшерзодшоев – Душанбе: «Паёми ошно». – 2019. – 199 с.

13. Фалак ва анъанаҳои бадеии мардумони Осиёи Марказӣ. Маводи симпозиуми байналмилалӣ (Душанбе, 26-28 март). – Душанбе, 2004. – 220 с.

14. Фалак ва масъалаҳои таърихӣ-назариявии мусиқии тоҷик. Маҷмуаи мақолаҳо / Мураттиб: Фароғат Азизӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 248 с.

15. Фалак: Китоби дарсии амалӣ. Китоби 1 / Мураттиб: Саъдулло Каримов. – Душанбе, 2019. – 400 с.

Каримзода Садулло

О РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА АСЛ–ФАРЬ В ТРАДИЦИЯХ ФАЛАКА

(на примере хайдарӣ–рапо и ситоиш–сафари)

Принцип асл–фарь «основа — ответвление» во всех формах таджикской музыкальной системы проявляется весьма устойчиво. И Фалак не является исключением. В рамках Фалака наблюдается, что данный принцип проявляется не только внутри отдельных традиций, но и на уровне их взаимодействия. В статье рассматриваются два примера: первый — внутри одной традиции, второй — между разными традициями.

В традиции памирского Фалака термин «уфар» не используется, хотя именно уфар является самым распространённым ритмическим методом таджикской классической музыки. Прежде чем определить роль уфара в традиции памирского Фалака, необходимо понять соотношение уфара как «основного» размера и появления его производной формы в памирском Фалаке. Если сравнить эти два ритмических метода, становится очевидно, что различаются они лишь двумя последними ударами: в одном случае это

четверть, в другом — четыре шестнадцатые. При этом акцентные доли в обоих размерах совпадают. Степень их сходства настолько велика, что сомнений в их едином происхождении не остаётся. Таким образом, их можно рассматривать как пару «основа — ответвление».

В этой паре основным методом является уфар, а производным от него — рапо. Следует отметить, что соответствие уфар–рапо прослеживается на межтрадиционном уровне (между Шашмакомом и Фалаком), тогда как пара рапо–хайдари формируется уже внутри самой традиции Фалака.

Ещё одна пара, вызывающая исследовательский интерес, — это ситоиш–сафари: форма «Ситоиш» принадлежит традиции памирского Фалака, тогда как «Сафари» относится к традиции кулябского Фалака.

Ключевые слова: асл–фаръ (основа–ответвление), Фалак, хайдари, рапо, метод, мелодическая формула, ритмическая формула, уфар, медленный уфар, быстрый уфар.

Karimzoda Sa'dullo

ON THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE *ASL-FAR'* IN FALAK TRADITIONS

(in the example of *haidari-rapo* and *sitoish-safari*)

The principle of origin and branch is very firmly established in all music types of Tajik *maqomot*. And Falak is no exception. Within Falak, it is observed that this principle exists not only within a tradition, but also at an inter-traditional level. In this article, are discussed two different examples – one within a tradition and the second – inter-traditional.

The term *Ufar* does not exist in the *Pamiri falak* tradition. Although *Ufar* is the most popular rhythm of traditional Tajik music. Before we determine the place of the *Ufar* rhythm in the *Pamiri falak* tradition, we must first understand the relevance of *ufar* (original) and the emergence of this form in *Pamiri falak*. If we compare these two rhythms, it becomes clear that they differ from each other in their last two beats: in one it is a quarter note, and in the other – four sixteenth notes. The beat accents are the same in both methods. The degree of their similarity is such that there is no doubt about their similarity. We define them as a root-branch pair.

We consider the “*Ufar*” rhythm as the original in this pair, and the “*Rapo*” rhythm as its subsidiary. In these observations, we also note another element, that the *Ufar-Rapo* have determined their proportionality between two traditions (Shashmaqom and Falak), but the *rapo-haydari* have determined their proportionality within one tradition.

Another pair that caught our attention is the *sitoish-safari*. *Sitoish* belongs to the *Pamiri falak* tradition and *Safari* is to the *Kulobi falak* tradition.

Keywords: music, *Pamiri falak* tradition *asl-far'*, *falak*, *haydari*, *rapo*, rhythm, *qolabohang*, *qolabzarb*, *ufar*, slow *ufar*, fast *ufar*.

УДК:Тадж: 78085+7928+793.3+793.32+39+391.2

Казакова Ханзарифа

ЛУТФИ ЗАХИДОВА И ЕЁ РОЛЬ В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ КЛАССИЧЕСКОГО БАЛЕТА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье исследуется деятельность Народной артистки СССР Лутфи Захидовой и её вклад в становление и развитие классического балета в Таджикистане.

В своей работе Л. Захидова доказала, что человек может упорно трудиться, чтобы отточить свой талант и добиться славы в своем деле. С такой решимостью она прошла путь от колхозного полевого труда до звания прима-балерины Театра оперы и балета имени С. Айни.

Художественная деятельность Л. Захидовой совпадает с периодом формирования таджикского балета.

В этом направлении она при поддержке великих мастеров и хореографов, как А. А. Радунский, Н. Попко, Д. Поспехина, В. Вайнонена, И. Проценко, Г. Валаматзаде и другие добились успеха.

Л. Захидова несколько раз представляла таджикское искусство на сценах театров разных стран. Её выступления на сцене были с успехом приняты как соотечественниками, так и поклонниками её таланта в разных странах мира. На примере её артистических ролей на различных сценических площадках можно определить процесс формирования и развития классического балета в Таджикистане.

Народная артистка СССР (1957), лауреат Государственной премии СССР (1949), депутат Верховного Совета Таджикской ССР (3-х созывов) Лутфи Захидова награждена Орденами «Трудового Красного Знамени», «Знак Почета» и медалями.

Искусство Л. Захидовой отличается драматизмом. С 1961 года до конца своей жизни занималась педагогической деятельностью, а также занимала должность директора душанбинской хореографической школы.

Ключевые слова: Лутфи Захидова, балет, классический балет, премия, музыка, танец, премьера, балерина, партнёр, композитор, художник, балетмейстер.

Исполнилось 100 лет со дня рождения замечательной балерины, первой балерины в Таджикистане Лутфи Захидовой. Возможно, молодое поколение республики не знает о ком идёт речь, но огромна её роль как первопроходца на этом сложном, во всех отношениях, поприще, которое называется классический балет. В сороковые годы нужно было иметь смелость и особое стремление к достижению цели, чтобы выходить на сцену и танцевать с партнёром в балетных костюмах и туфельках. А смелости и трудолюбия девушке из Канибадама было не занимать. Она с детства, помогая взрослым, трудилась в колхозе на хлопковом поле и выполняла работы по дому. Трудностей она не боялась.

В период творческой деятельности Лутфи Захидовой её фотографии в образах героинь из спектаклей украшали страницы журналов. Статьи о ней размещены в ряде энциклопедий [см.11, 12, 14, 16].

Её сценическая деятельность описана также в книгах исследователей, журналистов и балетмейстеров, как А. Азимова [1, 2], Н. Нурджанов [10], А. Проценко [11], Н. А. Клычева, З. С. Казакова [7], З. Казакова [6], Н. Эльяш [13] и др.

Начиналось всё с ряда случайностей, которые стали закономерностью. В небольшом кишлаке близ Ленинабада (сейчас г.Худжанд) маленькая Лутфи помогала взрослым, она работала в колхозе, на хлопковом поле. Летом выкармливала шелковичных червей, а зимой училась в школе, пишет о ней Азиза Азимова. Лутфи мечтала стать учительницей, и после окончания школы поступила в пединститут. В это время в Сталинабад (Душанбе) прибыла отборочная комиссия из Комитета по делам искусств. Члены комиссии обратили внимание на вокальные способности девушки. Когда выяснилось, что в области танцевального искусства Лутфи преуспевает больше, чем в пении, она начала усердно заниматься танцами. Не просто танцами, а изучать школу классического балета. Она училась у известных мастеров: исполнителей, педагогов, балетмейстеров А. Радунского, Н. Попко, Д. Поспехина, В. Вайнонена. В Москве начинается артистический путь талантливой танцовщицы. Таким образом Лутфи Захидова – первая таджикская артистка, овладевшая техникой классического танца. Её зачисляют в состав Всесоюзного ансамбля национальной песни и пляски. В 1941 году Л. Захидова вернулась в родной Таджикистан и стала танцевать в кордебалете таджикского Театра оперы и балета. Под руководством А. И. Проценко – в то время главного балетмейстера театра, Лутфи продолжила обучение классическому танцу. Следует заметить, что в классических балетах самая главная – это балерина, которая исполняет центральные партии, затем идут солистки, которые танцуют отдельные вариации – соло, также танцуют вдвоём, или втроём, даже вчетвером – это все солистки. А кордебалет – это коллектив танцовщиков, исполняющих групповые, массовые танцы и сцены. Так вот, Лутфи сначала танцевала в кордебалете.

В 1943 г. коллектив Театра осуществляет постановку первого классического балета «Тщетная предосторожность», в котором главные роли исполняют А. Азимова и Л. Захидова. Сначала партию Лизы готовила А. Азимова, но с группой артистов она срочно выехала на фронт. И тогда А. И. Проценко, главный балетмейстер Театра оперы и балета, начал готовить эту роль с Л. Захидовой. Не все сразу получалось у Лутфи, ведь классическому танцу обучаются пять или шесть лет. Занимаясь ежедневно с педагогом, Лутфи иногда стирала пальцы на ногах до крови, но это её не останавливало, работать она привыкла с детства.

Балет «Тщетная предосторожность» - программное произведение Ж. Доберваля. Премьера его состоялась во французском городе Бордо в 1789 году и в Лондоне в 1791 году. В некоторых театрах балет назывался «Худо сбереженная дочь». В постановке Ж. Доберваля с этим балетом на французскую сцену приходят жизненные интонации и ритмы, подлинно национальные пластические краски.

«Тщетная предосторожность» П. Гертеля. Балет в 3-х актах. Либретто Ж. Доберваля. Хореография А. Горского. Балетмейстер А. И. Проценко. Режиссёр И. А. Ханзель. Дирижёр Б. Фишман. Художник Е. Ефимов.

Балет этот, прежде всего, о любви молодых людей Лизы и Колена, искренней любви, где нет места меркантильным соображениям. Но мать

Лизы – человек, достаточно прагматичный, сомнения и сентименты не входят в систему её ценностей. Жадная фермерша Марцелина хочет выдать свою дочь Лизу, против её воли, замуж за глуповатого парня Никеза, сына откупщика Мишо. Но Лиза любит Колена, бедного крестьянина. Жизнерадостной, остроумной и находчивой Лизе по душе простой и славный деревенский парень. Марцелина не разрешает дочери встречаться с Коленом. Приходят крестьяне, подруги Лизы и друзья Колена. Они сочувствуют горю молодых, но помочь не могут. Колен тайком пробирается в дом фермерши, однако, радостную встречу влюбленных прерывает Марцелина. В наказание она запирает Лизу в чулан, куда уже успел спрятаться Колен. Почтительно приветствуя явившихся для сватовства Мишо и его сына, Марцелина желает показать им свою дочь. Она открывает чулан и видит там смущенных Лизу и Колена. Ей ничего не остаётся как согласиться на их брак.

В комедийных перипетиях раскрываются характеры юных героев, расставляются социальные акценты. Постановщик спектакля на стороне тех, кто борется за право любить по велению сердца, кто умеет отстаивать свою любовь и не признаёт предрассудков.

Станцевав партию Лизы, Л. Захидова доказала, что усилия её собственные и балетмейстера А. И. Проценко не прошли даром, и что она может быть ведущей балериной. Роль Колена исполнял вначале сам балетмейстер, а позже, приехавший с фронта Г. Валаматзаде. О Л. Захидовой в этой роли Н. Нурджанов писал: « В её Лизе, милой, живой крестьянской девушке, были простота, неподдельная ребяческая наивность, даже угловатость. Но она была озорной, даже кокетливой и лукавой, сметливой и упорной. Природная пластика танцовщицы придавала своеобразие партии» [10, с. 202].

Речь идёт о балете, который в постановках разных балетмейстеров украшает многие сцены мира и исполняют его артисты разных национальностей. Но, как видно, никому не чужды нормальные человеческие чувства. Много поколений исполнителей снискали славу, исполняя роль Лизы. И вот очередь дошла до таджикской балерины Лутфи Захидовой, причём в стране, где женщину за то, что она посмела выйти на сцену с открытым лицом, могли убить. Но, наступило другое время, за которое пришлось немало повоевать.

В 1945 г. был поставлен балет «Бахчисарайский фонтан» Б. Асафьева по произведению А. С. Пушкина. Жанр произведения – хореографическая поэма в 4-х действиях с прологом и эпилогом. Либретто Н. Д. Волкова, художники С. Захаров, П. П. Россомехин. Дирижер В. И. Чернов, балетмейстер-постановщик А. Проценко.

В своей книге «Танцевальное искусство Таджикистана» А. Проценко пишет, что «после спектакля «Тщетная предосторожность» уже никто не сомневался, что Захидова может быть хорошей Марией». Мария – главный персонаж «Бахчисарайского фонтана».

Впервые балет «Бахчисарайский фонтан» был поставлен на сцене Театра оперы и балета им. С.М. Кирова в 1934 году в городе на Неве – Ленинграде. Этот балет вошёл в золотой фонд Советского искусства. Многие театры оперы и балета страны Советов, а также стран народной демократии воплотили на своих сценических площадках этот балет. Где-то он шёл в первой авторской редакции, а где-то балетмейстеры воплощали

свои собственные хореографические варианты. Что касается Театра оперы и балета города Сталинабада (Душанбе), то А. И. Проценко воплотил свой вариант. Причин для этого было много и одной из них являлось то, что танцующей на пуантах (в балетных туфлях) была только Лутфи Захидова – она исполняла главную роль Марии. Но другая артистка, Офтоб Исамова, партию Заремы танцевала на полу пальцах. Немногие из танцовщиц, владели техникой танца на пуантах, но страстная патетика этого образа была донесена до зрителя Офтоб Исамовой и на полу пальцах. Не уступала ей в экспрессии и вторая исполнительница этой роли Абигай Исхакова. Пластический рисунок сольных и массовых сцен строился на сочетании классического и характерного (народно-сценического танца). Польские танцы – мазурка, краковяк, полонез отображают мир Марии. Для создания художественного образа мира польской знати, балетмейстер А. И. Проценко обучил этим танцам хоровой коллектив театра. А в массовых плясках крымских татар, экспрессивном танце предводителя воинов Нурали ощущалась злая сила другого мира, мира Гирея, неведомого Марии.

Создавая образ Марии на сцене, Л. Захидова раскрывала тончайшие оттенки человеческих чувств. Её танец стал средством выражения идеи, мысли. В танце Л. Захидовой чувствовалась грусть, тоска по своему любимому жениху Вацлаву (первый исполнитель сам А. И. Проценко), по своей семье и своей любимой родине – Польше. В балете с полной силой прозвучала философская тема преобразующей силы любви. Захидова и исполнительский состав смогли убедить публику, что под влиянием любви к Марии совершается перерождение Гирея, всевластного хана. В его душе просыпается тоска о подлинной человеческой любви, хотя он понимает, что Мария, находясь во власти воспоминаний о прежней жизни, никогда не примет условий, в которых она оказалась. «Исполнитель роли Гирея, оперный артист Б. Тураев – мастер выразительной пантомимы, передавал перерождение под влиянием любви деспотичного и необузданного человека. В последнем акте он безучастен к военным успехам, пиршеству. В его неподвижной фигуре выражалась отчуждённость от окружающего мира, и в финале грозный хан оставался недвижимым перед фонтаном, как бы источающим слёзы» [1, с. 203].

В 1947 году театр одержал новую творческую победу – это был балет «Лебединое озеро» П. И. Чайковского. «Лебединое озеро» – балет-сказка в 4-х действиях. Либретто В. Бегичева и В. Гельцер. Постановщики Л. Иванов и А. Горский. Балетмейстер А. И. Проценко. Дирижёр С. Я. Орланский, художник Е. Г. Чемодуров. Этот балет выдержал огромное количество постановок в театрах всего мира и сегодня его продолжают ставить, менять редакцию, восстанавливать, интерпретировать и т. п.

Но, как правило, не меняются танцы лебедей 2-го и 4-го актов, так как эти композиции считаются непревзойденными шедеврами хореографического искусства. Вот краткое изложение содержания балета.

«Владетельный принц Зигфрид отвергает всех невест ради любви к прекрасной Одетте, которую он встретил на берегу озера. Драма в том, что эту и других девушек злой гений (т. е. волшебник – К. Х.) Ротбарт превратил в лебедей. А Одетта – королева лебедей. Но коварство Ротбарта проявилось ещё и в том, что он явился на бал в замок принца Зигфрида со своей дочерью Одиллией. Одиллия в образе Чёрного лебедя, повторяя движения Белого лебедя, заставляет принца забыть о своей любимой

Одетте. И эта невольная измена Зигфрида должна привести к гибели Одетту и девушек – лебедей. Однако сила любви принца и Одетты разрушает чары злого волшебника» [15, с. 300].

До 50-х годов XX века Белого и Чёрного лебедя исполняли разные балерины. Например, Л. Захидова была балерина лирического склада и ей по духу ближе была роль Одетты – Белого лебедя. А балерины, обладающие крепким носком, более техничные, исполняли роль Чёрного лебедя – Людмила Сурова, Юлия Панченко, позже Артемида Сирганиди и др. В некоторых редакциях этого балета в коде (последняя музыкальная часть паде-де Принца и Одиллии) Чёрный лебедь крутит 32 фуэтте. Некоторые считают, что это трюк – а это апофеоз победы (хоть и временной) одиллии над принцем Зигфридом и Одеттой. Эти вихревые вращения на одном месте исполняются, чтобы доказать превосходство и торжество момента, то есть победы сил зла в уничтожении искренней любви. «Чрезвычайно привлекательная своей мягкой задушевностью, партия королевы лебедей – Одетты, многими исполнительницами решается в одном плане – элегической грусти. Лутфи Захидова смело разрывает эти рамки установленного амплуа. Танец её озарен счастливой улыбкой молодости, глубокой верой в победу добра над злом [9]. Лутфи Захидова не только танцует, она и хорошо играет. Балет «Лебединое озеро» стал новым этапом, как для артистов балета, так и для балерины Лутфи Захидовой. В партии королевы лебедей полно проявилось лирико-драматическое дарование Захидовой. Образ Одетты был романтичен, исполнен жизнеутверждения и глубокой человечности. «В пластическом рисунке танца, в трепетных движениях рук-крыльев, в трогательной мимической игре, балерина с подлинно художественным вкусом отражает все оттенки зарождающейся чистой любви (адажио из 2 –го акта), надлом, муки ревности и радость вновь обретенного счастья» [9].

1947 год оказался насыщенным творческими работами. Прошла премьера балета «Лейли и Меджнун» С. Баласаняна 7 ноября 1947 года.

Балет в 4-х действиях, 6 картинах. Либретто А. С. Ценина по мотивам поэмы Низами. Балетмейстер – постановщик Г. Валаматзаде. Дирижёр Л. Я. Левин, художник Е. Г. Чемодуров, балетмейстер-педагог Н. В. Кузнецов. Исполнители главных ролей, Лейли – Л. Захидова, Кайс – М. Кабилов. Краткое содержание балета.

Красавица Лейли, дочь могущественного Бахтиёр-хана, полюбила благородного юношу Кайса. Их счастьем препятствует воля отца Лейли, желающего выдать дочь за Ибн-Салому. Кайс, ставший Меджнуном (одержимым любовью), с помощью друга, витязя Новфаля, пытается помешать свадьбе девушки с Ибн-Саломой. Лейли погибает, спасая возлюбленного от мести жениха. Обнимая безжизненную Лейли, Кайс – Меджнун закалывает себя [13. С. 303]. В 1949 году коллектив таджикского Театра оперы и балета был удостоен Государственной премии СССР – за постановку балета С. Баласаняна «Лейли и Меджнун». Гаффар Валаматзаде поставил много спектаклей, но именно в этом выявился балетмейстерский почерк художника, его стремление к творческой самостоятельности. Исполнители партий Лейли и Меджнуна – Л. Захидова и Махмад Кабилов помогли постановщику полностью выявить идею балета – воспевать любовь, которая сильнее любых козней, сильнее самой смерти.

Сценическое решение поэтической древней легенды вобрало в себя много сложных жизненных коллизий. Они придали спектаклю глубокий социальный смысл. «Гаффар Валаматзаде и композитор широко используют отдельные интонации песен и танцев, своеобразные ритмы и их сочетания в одновременности, столь характерные для таджикской музыки особенности народных ладов, используют, творчески перерабатывая всё это богатство и создавая на его основе свои, индивидуальные темы. Вариационный метод развития, господствующий в балете, близок к народно-песенному искусству. Гаффар Валаматзаде прекрасно решил в балете «Лейли и Меджнун» драматические моменты двух влюбленных, блеск и пышность массовых сцен и танцев, огненный темперамент мужских плясок. Бессмертные образы старинной легенды обрели новую жизнь в постановке Валаматзаде» [3, с. 19]. И вот что говорила о создании образа Лейли, в то время ещё будучи Заслуженной артисткой Таджикской ССР, Л. Захидова:

«Я стремлюсь передать в образе Лейли большое чувство, искренность любви, духовные качества людей, умеющих любить глубоко, нежно и постоянно, людей честных, смелых и искренних, способных решительно бороться за своё счастье, за свою любовь.

В работе над ролью большую помощь оказывали мне постановщик спектакля Г. Валаматзаде и балетмейстер-педагог Н. В. Кузнецов» [2, с. 75].

1948 год. 1-е отделение «Шехерезада» Н. А. Римского – Корсакова. Балет в 2-х актах, 7 картинах. Либретто П.С. Бернацкого. Постановщики А. И. Проценко и П. С. Бернацкий. Дирижёр П. С. Мирошниченко. Художник Е. Г. Чемодуров. 2 отделение – Таджикские танцы. Балетмейстер А. И. Проценко.

«Впервые в истории таджикского театра создан балет-феерия с чудесными превращениями, фантастическими сценами, балет зрелищный, нарядный» [4].

Роль Шехерезады была поручена Л. Захидовой. Танцы были введены, в основном, в сцены «покоев Шехерезады» и «базара». Легкая, веселая танцевальная мелодия сопровождает появление Шехерезады в окружении свиты. Принцесса (Л. Захидова) дарит Каландару (М. Кабилов) голубя, который должен стать связным между влюблёнными.

В поэтический танец с голубем Л. Захидова внесла много национального колорита, изысканности, грации, орнаментальности в движениях рук. Балетмейстер А. И. Проценко, прекрасно владея разными стилями таджикского танца, включил их в движения классического адажио в балете «Шехерезада».

1949 год. «Золушка» – композитор С. С. Прокофьев. Балет в 3-х действиях, 7 картинах по сказке Ш. Перро. Либретто П. Д. Волкова. Балетмейстер А. И. Проценко, дирижер Л. Я. Левин. Художник Е. Г. Чемодуров, ассистенты художника – В. Суслов и В. Карамзина. Вот краткое содержание балета.

«Бедная и трудолюбивая Золушка с помощью доброй Феи – бабушки попадает на бал во дворец, где среди гостей уже находится её Мачеха, Отец и сёстры – Кривляка и Злюка. Неузнанная Золушка затмевает гостей красотой и нарядом, которым её одарили феи Весны, Лета, Осени и Зимы. Принц влюбляется в неё, но Золушка в полночь – по условию доброй Феи – покидает бал, второпях теряя туфельку. После долгих поисков

обладательницы этой туфельки Принц находит Золушку и предлагает ей своё сердце. Злая родня Золушки посрамлена» [15, с. 213].

Этот балет шел в редакции балетмейстера А. И. Проценко. Не все образы, например Мачехи, Отца и сестёр, были раскрыты языком хореографического искусства. Поэтому 1-й акт шёл как игровой. Роль Золушки исполняла, в то время ещё Заслуженная артистка Таджикской ССР Л. Захидова. Она трактовала свою героиню вначале как наивную, добрую, терпеливую девушку, которую злые люди постоянно унижали. Но, после превращения в принцессу, она показала своё благородство и умение прощать обиды. Превращению Золушки в принцессу способствовали замечательные декорации Е. Г. Чемодурова. В картине «ночь» сцена была усыпана звёздами, кузнечики и звёзды уносили Золушку на бал. Фея превращала Золушку в принцессу. Балерине Л. Захидовой особенно удавались сольные вариации. Эта роль была ещё одной ступенью на пути восхождения к вершинам карьеры не просто танцовщицы, но балерины.

1952 год. «Лауренсия» А. А. Крейна. Балет в 4-х действиях, либретто Е. М. Мандельберг (по мотивам пьесы Лопе де Вега «Овечий источник»). Постановка Г. Р. Валаматзаде. Дирижёр Э. Д. Айрапетянц. Художник Е. Г. Чемодуров, ассистент балетмейстера В. В. Бойченко. Краткое содержание балета.

«Крестьянка из испанской деревушки Фуэнте Овехуна («Овечий источник») Лауренсия отвергает домогательства владетельного Командора: она любит молодого Фрондосо. Мстительный Командор появляется на их свадьбе: по его приказу Фрондосо бросают в тюрьму, а Лауренсию отводят в замок. Выбравшись оттуда Лауренсия, призывает жителей своей деревни к восстанию. Народ штурмует замок. Командор погибает в поединке с Фрондосо» [15, с. 299].

Г. Валаматзаде взял тему народно-освободительной войны и развивал героическое направление в национальном балете (Испания). Но несмотря на то, что сюжет по произведению Лопе де Вега драматический, доктор искусствоведения Н. Х. Нурджанов в своей книге о балете пишет, что действие балета не имело драматизма, характеры участников восстания не выражали героическое начало. Балетмейстер же, уделял внимание, в основном, пантомиме. Кроме того, недостаточно выразительны были танцы, характеризующие главных героев. Но отдельные сцены, замечает Н. Нурджанов, балетмейстер Г. Р. Валаматзаде поставил с присущим ему темпераментом. Особенно красочной была сцена свадьбы. Здесь получал новое раскрытие характер Лауренсии (Л. Захидовой). Счастливая, вдохновенная, приветливая Лауренсия меняется, когда Командор врывается на свадебное торжество. Он оскорбляет её отца, разлучает Лауренсию с любимым Фрондосо. В простой крестьянской девушке пробуждается воля к борьбе, гнев против тирана. Л. Захидова была выразительна в лирических сценах, сценах встречи с любимым, но созданный ею образ не отражал героического начала.

Может быть, артистка не до конца раскрыла образ Лауренсии, особенно героические черты характера, которыми изобилует литературное произведение «Овечий источник». Но для Захидовой это очередной творческий опыт, возможность попробовать свои силы в новом амплуа – героической девушки из народа. Это протест против сложившихся феодальных порядков. По жизни сама Лутфи Захидова была поборницей

справедливости, и автор этих строк не раз имела возможность в этом убедиться.

1953 год. «Эсмеральда» Ц. Пуни (доработка Р. Глиэра и С. Василенко). Балет в 2-х действиях, 5 картинах. На сюжет романа В. Гюго «Собор Парижской богородицы». Либретто В. Тихомирова и В. Бурмейстера. Постановка Г. Р. Валаматзаде. Дирижёр И.Э. Абдуллаев. Художник М. Н. Шипулин. Краткое содержание балета.

«Поэт Пьер Гренгуар попадает в парижский Двор чудес – приют бродяг и воров. Цыганка Эсмеральда помогает ему спастись, она соглашается стать его женой. Но полюбив начальника ночного патруля Феба де Шатопера, который освободил её от похитителей (священника Клода Фролло и звонаря Собора Парижской богородицы Квезимодо). Эсмеральда прогоняет Гренгуара и отвергает притязания Клода Фролло.

На свадьбе Феба и Флёр де Лис Эсмеральда танцует, повязав подаренный ей Фебом шарф. Флёр де Лис узнаёт этот шарф, она потрясена вероломством жениха. Феб и Эсмеральда уходят. Клод настигает их и поражает кинжалом соперника. Обвинённую им в этом убийстве Эсмеральду ведут на казнь, но Феб не был убит, он доказывает невиновность девушки и соединяет с ней свою жизнь. Клод погибает от руки Квезимодо» [15, с. 602]. В этом либретто дан один из вариантов балета с благополучным концом.

На самом деле Эсмеральду подвергают казни через повешение и именно в версии балета, показанного в Театре оперы и балета им. С. Айни.

Г. Валаматзаде поставил балет как романтическую и социальную драму. Он рассказал о трагических событиях, которые по времени относятся к XV веку (Европа). Исполнительница главной роли Л. Захидова обладала большой выразительностью и способностью к перевоплощению. В этой роли она показала не только глубокие переживания своей героини, но и романтическую мечту, и маленькие земные радости. Эсмеральда приветствовала народ на площади, выражая веселье и любовь к людям. Актриса Л. Захидова была красива и обладала сценическим обаянием.

В сцене встречи с офицером королевской гвардии Фебом де Шатопером танец Эсмеральды проникнут радостью первого чувства любви. Но девичий стыд не позволяет ей постоянно смотреть на объект своей любви. Она то закрывает лицо руками, то невольно опять смотрит на кавалера Феба. В её взгляде, устремлённом на Феба, проносится калейдоскоп чувств – волнение, мольба, жажда любви и стыд.

Эсмеральду заточают в тюрьму, обвиняя в убийстве капитана Феба. Там танец балерины приобретает трагический оттенок. Огромный крест, который находился на сцене как часть декорации, также был обыгран актрисой. Под огромным каменным крестом Эсмеральда казалась хрупкой, маленькой, бессильной. Она танцует, она тянется к кресту, охватывает его рукой. Смотрит вверх, умоляет Бога освободить её. Но руки её скользят по ровному, холодному кресту и она без сил падает на землю. Вошедший в это время священник Клод Фролло пытается добиться от Эсмеральды ответного чувства. Но Эсмеральда с презрением и ненавистью смотрит на коварного служителя Бога и отстраняется от него. Клод опять пытается к ней приблизиться, но Эсмеральда указывает на крест, и священник уходит.

Кто читал произведение «Собор Парижской богородицы» Виктора Гюго, тот помнит, что перед казнью Эсмеральду узнает Гудула, её мать,

которая сошла с ума, когда цыгане украли у неё дочь. Так вот перед финалом спектакля Эсмеральда-Захидова вначале со страхом смотрит на свою мать, затем так крепко обнимает её, что никакая сила не может их разлучить. Девушка умоляет своих палачей пощадить её. Она просит помощи у народа, но безрезультатно. Вдруг она видит капитана Феба. Глаза её становятся радостными, она ловит его взгляд, но Феб проходит со своей невестой мимо Эсмеральды, не обращая на неё внимание. Радостная улыбка исчезает с лица Эсмеральды, и она медленно проходит перед палачами. Артистка достигала психологической достоверности, выражая всю трагедию чувств своей Эсмеральды. В последней картине Захидова потрясала зрителей и своих партнёров силой перевоплощения.

1954 год. «Бахчисарайский фонтан» Б. Асафьева по произведению А. С. Пушкина. Жанр произведения – хореографическая поэма в 4-х действиях с прологом и эпилогом. Либретто Н. Д. Волкова, постановка Г. Валаматзаде. Дирижёр И. Э. Абдуллаев. Художник В. Н. Хондажевский. Концертмейстер И. В. Кризовская.

В новой редакции балета Г. Валаматзаде следовал по пути Р. Захарова, первого постановщика «Бахчисарайского фонтана». За основу Г. Валаматзаде взял постановку Большого театра СССР, но внёс в неё некоторые изменения, учитывая музыкальную драматургию спектакля.

Партию Марии танцевала Лутфи Захидова. За 9 лет после первого выступления в роли Марии, в 1945 году она исполнила партии Одетты, Лейли, Золушки, Лауренсии, Эсмеральды и ряд других ролей. «В новой постановке, пишет Умар Баймухаммедов, её Мария стала ещё лиричнее, музыкальнее. Артистка с подкупающей искренностью и простотой передавала поэтическое настроение танца, драматические переживания героини. Каждый пластический штрих, нюанс, передавали ощущение романтической недосказанности, прекрасной загадки, поразившей воображение Гирея» [3].

Талантливая балерина Лутфи Захидова обладала ярко выраженным лирико-драматическим дарованием. Пластическая форма хореографического образа всегда у неё сливалась с тонким психологическим рисунком роли. Она была не только танцовщицей, но и актрисой, которая живёт чувствами, жизнью своих героинь. Не обладая сильной техникой, Л. Захидова отличалась артистизмом. Её танец органично переходил к пантомиме, игровые моменты выглядели естественным проявлением чувств. Балерина исполняла талантливо и вдохновенно партии в национальных балетах – Заррагуль («Две розы»), Дильбар, Лейли. Классические партии Марии, Одетты, Золушки, Эсмеральды и концертные номера: «Умиравший лебедь» К. Сен-Санса, а также таджикские танцы.

Захидова не занималась в хореографическом училище с детства, но с 17-ти лет, работая и обучаясь в Театре оперы и балета, осваивала технику классического танца, постепенно оттачивая танцевальное мастерство. Она также стала одной из лучших исполнительниц таджикских народных танцев. Пластика, грация, мягкий лиризм сочетались в ней с развитым чувством ритма, высоким художественным тактом. Она была грациозна, музыкальна, пластична; особенно выразительны в таджикских народных танцах были её руки. Дочь крестьянина из Канибадама, Лутфи Захидова, овладела искусством классической хореографии и стала Народной

артисткой СССР. Она была первой таджикской балериной, открывшей путь следующим за ней таджикским танцорам, развивающим национальную хореографию.

1954 год. «Дильбар» А. С. Ленского, балет в 4-х действиях, 7 картинах. Либретто А. Азимовой и М. Рабиева. Постановка Г. Валаматзаде. Дирижёр И. Э. Абдуллаев. Художник М. Н. Шипулин.

Первые серьёзные поиски Таджикского театра оперы и балета связаны с современной тематикой. Не все постановки были на высоком уровне. Некоторые быстро сходили с репертуара. Но театр продолжал поиски. И наконец, удача! Балет «Дильбар» – спектакль на современную тематику. Он рассказывает о судьбе простой таджикской девушки, ставшей актрисой, вошедшей в мир большого искусства. Более того, этот балет почти биографичен. История юной колхозницы, ставшей затем балериной, похожа на биографии известных таджикских артисток А. Азимовой, Л. Захидовой и многих других.

Но до постановки балета «Дильбар» на музыку Л. Книппера был поставлен балет «Источник счастья». Этот спектакль был посвящен 20-летию образования Таджикской ССР. Задача балета – показать борьбу людей за получение высокого урожая хлопка, преодоление стихийных бедствий (дождь, град, обвалы в горах). Стихийные бедствия стали причиной гибели урожая – посевов на полях. На самом деле такие ситуации очень трудно воплощались в жанре балета. В действие также были введены различные производственные сцены (обсуждение работы сотрудников опытной станции и создавшееся критическое положение в колхозе в результате ливневого дождя). Такие сцены, не дававшие материала для танца, способствовали введению в сюжет мимических эпизодов, и бездейственных персонажей (лодырь и симулянт Тешабой, председатель колхоза, секретарь райкома партии и т.д.). Артисты стремились придать своим героям, пишет Н. Нурджанов, жизненность, достоверность. А Лутфи Захидова создала задорный образ бригадира хлопководческой бригады Рано [10].

Овладев искусством классического танца и став известным мастером таджикского балета, Лутфи Захидова вносит много индивидуального в исполнение своих ролей. Все её сценические выступления отличаются художественным вкусом, так присущим таджикским танцовщицам. «Так, при исполнении партии Дильбар, «Вальс фей», несущий в себе главные черты классического танца, вальс «Праздник цветов», балерина сочетает с ритмами таджикского народного танца и от этого танец становится ещё прекраснее» [2, с. 76]. Но в новом балете, наряду с находками были и недостатки: авторы либретто А. Азимова и М. Рабиев «скупно прочертили некоторые характеры, непомерно растянули отдельные сцены, некоторые эпизоды, например, сцена примирения Дильбар со своим женихом, который, руководствуясь старыми косными законами, мешал осуществлению её мечты, не мотивированы. Динамике развития действия препятствовали сцена сна и два пролога. Но необходимо отметить, что основные картины произведения хорошо переводились на язык танца, помогали авторам создать полотно широкого танцевального дыхания, праздничное и театрально приподнятое... С большим мастерством раскрывала Л. Захидова характер простой таджикской девушки, передавала

цельность её натуры, душевное благородство, влюбленность в жизнь, страстное желание осуществить свою мечту» [13, с. 114].

1957 год. Возобновление балета «Дильбар» А. С. Ленского. Балет в 3-х действиях, 5 картинах. Либретто А. Азимовой и М. Рабиева. Композиция и постановка Г. Валаматзаде. Дирижеры И. Э. Абдуллаев, Э. Д. Айрапетянц. Художник А. О. Мирзоян. Балетмейстер-педагог А. Н. Сысоев, концертмейстер Л. Л. Зеегофер.

Впервые балет «Дильбар» был показан 31 октября 1954 года. Критика указывала на необходимость устранения некоторых недостатков в либретто, музыке и постановке балета. В связи с тем, что балет «Дильбар» был включен в репертуар Декады таджикской литературы и искусства, которая должна была проходить в Москве, в 1957 году, постановочный коллектив внес изменения в спектакль. Либреттисты убрали сцены дивертисментного характера, лишние персонажи, ярче выявили характеры главных действующих лиц, усилили драматизм событий. Композитор написал около двадцати новых номеров, придавших балету большую выразительность.

По сравнению с предыдущими таджикскими балетами на современную тему «Дильбар» был сложным, многоплановым как в музыке, так и по постановке. Хореограф раздвинул художественные рамки народного танца, введя в него движения классического танца – ход на пуантах, арабески и т.п. От того, что балетмейстер перевел своеобразные таджикские движения в «тональность» классического танца, они приобрели лёгкость, воздушность, стремительность, возвышенную настроенность чувств, отличаясь оригинальностью хореографической образности. Показательным в этом смысле был красивый вальс в первой картине балета. Но критика также отмечала, что наряду с яркими, богатыми по рисунку народными танцами, классические дуэты и вариации выглядели однообразно. В новом сценическом варианте балета постановщик обратился к пантомиме, средствами которой решались некоторые сцены.

1957 год. «Лейли и Меджнун» С.А. Баласаняна. Балет в 4-х действиях, 6 картинах. Либретто А.С. Ценина. Композиция и постановка Г. Р. Валаматзаде. Художник В. И. Мамонтов. Дирижер Э. Д. Айрапетянц. Балетмейстер-педагог А. Н. Сысоев. Исполнители главных ролей, Лейли – Л. Захидова, Кайс – М. Кабилов.

Вторая редакция балета «Лейли и Меджнун» была лучшей из всех постановок Г. Р. Валаматзаде – в годы его работы на сцене Таджикского театра оперы и балета имени С. Айни. Балет «Лейли и Меджнун» был высоко оценен, и в апреле 1949 года создатели спектакля - композитор С. А. Баласанян, балетмейстер Г. Р. Валаматзаде, художник Е. Г. Чемодуров, а также исполнители главных ролей Л. Захидова и М. Кабилов – были удостоены звания лауреатов Государственной премии (ранее Сталинской премии).

Создатели балетного спектакля продолжили его совершенствовать. Новая постановка балета «Лейли и Меджнун» была показана в Москве на Декаде таджикской литературы и искусства в 1957 году.

В новой сценической интерпретации любовь Лейли и Кайса - Меджнуна представлена как стремление в мрачный период феодализма к духовной свободе. Чтобы наиболее выигрышно показать таджикские танцы, создатели спектакля перенесли начало действия из храма

огнепоклонников (так было в первом варианте балета) на городскую площадь, на которой происходит праздник урожая. На площадь вносят богато украшенные носилки, в которых сидит Лейли. В оркестре звучит её тема. Лейли сходит на землю. Отец медленно снимает с её лица газовое покрывало, и очаровательная девушка, отвесив почтительный поклон присутствующим, на пуантах легко входит в танец. На ней белое тонкое шёлковое платье, расшитое золотыми нитями. Окружающие, увлечённые праздничными плясками, застывают, восхищённые красотой девушки. В тихом пластичном танце Лейли-Захидовой раскрывается её чистый обаятельный облик.

Танцевальная лексика спектакля строилась на материале таджикских танцев. Но балетмейстер не использовал конкретные таджикские танцы, он их творчески переосмыслил и включил в хореографию спектакля. Используя европейскую систему классического танца, в сочетании с элементами таджикского национального танца, постановщик добивался оригинальности сочетаний и комбинаций.

В исполнении Л. Захидовой национальная особенность таджикского женского танца – это пластичность верхней части тела, мягкие выразительные движения рук, гармонировали с чётким рисунком классического танца.

1958 год. «Гилеми кабуд» («Голубой ковёр») музыка М. С. Вольберг. Балет в 3-х действиях, 5 картинах. Либретто Г. Валаматзаде и М. Рабиева. Композиция и постановка Г. Р. Валаматзаде. Дирижёр Э. Д. Айрапетянц. Художник В. И. Мамонтов. Концерт. Л. Л. Зеегофер. Краткое содержание балета.

Искусная ковровщица Гульшан создаёт сказочный ковёр, на голубом фоне которого вытканы причудливые узоры цветущего сада, а на ветвях поют диковинные птицы. В своём прекрасном ковре мастерица выразила сокровенную мечту – увидеть родной народ свободным и счастливым. Но этим ковром-сокровищем хочет завладеть жестокий, алчный и безжалостный правитель Камчинбек. Его хитрой и коварной прислужнице Джодукамбир и воинам удаётся похитить ковёр. Дочь Гульшан – Хаёт и её возлюбленный Бахром отправляются на поиски ковра и попадают в плен к правителю. Никакие угрозы тирана не могут вырвать у них тайну волшебного ковра. Восставший народ возвращает ковёр хозяйке и просит беречь его, как зеницу ока, передавая его из поколения в поколение» [10, С. 230-231]. Сюжет балета строился на фольклорной основе, а «Главной идеей спектакля являлась общая для творчества всех народов мира, а также типичная и популярная тема таджикского фольклора – борьба добра и зла, мечта о счастливой и справедливой жизни» [10, с. 230]. В «Голубом ковре» Г. Р. Валаматзаде продолжает поиски национальной формы таджикского балета, но вырваться из тисков хореодрамы ему не удалось. В то время на балетных сценах ещё главенствовал метод соцреализма и наставник Валаматзаде, один из основоположников этого метода, знаменитый Р. В. Захаров также ставил драмбалеты. И этот метод явно устарел, но мало кто отваживался из балетмейстеров рискнуть создать новую хореографическую форму и использовать нешаблонную хореографическую лексику. Впервые в Советском Союзе это удалось Ю.Н. Григоровичу в балетах: «Каменный цветок» (по сказу Бажова, 1957) и «Легенда о любви» (по пьесе Н. Хикмета,

1961) в театре имени С. М. Кирова в Ленинграде. Позднее эти балеты были поставлены в Большом театре в Москве и в ряде других городов Союза, а также за рубежом. Доктор искусствоведения Н. Х. Нурджанов характеризует балет «Голубой ковёр» так: «Хореограф ставил балет скорее, как режиссер драматического театра, придерживающийся законов драматического театра, создания реалистического спектакля. Главное внимание он уделял сюжету, раскрытию ситуаций, положений. Танец всё это как бы иллюстрировал, теряя основную задачу собственной образной функции. Порой герои танцевали, но действие стояло на месте, сюжет развивался за счёт мизансцен и пантомимы... Напряжённой была сцена битвы Бахрома с Камчинбеком, в которой танцевальные движения переходили то к пантомиме, то к приёмам драматической игры. Победа Бахрома в поединке символизировала непреклонность духа народа» [10, с. 231]. Но были в балете и танцы, например танец пастухов с шерстяными халатами и верёвкой, который имел интересную композицию и был построен на темпераментных движениях, стремительных ритмах. Также была показана сцена Камчинбека (его исполнял М. Кабилов) с его воинами, раболепствующими перед ним и в пляске показывающими свой неукротимый нрав. Как интересную находку хореографа Н. Нурджанов приводит образ шута, созданный чётко и с юмором артистом Ю. Волковым. С большой теплотой учёный описывает танец Лутфи Захидовой, исполнительницы главной роли. В дуэтах с безжалостным правителем Камчинбеком героиня Захидовой – Хаёт показывает разную гамму чувств: с одной стороны хрупкость и нежность, а с другой стойкость и мужественность. А её вариация в третьей картине была проникнута светлым чувством любви и ожиданием счастья. Также Нурджанов отмечает музыкальность движений артистки и необычайную пластичность рук. Поэтичность и нежность отличают дуэт Хаёт и Бахрома (его исполнял В. Н. Кормилин). Если в танце Хаёт проступала такая черта, как застенчивость и тонкий лиризм, то Бахрому–Кормилину отличала сила и напористость, самоотверженность и мужественность, которые проявлялись в стремительных прыжках и сильных движениях рук и корпуса.

Будучи ответственным человеком, Народная артистка СССР Лутфи Захидова выступала с программой творческих вечеров, в которых проявлялся её разносторонний талант. Она исполняла и адажио из классических балетов, и таджикские танцы, и танцы народов мира: С. Баласанян - Ноктюрн из балета «Лейли и Меджнун», П. Чайковский - Адажио из балета «Спящая красавица», А. Ленский - Адажио из балета «Дильбар», К. Сен-Санс «Умиравший лебедь» и др. Таджикский танец «Чор карс», а также Хорезмский, Индийский, Афганский и многие другие.

Л. Захидова неоднократно представляла искусство родного Таджикистана на сценических площадках разных стран, о чём имеются публикации в газетах России и Таджикистана: В Берлинском театре «Фридрихштат-палас» – на первом выступлении молодых советских артистов ещё в 1951 году – зрители восторженно приняли таджикский танец в интерпретации солистки Таджикского театра оперы и балета, лауреата Государственной премии Лутфи Захидовой, носившей уже тогда высокое звание Народной артистки Таджикской ССР. В 1957 г. мастера искусств Таджикистана принимали участие в гастрольной поездке по Албании и КНДР – Х. Мавлянова, Л. Захидова и А. Аминов. В 1968 выезжала вместе с

Театром оперы и балета им. С. Айни в города Свердловск и Новосибирск, где в концертах исполняла национальные таджикские танцы. Лутфи Захидова посетила много стран мира в составе творческих бригад артистов из союзных республик страны.

Время, в которое начиналась профессиональная деятельность Лутфи Захидовой, было нелёгким. Шла Великая Отечественная война. Молодая и энергичная Лутфи осваивала сложную школу классического танца, причем одновременно делала первые шаги в профессиональном исполнительстве. Любовь к искусству и природное дарование помогли справиться с трудностями и с каждой новой ролью совершенствовать своё мастерство. «Актриса, – пишет о ней Низом Нурджанов, способствовала развитию таджикского балета не только исполнением главных ролей в национальных балетах, но и творческим своеобразием сочетания таджикского танца с европейской классикой» [10, с. 221].

В дальнейшем славу театру принесла Малика Сабирова – лауреат Международных конкурсов артистов балета (1964 – Варна, 1969 – Москва); лауреат Государственной премии имени А. Рудаки – Тадж. ССР (1967), Народная артистка СССР (1974), Депутат Верховного Совета Тадж. ССР (8-го созыва). Окончила Ленинградское Академическое хореографическое училище (1961) и стала эталоном в исполнении партий классического репертуара. Чистота, чёткость, артистизм, академизм исполнения изумляли специалистов. Но не меньшее восхищение коллег она вызывала в репетиционном зале, исполняя комбинации урока классического танца на занятиях в классе усовершенствования.

Стоит заметить, что Малика всегда с огромным уважением относилась к Л. Захидовой. В свою очередь, Захидова искренне восхищалась талантом и трудолюбием Малики. Если они обе бывали в Москве, то Лутфи-апа, так мы к ней обращались, непременно заходила проведать Малику в гримёрную комнату или в Кремлёвском дворце съездов, или в Колонном зале Дома Союзов и в др. Вот такая связь поколений! «В последней четверти прошлого века таджикский балет гордился не только высоким мастерством выдающейся балерины М. Сабировой, её достойным партнёром М. Бурхановым, но и замечательным искусством зрелых корифеев – Б. Исаевой, С. Узаковой, К. Холова, Г. Головянца, Т. Холовой, Н. Мадьяровой, Т. Джавад -Заде, Ш. Турдыевой.

В 70-80-х годах в ответственных партиях раскрылись интересные грани индивидуальных особенностей представителей талантливой молодёжи В. Ишанходжаева, Р. Мовбаракшиной, Л. Гусаковой», М. Бейниковой, Х. Алибаевой, З. Казаковой, З. Закаевой и других» [10, с. 357].

Литература

1. Азимова, А. Танцевальное искусство Таджикистана / А. Азимова. – Сталинабад, 1957. – 95 с.
2. Азимова, А. Мастера хореографического искусства Таджикистана / А. Азимова. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 95 с.
3. Баймухаммедов, У. Гаффар Валаматзаде / У. Баймухаммедов. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 48 с.
4. Витальев, В. Шехерезада / В. Витальев // Коммунист Таджикистана. – 1950. – 15 августа.

5. Казакова, З. Классический балет в Таджикистане / З. Казакова // Концепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон: дастовардҳо ва масъалаҳои ҳалталаби татбиқи он. – Душанбе: Эҷод, 2007. – С. 117-119.
6. Казакова, З. Лутфи Заҳидова — одна из первых балерин Таджикистана / З. Казакова // Паёмномаи фарҳанг. – 2016. – №2. – С. 37-42.
7. Клычева, Н. История хореографического искусства Таджикистана: очерки / Н. Клычева, З. Казакова. – Душанбе: Дакики, 2014. – 368 с.
8. Клычева, Н. Танцевальное искусство таджиков: история и современность: сборник статей / Н. Клычева. – Душанбе: Аржанг, 2019. – 560 с.
9. Лебедев, Г. Лебединое озеро / Г. Лебедев // Коммунист Таджикистана. – 1947. – 27 июня.
10. Нурджанов, Н. Опера и балет Таджикистана / Н. Нурджанов. – Душанбе, 2010. – 424 с.
11. Проценко, А. И. Танцевальное искусство Таджикистана / А. И. Проценко. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 104 с.
12. Хуб шуд, ки зан ба давлат ёр шуд. – Душанбе, 2005. – 153 с.
13. Эльяш, Н. Балет народов СССР / Н. Эльяш. – М.: Знание, 1977. – 168 с.
14. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе, 1980. – С. 510.
15. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Т. 1. – Душанбе, 1988. – С.213; 299; 300; 474-475; 602.
16. Энциклопедия / гл. ред. Ю.Н. Григорович. – М.: Сов. энциклопедия, 1981. – С.211.

Казакова Ханзарифа

ЛУТҒИ ЗОҲИДОВА ВА НАҚШИ Ӯ ДАР ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ БАЛЕТИ КЛАССИКӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола фаъолияти Артисти халқии СССР Лутғи Зоҳидова ва саҳми ӯ дар ташаккул ва инкишофи балети классикӣ дар Тоҷикистон таҳқиқ шудааст.

Л. Зоҳидова бо фаъолияти хунарии худ исбот кард, ки инсон метавонад бо меҳнат истеъдодашро сайқал баҳшида, дар ҷодаи худ шарафёб гардад. Ӯ бо ҷунин азм аз меҳнати саҳрои колхоз то ба дараҷаи прима-балеринаи Театри опера ва балети ба номи С. Айни расидааст.

Фаъолияти хунарии Л. Зоҳидова ба давраи ташаккули балети тоҷик рост меояд. Дар ин ҷодаи ҳунар ӯ бо дастгирии устодон ва балетмейстерони бузург А. Радунский, Н. Попко, Д. Поспехина, В. Вайнонена, А. И. Проценко, Г. Валаматзода ва дигарон ба комёбиҳо ноил гардидааст.

Л. Зоҳидова борҳо санъати тоҷикро дар саҳнаҳои театрҳои кишварҳои гуногун муаррифӣ кардааст. Ҳунарнамоиҳои ӯ дар саҳна ҳам аз ҷониби ҳамватанон ва ҳам аз тарафи муҳлисон дар кишварҳои гуногунӣ ҷаҳонбомуваффақият пазируфта мешуданд. Дар мисоли иҷрои нақшҳои хунарии ӯ дар намоишномаҳои гуногун, метавон раванди ташаккул ва инкишофи балети классикӣ дар Тоҷикистон муайян кард.

Артисти Ҳалқии ИҶШС (1957), лауреати Мукофоти давлатӣ ИҶШС (1949) Депутати Совети Олии РСС Тоҷикистон (даъвати 3), Лутфӣ Зоҳидова бо орденҳои «Байраки Сурхи Меҳнат», «Нишони Фахрӣ» ва медалҳои мукофотонида шудааст.

Санъати Зоҳидова бо лирикии нозук ва драматизми фарқ мекунад. Аз соли 1961 то охири умр ӯ бо фаъолияти педагогӣ машғул гардида, ҳамчунин вазифаи директори мактаби хореографии шаҳри Душанберо ба дӯш доштааст.

Калидвожаҳо: Лутфӣ Зоҳидова, балет, балети классикӣ, мукофот, мусиқӣ, рақс, намоиш, балерина, шарик, композитор, рассом, балетмейстер.

Kazakova Khanzarifa

LUTFI ZOHIDOVA AND HER ROLE IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF CLASSICAL BALLET IN TAJIKISTAN

The article examines the professional activities of People's Artist of the USSR Lutfi Zohidova and her contribution to the formation and development of classical ballet in Tajikistan. Through her artistic career, Zohidova demonstrated that dedication and persistent effort allow a person to refine talent and achieve professional recognition. With remarkable determination, she rose from working on Polish collective farms to becoming a prima ballerina of the S. Aini State Opera and Ballet Theatre.

The artistic career of L. Zohidova coincided with a transitional period in the development of Tajik ballet. During this time, with the support and guidance of prominent masters and choreographers such as A. A. Radunsky, N. Popko, D. Pospekhin, V. Vainonen, I. Protsenko, Gh. Valamatzaoda, and others, significant creative achievements were attained.

L. Zohidova represented Tajik art on the stages of theatres in many countries. Her stage performances were highly appreciated both by audiences in her homeland and by ballet connoisseurs abroad. Owing to her performances on various international stages, it is possible to trace the stages and dynamics of the development of classical ballet art in Tajikistan.

People's Artist of the USSR (1957), Laureate of the USSR State Prize (1949), and Deputy of the Supreme Soviet of the Tajik SSR (three convocations), Lutfi Zohidova was awarded the Order of the Red Banner of Labour, the Badge of Honour, and several medals. The art of L. Zohidova is distinguished by elegance, expressiveness, and dramatic depth. From 1961 until the end of her life, she worked as director of the Dushanbe Choreographic School.

Keywords: Lutfi Zohidova, ballet music, classical ballet, awards, dance, premiere, ballerina, partner, composer, artist, choreographer.

ТДУ:78точик+9точик+785/789+37точик+8точик+39

Давлатзода Баходур

ХУСУСИЯТҲОИ НАВОЗАНДАГИИ АНСАМБЛӢ ДАР БАДАХШОН

Мақола ба яке аз масъалаҳои органиологии – навозандагии ансамбли дар Бадахшон бахшида шудааст, ки дар этнографияи мусиқӣ ин мавзӯ хеле кам мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Он зимни концепсияҳои охирин бо назардошти фарҳанги мардумии ин маҳал таҳлил мегардад. Чунин концепсия дар этнографияи мусиқӣ хеле кам истифода мешавад. Ҳол он ки навозандагии ансамбли дар заминаи ҳамин диди фарҳангӣ ташаккул ёфтааст. Он ба диди универсалии мусиқии академии ҷаҳонӣ ҳамранг мебошад. Созҳои мусиқии Бадахшон дар ин мақола аз рӯи таснифоти Хорнбостел-Закс ва як қатор низомҳои функционалии дигар баррасӣ шудаанд.

Созҳои мусиқӣ ба ҷаҳор гурӯҳи асосии василаҳои созҳои миллӣ – идиофони чанг-копуз, мембранофони даф, хордофонҳои рубоби помирӣ, сетор, танбур/бландзиком ва чигак, инчунин аэрофони най ҷудо карда шудаанд. Дар ин мобайн гурӯҳи панҷум – созҳои барқӣ низ баррасӣ мешаванд, ки ба он ҷавонони замони имрӯза хеле майл доранд ва қиёсан ин навъи созҳо чандон собиқа надоранд. Дар мақола тавсифи қиёсии этнографҳои маъруфи мусиқӣ - Ф. Кароматов ва Ф. Азизӣ арзёбӣ мешаванд, ки дар коркарди органиологияи миллӣ ва рушди он саҳми шоиста доранд.

Инчунин, баъзе усулу воситаҳои иҷро дар даф, тафовути гендерии ин равияи этноорганиологӣ таҳқиқ шудааст. Ба таври мухтасар фаъолияти эҷодии устодони мусиқии Бадахшон ва истеҳсолкунандагони воситаҳои суннатӣ ва ҳозиразамони мусиқӣ дар ин минтақа баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: органиологияи мақом, навозандагии ансамбли, радабандии созҳои мусиқӣ, радабандии сохторӣ, радабандии функционалӣ, баландмақом, чигак, даф, рубоби помирӣ, сози бунёдӣ-системавӣ, усто-созтарош, фалак.

Бадахшон имрӯз яке аз минтақаҳои ободу зебои кӯҳистони Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Мусиқии бадахшонӣ бо асоси зарбӣ, ибораҳои лаҳнӣ-интонатсионӣ, оҳангҳои дилрабо ва жанрҳои гуногун касро ба худ ҷалб менамояд. Ҳамаи ин ғановатмандӣ дар созҳои мусиқии Бадахшон таҷассум ёфтааст.

Созҳои мусиқии Бадахшон зимни тавсифи муқоисавии мусиқииносон-этнографҳои маъруфи мусиқӣ Ф.М. Кароматов ва Ф.А. Азизӣ [11; 2], ки дар коркарди органиологияи миллӣ ва рушди он концепсияи онҳо саҳми шоиста дорад, арзёбӣ шудааст.

Дар мусиқииносонӣ инчунин, таҳлили баъзе усулу воситаҳои иҷро дар даф, масъалаи гендерии ин равияи этноорганиологӣ низ қисман таҳқиқ шуда, фаъолияти эҷодии устодони мусиқии Бадахшони Кӯҳӣ ва созтарошони маҳаллӣ дар замони муосири ин минтақа ба таври мухтасар баррасӣ шудааст [11; 9; 10]

Органологияи мусиқии суннатӣ, бо фароғирии ҳам мақомот ва ҳам фолклор [1], як равиёи бисёр судманду ҷолиби илмиест, ки нисбат ба дигар соҳаҳои мусиқииносоӣ дертар ҳамчун объекти тадқиқоти илмӣ ташаккул ёфт. То наздикиҳо ин мавзӯ бидуни дарки амиқи аҳаммияти мубрами он баррасӣ мегардид. Одатан, созоҳои мусиқӣ на бо таъя ба хусусиятҳои сохториву иҷроӣ, балки бар асоси мансуб ба минтақаи ҷуғрофӣ ё худудӣ тасниф мешуданд. Масалан, дар Тоҷикистон ин гуна гурӯҳбандӣ чунин пешниҳод шудааст:

- шимолӣ (вилояти Суғди имрӯза);
- марказӣ (Ҳисор, Кӯлоб, Фарм);
- помирӣ (Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон) [12].

Дар ин радабандӣ танҳо минтақаи маъмулии сози мусиқӣ айён мегардад, на беш аз ин. Бо вуҷуди ғановатмандии анъанаҳои мусиқии ҳар як минтақа, илми мусиқииносии муосир ба таҳлили органологии онҳо ниёз дорад. Ва дар ин концепсия назари амиқу таҳлили мукамалро талабгор аст, то равшанӣ ба вижагиҳои сохторӣ, эргономика, навозандагии суннатӣ ва таваҷҷуҳ ба нақши фарҳангии ҳар як соз дар мусиқии ин ё он маҳалро муайян намояд.

Дар мақолаи мазкур сайъ карда шудааст, ки бо фароғирии як минтақаи зебои Тоҷикистон – Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, нуфузи хусусияти созоҳои мусиқӣ дар навозандагии ансамблӣ баррасӣ шавад.

Қабул аз ҳама, хотиррасон кардан бамаврид аст, ки дар органологияи мусиқаӣ як қатор радабандиҳои созоҳои мусиқӣ маълуманд. Дар ҳар кадоми онҳо нуқтаи назари муайян ба ҳайси меёри истифода шудааст. Асосан созоҳои мусиқиро ба созоҳои акустикӣ ва электронӣ тақсим мекунам.

Дар замони муосир дар органология *радабандии сохторӣ* чун концепсияи асосӣ қабул гардидааст. Дар органологияи мусиқии академии ҷаҳонӣ коркардҳои илмӣ намояндагони асри XIX Г.Берлиоз ва Ф.Геварт [5], мусиқииносии белҷӣ В.Маийон бо радабандиҳои сохтории созоҳои мусиқӣ аз нахустинҳо шуморида мешаванд. Соли 1914 низоми В.Маийонро бо мушаххасият Э.Хорнбостел ва К.Закс аз ҷоп бароварданд [16; 13]. Соли 1940 К.Закс ба он синфи панҷум – электрофонҳоро ворид кард [ниг.17].

Навъи *радабандии функционалӣ* (ба истисноии оркестри симфонӣ) дар амалия камтар густариш ёфт. Аксарияти ин навъ ҳамчун ақидаи муаллиф боқӣ монд. Чунин вазъ дар баробари «нуқсон»-и сершуморӣ, дар меёри фароғирии васеи ин радабандӣ (аз ҷанбаи сирф эҳсосотӣ то ба илмӣ) низ аст [8].

Маълум аст, ки аз радабандиҳои созоҳои мусиқии академӣ пешниҳоди олимони австро-олмонӣ Хорнбостел-Закс мақоми универсалӣ пайдо кардааст. Меёриҳои он дуто аст: сарчашмаи садо ва тарзи садобарорӣ [13].

Созҳои мусиқии Бадахшон асосан бо лабчанг, даф, рубоби помирӣ, сетор, танбур/ бландзиком, ҷиғак, най маълуманд.

Онҳо дар маҷмӯъ ба радабандиҳои умумии мусиқии академӣ, аз ҷумла, Хорнбостел-Закс [13] пурра ҷавобгӯанд. Зеро онҳоро метавон ба ҳар як навъи ин радабандӣ мутобиқ намуд:

- идиофонҳо – лабчанг;
- мембранофонҳо – даф;
- хордофонҳо – рубоби помирӣ, сетор,

танбур/баландзиком, баландмақом, қумрӣ, ҷиғак;

- аэрофонҳо – най.

Садои созҳои мусиқии Бадахшон ғановатмандӣ ва рангорангӣ хосса доранд. Созҳои бадахшонӣ бо хусусиятҳои худ аз созҳои маҳалҳои дигари Тоҷикистон фарқ мекунанд.

Диди мусиқишинос Ф.А.Азизиро ҳамчун фарогирандаи хусусиятҳои мусиқии суннатии тоҷик маҳсус зикр кардан лозим аст. Ин олим ба идомаи навъҳои функционалии радабандӣ диққат дода, василаҳои сози милли, аз ҷумла, созҳои мизробии мусиқӣ – танбур, барбат, уд, думбра ва рубоби помириро аз ҷиҳати функсияи онҳо дар сатҳҳои милливу минтақавӣ таҳқиқ кардааст [2]. Беш аз ин, олим ба вазифаи ҳар яки онҳо дар мақомоти тоҷик мушаххасият даровардааст [1, с.30].

Дар пажуҳиши мо, ки асосан аз фарогирии гурӯҳи торӣ-мизробии созҳо оғоз шудааст ва бо мурури вақт фарохтару мукамалтар гардида истодааст, ҷунин таҳкурсии методологӣ хеле муҳим аст. Зимни масъалаи навозандагии ансамблӣ созҳои мусиқии торӣ-мизробӣ ва зарбии Бадахшон ба миён меояд.

Сетор, хордофоне бо садои ғаниву баланд, на фақат дар Бадахшон, балки дар ҳама ғушаву канори Тоҷикистон хосса ба шумор меравад. Онро бо ноҳуни оҳанӣ менавозанд. Сетор дорои торҳои сершуморест, ки онҳо бо функсияи худ фарқкунандаанд. Ғановатмандии садои он бо истифодаи торҳои асосӣ ва резонаторӣ ба даст оварда мешавад. Сетор ба хонаводаи уд тааллуқ дорад. Ва дар ин хонавода сетор яке аз намуди мукамалтарин маҳсуб меёбад. Комил будани он дар иқтидори садой намоён аст. Вале аз ҷиҳати техникаи навозандагӣ байни созҳои дигар, каме заифтар аст. Дорои садои баланду ғановатманд аз як тараф ва заифии техникаи иҷро, аз тарафи дигар он омилест, ки ба сетор ҳамовозиро имконнопазир мегардонад. Аз ин рӯ, сетор бештар якканавозиро мепарастад.

Рубоби помирӣ ба гуфтаи мусиқишинос Ф.А. Азизӣ ба гурӯҳи созҳои оҳангӣ шартан дохил аст. Он бо диапазон, мушаххасияти техникаи иҷро бештар вазифаи бурдониро иҷро мекунад. Рубоби помириро ин олим ҳамчун *сози бунёдӣ-системавии фалаки помирӣ* муайян кардааст [1, с.21].

Баландмуқом – ихтирои Мубораки Ваҳонӣ (а.ХІХ) аст. Ин созо ӯ бо таркиботи косахона, ҳазина, тана, сарпанча, торгирҳо ва ҳарак сохта, намуди ягонаи соз (бо дарозии умумии 102-105 см, дарозии якҷояи косаву ҳазина 72 см, қутри косаву ҳазина 25-30 см, васеъгии ҳазина 20-30 см, дарозии тана 18-20, бо дорои 7 тори асосӣ ва 12 тори иловагӣ)-ро хеле ҷолиб намуда, дар он садои баланди форамо муҳайё кардааст.

Доир ба унвони ин соз ду ақида мавҷуд аст. Якумӣ доир ба садои баланд доштани он; дуюмӣ ба сабаби он, ки «..мавқеаш дар ҳаёти Муборак баланд буд» [6, с. 49].

Гурӯҳи зарбиро дар мусиқии суннатии Бадахшон асосан даф намоёндагӣ мекунад. Функсияи даф дар амалияи созҳои мусиқии ин минтақа бисёр аҷиб аст. Чи марду чи зан бадахшонӣ бо даф ошноӣ дорад ва онро навохта метавонад. Дар таҳқиқоти Ф.М.Кароматов дафнавозӣ дар Бадахшон муфасссал шарҳ дода шудааст [ниг.11]. Ба гуфтаи олим он байни марду зан гуногун аст.

Занҳо дафро бо як даст болои сар ё китф монда, бо дасти дуюм зарб мезананд. Мардон дафро бо ду даст нишаста менавозанд. Дар репертуари дафнавозии занонаву мардона низ дар вазифаи даф тафовут ҷой дорад. Занҳо дафро бештар дар якканавозӣ ва мардон – дар такнавозӣ истифода мебаранд [11]. Дар анъанаҳои навозандагии занона истифодаи даф ба ҳайси такнавозӣ дар яккахонӣ низ ҷой дорад. Дар ин маврид, сароянда дафро дар бари чапи сари сина қапида, бо дасти рост зарб мезанад.

Аэрофонҳои Бадахшон бо як сози мусиқӣ – *най* (номҳои маҳаллӣ – «сурнай» ё дар Язғулом – «филон») шинохта шудааст. Найи помирӣ аз найи минтақаҳои дигари Тоҷикистон фарқ мекунад. Он шакли дароз ва дастгоҳи хуштакмонанд дорад. Дар он 5-6 сӯроҳӣ ҳаст. Бо найи помирӣ бештар ҷӯпонҳо якканавозӣ мекунанд. Истифодаи най дар ансамблнавозӣ кам ба назар мерасад,

Гуруҳи тории камониро дар Бадахшон *ҷиғак* намоёндагӣ мекунад. Ин навъи маҳаллии ғичак аст. Ҷиғаки помирӣ ду тор дорад, дастаи он ҷӯбӣ, косахонааш камтар ҷӯбӣ ва бештар тунукагӣ мешавад. Ҷиғак ҳам дар навозандагии якка ва ҳам ансамблӣ истифода мешавад. Дар Помир рақси маҳсури мардона бо ҷиғак ҷой дорад [ниг. 11].

Таърихи рушду ривочи мусиқии суннатӣ собит мекунад, ки муносибати аҳоли ба созоҳои мусиқӣ эҳтиромона ва эҳтиёткорона аст. Ҳунари созтарошӣ дар Бадахшон ҳамқадами мусиқии суннатӣ аст. Имрӯз ҳам чунин боқӣ мемонад. Усто-созтарошони бадахшонӣ барои коркарди шаклҳои нави созоҳои мусиқӣ дониши зиёд ва неруи эҷодӣ сарф мекунанд. Намунаҳои онҳо дар таҷрибаи фарҳанги мусиқии кишвар мавқеи сазовор пайдо кардаанд. Яке аз коллексия – маҷмуаи охирини усто-созтарош Мисайн Мисайнов (деҳаи Андариоби ноҳияи Ишкошим) аст, ки иборат аз 50 адад сози мусиқӣ, бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳоло толорҳои Осорхонаи миллии Тоҷикистонро оро медиҳад. Дар он коллексия шаклҳои гуногуни сози мусиқиро метавон дид. Одатан, усто-созтарошон созоҳо ҳам ҷиҳати унсурҳои зоҳирӣ ва ҳам унсурҳои ботинӣ мукаммал мекунад. Ҳар як ивазшавӣ дар таркиботи соз бо сифат ва тарзи садобарорӣ алоқамандии мустақим дорад. Аз ин рӯ, муносибати эҷодкоронаи усто-созтарошон ба рушди навозандагӣ хеле муҳим аст. Усто-созтарошон имрӯз ҳам дар шароити мактаби устод-шогирд, хусусан навъи авлодӣ амал мекунанд.

Дар мисоли хонаводаи Мубораки Ваҳонӣ дида мешавад, ки авлодони усто-созтарошон ҳунари созтарошии аҷдодонашонро оғаҳона идома медиҳанд. Имрӯз сози сохтаи Мубораки Ваҳонӣ беш аз 200-сола аст. Он дар хонаи яке аз аберагонаш (деҳаи Ямги водии Ваҳон) дар ҳолати хуб нигоҳдорӣ ва навохта мешавад. Наберааш Маликмамадов Ҳайдармамад (роҳбари Осорхонаи Мубораки Ваҳонӣ) сози навро бо номи «баландмақоми Мубораки Ваҳонӣ» сохтааст, ки шабеҳи аслаш аст. Ў мегӯяд: «..созтарошӣ ба мо аз бобоямон Мубораки Ваҳонӣ мерос мондааст ва ин касби муқаддасро ба наслҳои оянда мерос хоҳем гузошт» [6]. Ҳайдармамад созоҳои баландзиком, рубоб, танбӯр ва дигарро месозад. Набераи дигари ӯ Муборакқадами Бандашо бо ҳунараш таҳаллуסי «Муборакқадами рубобсоз»-ро соҳиб гардидааст. Ў беш аз 200 сози мусиқӣ сохтааст, ки дар осорхонаҳои водии Ваҳон (Осорхонаҳои Мубораки Ваҳонӣ

(деҳаи Ямг) ва Шохқамбари Офтоб (деҳаи Лангар) хифз ва муаррифӣ мешаванд.

Созтарошони Бадахшон имрӯз ба сохтани созҳои қадим, маҳаллӣ ва миллии тоҷик, таваҷҷуҳи хосса зоҳир мекунад. Усто-созтарошон танбӯри помирӣ, тор, сетор, баландзиком, рубоби кумрӣ, ҷиғак, лабчанг, даф, дойра, думбра, дутор, таблак, табли дурӯя, қошуқ метарошанд ва дар навозандагӣ истифода мебаранд. Яке аз хусусиятҳои амали созтарошони Бадахшон дар он аст, ки имрӯз дар заминаи созҳои қадим созҳои навро бо номҳои масруд, масайнҷиғак, симруд, панҷруд, дилруд, торруд, найруд, хушмақом, ҷонбозҷиғак, давлатбекҷиғак, наҷмонҷиғак ва дигар ихтироъ намудаанд [ниг. 6].

Аз ин бармеояд, ки ҳунари созтарошӣ дар Бадахшон ҳамқадами ҳунари навозандагӣ мебошад. Аксарияти навозандагон худ усто-созтарош ҳам ҳастанд.

Дар ҷараёни созтарошӣ ва навозандагӣ дар Бадахшон диди динӣ-фарҳангӣ имрӯз ҳам хеле устувор аст. Дороии зоҳирӣ-конструктивӣ ва ботинӣ-фалсафӣ созҳои гуногун ба рушду ривочи ҳунари навозандагӣ, ҷӣ якка ва ҷӣ гурӯҳии суннатӣ, яъне навозандагии ансамблӣ мустақим мусоидат мекунад.

Маълум аст, ки сози мусиқӣ на танҳо василаи садой, балки таҷассумгари таърих, ҷаҳонбинӣ ва эҳсоси зебоишиносии мардуми ҳар маҳаллу ҳар миллат мебошад. Бо вучуди ин, як нуктае нисбат ба созҳои бадахшонӣ дар воқеияти ташаккули фарҳанги мусиқии муосири Тоҷикистон ҷо дорад, ки дар раванди ташкили оркестри созҳои халқии тоҷикӣ (с.1938) бо ҳадафи муаррифии мусиқии халқӣ тоҷик, ягон сози мусиқии помирӣ ба он ҷалб нагардид [ниг.7; 15]. Муҳокима ва таҳқиқи чунин омилҳо яке аз ҳадафҳои илмӣ-органологӣ ватанӣ мебошад. *Омили якум* дар он аст, ки дар ҷараёни ташаккули оркестри созҳои тоҷикӣ *якканавозии* суннати тоҷикон ба навозандагии *гурӯҳии* оркестрӣ табдил меёфт. Созҳои мусиқии бадахшонӣ низ ба ин мушкилӣ дучор шуданд. *Сабаби дигар*, албатта, бо хусусияти садои онҳо вобаста аст. Барои навозандагии оркестрӣ ҳамоҳангӣ бо дигар созҳо баҳри ҳосили мусиқии том меъёри асосӣ маҳсуб меёбад. Вале нодироти садои созҳои бадахшонӣ ба онҳо имконияти ҳамоҳангиро намедихад.

Аз кучост ин қудрати садой? Чаро он ба баъзе созҳои тоҷикӣ, аз ҷумла бадахшонӣ хос аст?

Дар ин нукта бояд таъкид дошт, ки дар шароити кӯҳистон, дар шабҳои дарози зимистони қаҳратун ва умуман, иқлими кӯҳистони Тоҷикистон, аз ҷумла, Бадахшони Кӯҳӣ бо ҳама сифатҳои он, мақоми сози мусиқӣ нодир мақбул шудааст. Он ба «ҳамсуҳбат»-и диалогоҳ табдил меёбад ва барои ифодаи эҳсоси самимӣ ва афкори амиқ ба инсон мадад мерасонад. Ин омили иҷтимоӣ бо садои сози мусиқӣ ҳамеша дар мутаносибии мустақим қарор дорад ва онро бетаваҷҷуҳ гузоштан имконнопазир мешавад. Ин *омили сеюм* хоссагии онҳост.

Чаҳорумин, онро қайд кардан бамаврид аст, ки мардуми Бадахшон мусиқиро на танҳо дар рӯзҳои хурсандӣ, балки рӯзҳои мотамро низ бо мусиқӣ, хондани қасоид мегузаронанд. Ин мавқеи мусиқӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии бадахшониён аз мардуми дигар фарқ мекунад.

Муסיкишинос-органоологи маъруфи давраи шуравӣ Ф.М. Кароматов аз он муҳаққиқони фарҳанги муסיкии Бадахшон мебошад, ки ба радабандии функционалии созҳои муסיкии помирӣ хеле сайъ кардааст. Хусусияти таҳқиқи ин олими созшиносу мардумшинос бо эҳтироми бузург назар афкандан ба диди мардуми маҳаллӣ буд. Бо назардошти вазъи объективӣ, ӯ созҳоро аз диди эстетикӣ мардуми маҳаллӣ, аз рӯи «аломати функционалии маҳаллӣ» ба ҷаҳаннамӣ» (««дӯзахӣ») ва «биҳиштӣ» чудо кардааст [ниг. 11].

Ба гуфтаи Ф.М. Кароматов «ба шумораи созҳои «ҷаҳаннамӣ» дар Помир сеторро низ шомил кардаанд. Дар қиёс бо созҳои «биҳиштӣ» – рубоб ва баландзиком, созҳои «ҷаҳаннамӣ», <...> дар Помир хеле кам дучор мешаванд. Аҷиб аст, ки созҳои «ҷаҳаннамӣ» – ҷиғак, най ва сетор, созҳои ҳастанд, ки аз дигар кишварҳо ва минтақаҳои Тоҷикистон ба ин ҷо оварда шудаанд, аммо рубоб ва баландзиком аз азал помирӣ буданд» [11, с.12].

Дар рафти экспедитсияҳои бисёркарата ин олим ривояту гуфторҳои хеле зиёдеро фаҳмидааст, ки омили гурӯҳбандии мардумии созҳои муסיкии помирӣ гардидаанд. Хулосаҳои баровардаи олим аз ҳамон ривояту гуфторҳост, ҳарчанд иқтибосе аз онҳо наовардааст. Албатта, ин ҳам фаҳмост, ки пажӯҳиши давраи шуравӣ атеистӣ бояд мешуд. Ва ин сабаби ногуфтаҳои зиёди олимону муҳаққиқон мегардид. Гумон аст, ки бинобар ин олими маъруф Ф.М. Кароматов низ танҳо бо номгирии «гурӯҳҳои «ҷаҳаннамӣ» ва «биҳиштӣ»-и созҳои муסיқӣ дар байни мардум» иқтифо кардааст. Овардани ин нукта аз мушоҳидаҳои олим Кароматов Ф.М. ин ҷо бо мақсади нишон додани масъулияти бузурги олим-органолог дар таҳқиқи сози муסיқӣ аст. Бо ин гуфтаҳо, феълан ӯ таъкид кардааст, ки дар раванди рушди муסיқӣ дар Бадахшон диди динӣ-фарҳангии мардум аввалиндарача аст. Ин ақидаи мардум барои ҳунари навозандагӣ ва амали усто-созтарошон ҳамчун раҳнамо мақбул шудааст. Созтарошон қисмҳои таркибии созро эҳтиёткорона аз узвҳои ҳайвонот тайёр мекунанд. Дар амалияи муסיқӣ ҳам макони истифодаи ҳар як соз аз рӯи ҳамин ақидаҳо сураат мегирад.

Чун ишора шуд, дар Бадахшон созҳои, ки дар маросимҳои хоси орифона истифода мешаванд, аксарияти қисмҳои таркибиашон аз узвҳои ҳайвонот (пӯсти гӯсола, рӯдаи гӯсфанд) тайёр мешаванд. Дар сохтани сози баландмақом Мубораки Ваҳонӣ низ ба диди динӣ-фарҳангии худ ва ҳамдеҳагонаш таъя кардааст: ӯ торҳоро аз рӯдаи гӯсфанд ва косахонаи онро бо пӯсти гӯсола пӯшонида аст. Бо чунин амал ӯ ба сози худ ба базмҳои ирфонӣ роҳ кушодааст. Бинобар ин, барои ӯ ин соз эътибори баланд дошт.

Дар таҳқиқи Ф.М. Кароматов нуктаи дигар низ мушоҳида мешавад, ки далолат аз фаҳмиши нозукбинонаи ўст. Олим қайд кардааст: «Муборакқадам рубоби баландмуқомро дар асоси рубоби баландзикоми помирӣ ва рубоби афғонӣ дар шакли тамоман дигар сохтааст» [11, с.16]. Бо ин гуфтаҳои худ, олими нозукбин баландмақомро ба оилаи рубоб тааллуқ донидааст. Дар ҳақиқат худӣ Муборакқадами Ваҳонӣ онро рубоб меномидааст. Ва беш аз ин ба гуфтаи наберааш «Мубораки Ваҳонӣ бо сози баландмуқом бо олами ирфонӣ розу ниёз мекард» [6, с.49]. Маълум аст, ки «..рубоб дар роҳи покшавии аҳли тасаввуф ҳамчун иззатмандтарин сози муסיқӣ истифода бурда мешавад..» [3, с. 57].

Ҳамаи ин унсурҳои диди эстетикӣ-фарҳангии мардуми Бадахшон бевосита дар чараёни ривочу раванқ ёфтани кулли равандҳои ҳунари сарояндагиву навозандагӣ нуфузи бузург пайдо кардаанд. Бинобар ин, дар рафти таҳлилу таҳқиқи масъалаҳои ҳунари марбут ба мусиқӣ ин нозукиро бояд ба эътибор гирифт.

Дар Бадахшон навозандагии ансамблӣ ғайр аз ҷанрҳои гуногун маъмул аст. Навозандагии ансамблӣ умуман, дар Тоҷикистон бо хусусияти худ фарқ мекунад. Дар Бадахшон ин ҳунар ҳамин хосагии худро хеле равшан ифода кардааст.

Аввал ин ки дар он навозандагон на ҳамеша якҷоя, балки бештар *ба навбат* менавозанд. *Дуюм*, ин аст, ки ҳар як соз дар ансамбл вазифаи хос дорад. Аз ин нуқтаи назар, созоҳои мусиқии бадахшонӣ ба оҳангӣ ва такнавозӣ чудо мешаванд. Дар ансамбли помирӣ ба ҳайси соз-такнавоз на танҳо зарбӣ, балки сози торӣ истифода мешавад. Ва он рубоби помирӣ аст. Мавқеи он дар ансамбл ҳамеша такнавозӣ аст.

Дар бораи аҳамияти хосаи рубоби помирӣ дар навозандагии ансамблӣ олим-мусиқшинос Ф.А. Азизӣ навиштааст: «Дар фалаки помирӣ вазифаи сози бунёдӣ-системавиро рубоби помирӣ мебозад. Ин соз хусусияти сози такнавозиро дорад, на оҳангиро. Вале ин такнавозии асосиявӣ (фундаменталӣ) аст, на ёрирасон. Бинобар ин, бидуни рубоби помирӣ иҷро кардани фалаки помирӣ имконнопазир мегардад» [1, с.30]. Аз ин бармеояд, ки дар навозандагии ансамблӣ ба маънои васеъ (берун аз анъанаи фалаки помирӣ) рубоби помирӣ ҳамеша вазифаи ҳифзи пардаи асосӣ (тониқӣ)-ро иҷро мекунад. Вазифаи ин созо дар асари мусиқӣ мусиқшинос дар «ҳифз намудани таҳкурсии асосӣ», яъне аз ҷиҳати лаҳну зарб устувор, мебинад. Бояд дуруст дарк кард, ки бахши ансамблии ӯ дар иҷрои як садои асосӣ нест. Рубоби помирӣ таҳкурсии оҳангиро дар асар муҳайё месозад. Ва ҳамаи оҳангии бахши худро ҳамеша дар қолаби зарби асосӣ нигоҳ медорад [1, с. 30]. Сифатҳои садои рубоби помирӣ ба он имконият медиҳанд, ки ҳам дар ансамбли камеравӣ (бо сароянда ва даф) ва ҳам дар ансамбли бузургтар (масалан, баландзиком/танбӯр, рубоби помирӣ ва даф) мавқеи асосии худро нигоҳ дорад. Чунин хусусияти рубоби помирӣ онро байни созоҳои дигар аз ҷиҳати устувории пардаи (тониқӣ) афзалиятнок мекунад.

Хусусияти *сеюми* навозандагии ансамблӣ дар Помир имконнопазирӣ ҳамчун баъзе созоҳои мусиқӣ мебошад. Бинобар ин дар амалияи мусиқӣ навҳои мушаххаси ансамблҳо ташкил шудаанд.

Ва билоҳида, як нуқтаи дигарро низ қайд мекунем, ки яке аз падидаҳои тавачҷуҳбарангези дафнавозии занона «дойрабазм» аст [ниг.4]. Дойрабазм ҳам як навъи ансамблнавозӣ аст. Дар он ҳафт ё зиёдтар нафар дафнавозӣ мекунад. Ҷолиб он аст, ки ин дафнавозӣ унисонӣ нест: ҳар кас бахши зарбии худро менавозад. Дар натиҷа полиритмияи зебову дилчасп ба вуҷуд меояд. Дойрабазми занона намунаи нодири мусиқии суннатии помирӣ маҳсуб меёбад. Хурсандиовар аст, ки дар қиёс бо гузаштаи наздик, дар давраи соҳибистиклолии Тоҷикистон дойрабазм дар доираи базму маросимҳои хонаводагӣ маҳдуд нест. Он ба саҳнаи расмӣ баромадааст ва ба насли ҷавон омӯзонда мешавад.

Инак, дар фарҳанги мусиқии Бадахшон ду навъи ансамбл – яке бо созҳои яксон ва дигарӣ бо созҳои гуногун маъмул аст. Дар мисоли дойрабазм, яъне ансамбли созҳои яксон, мушоҳида мешавад, ки ҳар як соз бахши зарбии худро дорад (1) ва бо вучуди ин ҳамаи созҳо (дафҳо) ҳамчоя менавозанд (2), на ба навбат. Ва ин хусусияти *чаҳоруми* навозандагии ансамблӣ аст.

Аз ин рӯ, анъанаҳои навозандагии ансамблӣ дар Бадахшон хусусиятҳои ғанӣ дорад, ки мазмуни фалсафӣ, фарҳанги диниву дунявӣ мардум аз қаъри асрҳо то ба имрӯз ҳифз шудааст. Дар роҳи ривочу равнаки он нақши орифон хеле бузург аст. Чунончӣ муҳаққиқ Ч. Ғоибназарова навиштааст: «Онҳо худшиносӣ ва худшиносиро тавассути мусиқӣ дарк менамуданд ва маҳз мусиқӣ буд, ки ҳаёти маънавию ирфонии онҳоро ғанӣ месохт» [6, с. 45]. Имрӯз ҳам мусиқии помирӣ аз расму ойини диниву фарҳангии онҳо берун нест. Хурсандиовар аст, ки насли ҷавони Бадахшони Тоҷикистони соҳибистиклол ин анъанаҳои волои аҷдодонро хеле устуворона ҳифз менамояд ва рушд медиҳад.

Адабиёт

1. Азизӣ, Ф.А. Асосҳои мусиқии классикии тоҷик. Китоби 1. Таърих / Ф.А. Азизӣ. – Душанбе: ЭР-Граф, 2021. – 400 с.
2. Азизи, Ф.А. Маком и Фалак как явления профессионального традиционного музыкального творчества таджиков / Ф.А. Азизӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 398 с.
3. Азизова, Ф.А. Шашмаком и Рага. Краткий компаративистский анализ / Ф.А. Азизова. – Душанбе: Матбаа, 1999. – 166 с.
4. Бурҳонов, М.Р. Жанрҳои созии дойрабазм, дафсоз, кабопӯш дар мусиқии тоҷик / М.Р. Бурҳонов // Мутриб. Маҷаллаи илмӣ. – Душанбе, 2023. – № 1 (3). – С. 76-80.
5. Геварт Ф.О. Руководство к инструментровке. Пер. с фр. П.И. Чайковского (1865). // Чайковский П.И. ПСС. – Т. III. – М.: ГМИ, 1961. – С. 11-360.
6. Ғоибназаров Ч. Саҳми Муборақшоҳи Ваҳонӣ дар мусиқии суннатии тоҷик / Ч. Ғоибназаров // Мутриб. Маҷаллаи илмӣ. – Душанбе, 2022. – №1. – С.45-51.
7. Давлатзода, Б.Д. Таджикский фоноинструментарий и культурная глобализация: сохранение традиции / Б.Д. Давлатзода // Манускрипт. Научный журнал. – Т.12. – Вып. 12. История. Философия. Искусствоведение. – Москва: «Грамота», 2019. – С. 249-252.
8. Давлатзода, Б.Д. Таджикские щипковые хордофоны в системе национального ансамблево-оркестрового музицирования. Этноорганологическое исследование: дисс. ... канд. иск.: 17.00.02 / Б.Д. Давлатзоджа. – Душанбе, 2023. – 170 с.
9. Каримзода, С.С. Мавқеи сози мусиқӣ дар суннатҳои фалакхонӣ: анъанаи фалаки помирӣ / С.С. Каримзода // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе, 2024. – №1(65). – С. 82-92.
10. Каримзода, С.С. Навъу унсурҳои эргономии созҳо дар анъанаи фалаки помирӣ / С.С. Каримзода // Мутриб. Маҷаллаи илмӣ. – Душанбе, 2023. – №3. – С. 122-136.

11. Кароматов Ф.М., Нурджанов Н.Х. Музыкальное искусство Памира. Книга первая / Ф.М. Кароматов. – Москва: СК, 1978. – 180 с.
12. Низамов, А.Н. История таджикской музыки / А.Н. Низамов. – Душанбе, 2014. – 301 с.
13. Хорнбостель, Э. Систематика музыкальных инструментов // Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка / Ч. 1. / Ред.-сост. И. В. Мациевский / Э. Хорнбостель, К. Закс. – М.: СК, 1987. – С. 229-261.
14. Штокман, Э. Исследование народных музыкальных инструментов Европы и их описание в многотомном справочнике (Handbuch) / Э. Штокман // Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка. – Ч. I. – М.: СК, 1987. – С. 39-55.
15. Яхшиев, Б.Д. «Искусственные» инструменты оркестра народных инструментов: их роль и значение // Бикмухаметовские чтения. К 70-летию со дня рождения Ш.М.Бикмухаметова. Сборник статей Всероссийской научно-практической конференции / Сост. А.А. Хасбиуллина. – Уфа: Изд-во БГПУ, 2017. – С. 49-55.
16. Hornbostel E.M., Sachs C. Systematik der musikenstrumenten. – Zeitschrift fur Ethnologie XLVI, 1914.– 553 p.
17. Sachs C. The history of musical instruments. – New York, W.W. Norton & Co, 1940. – 505 p.

Давлатзода Баходур

ОСОБЕННОСТИ АНСАМБЛЕВОГО ИСПОЛНЕНИЯ В БАДАХШАНЕ

Представленная статья посвящена одной из проблем органологии – ансамблевой музыки в Бадахшане, теме, которая мало исследована в музыкальной этнографии. Анализируется в контексте современных концепций, с учетом народной культуры этого региона. Такое понятие редко используется в музыкальной этнографии. Однако ансамблевая музыка формировалась на основе этого культурного видения. И это соответствует универсальному видению мировой академической музыки. В контексте структурной классификации Хорнбостеля-Закса и ряда функциональных систем рассматриваются музыкальные инструменты макомата горно-бадахшанского региона Таджикистана.

Инструментарий включает в себя четыре основных класса национальных фоноорудий: идиофон *чанг-колуз*, мембранофон *дафф*, хордофоны – *памирский рубоб*, *сетор*, *танбур/баландзиком*, *баландмаком*, и *чигак* и аэрофон *най*. Вскользь затрагиваются электрофоны – пятый класс, сравнительно недавно внедрившийся в таджикскую молодёжную среду. Даётся сравнительная характеристика работ ведущих музыкальных этнографов, оставивших заметный след в разработке национальной органологии, это – Ф. Кароматов и Ф. Азизи. Рассматриваются некоторые исполнительские приёмы игры на даффе, отмечаются различия в гендерном аспекте рассматриваемого этноорганологического направления. Кратко затрагивается творческая деятельность таджикских мастеров Бадахшана, изготовителей традиционных и современных фоноорудий региона.

Ключевые слова. Органология макомата, ансамблевое исполнения, классификация музыкальных инструментов, структурные классификаторы, функциональные классификаторы, баландмаком, джигак, даф, памирский рубоб, фундаментально-системная структура, мастера, фалак.

Davlatzoda Bahodur

FEATURES OF ENSEMBLE PERFORMANCE IN BADAKHSHAN

The present article addresses one of the key issues of organology – ensemble music in Badakhshan, a subject that remains insufficiently explored in musical ethnography. The analysis is conducted within the framework of contemporary scholarly concepts and takes into account the folk musical culture of the region. Although the term «ensemble music» is rarely used in musical ethnography, this form of performance developed on the basis of local cultural traditions and corresponds to the universal principles of world academic music. Within the framework of the Hornbostel–Sachs structural classification and several functional classification systems, the musical instruments associated with the *maqomat* of the mountainous Badakhshan region of Tajikistan are examined.

The instrumental ensemble includes four principal classes of traditional sound-producing instruments: the idiophone *chang-qobuz*, the membranophone *daf*, chordophones such as the Pamirian *rubab*, *setor*, *tanbur/balandzikom*, *balandmaqom*, and *chighak*; and the aerophone *nay*. Electrophonic instruments – the fifth class, which has entered the musical environment of Tajik youth relatively recently – are mentioned briefly. A comparative overview is provided of the works of leading musical ethnographers who have made significant contributions to the development of national organology, including F. Karomatov and F. Azizi.

The article also discusses certain performance techniques associated with playing the *daf* and identifies gender-related differences within this ethno-organological tradition. In addition, brief attention is given to the creative activities of Tajik master craftsmen from Badakhshan who produce both traditional and modern musical instruments of the region.

Keywords: organology of *maqom*, ensemble performance, classification of musical instruments, structural classifiers, functional classifiers, *balandmaqom*, *chighak*, *daf*, Pamirian *rubab*, fundamental system structure, master craftsmen, *falak*.

ТДУ:001(092)+008+37точик+9точик+002+07+05+621.311+82точик
Чумъазода Меҳроб

ПУБЛИТСИСТИКАИ МАРБУТ БА СОХТМОНҲОИ АЗИМ ДАР ТАҲҚИҚОТИ ПРОФЕССОР МУРОДӢ

Дар пажуҳиши илмӣ як паҳлуи фаъолияти доктори илми филология, профессор Мурод Муродӣ – таҳқиқи публитсистикаи марбут ба сохтмонҳои азим баррасӣ шудааст.

М. Муродӣ ба ин масъала ҳанӯз аз охирҳои даҳаи аввали солҳои 2000-ум таваҷҷуҳ зоҳир намуда бошад ҳам, маҳсулнокии таҳқиқи ӯ аз соли 2021 ба назар мерасад.

Дар ин давра ӯ на танҳо худ ба пажуҳиши ҷиддӣ ва амиқи асарҳои публитсистикии марбут ба бунёди иншоотҳои азими коммуникатсионӣ гидроэнергетикӣ камари ҷиммат бастааст, балки ҳамчун роҳбари лоиҳа барои фароҳам омадани таҳқиқоти нисбатан густурдаву доманадор мусоидат намудааст.

М. Муродӣ на танҳо ба ҷанбаҳои публитсистикии асарҳои ба бунёди нақбу роҳҳо бахшидашуда, балки ба объекти тасвир, монандиву тафовути онҳо эътибор дода, руҳияи баланди замони доштани асарҳоро муайян кардааст. Аз таҳқиқи ӯ бармеояд, ки дар пасманзари ағлаби воқеаҳои дар асарҳо инъикосшуда ташаббусҳои созандаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Муҳаққиқ ба вежагиҳои интиҳоби мавзӯи асарҳои ҷудогона, тасвири корномаи бунёдкорон, саҳнаҳои кор диққати махсус дода, таносуби фактҳои воқеӣ, маълумоти фаровони оморӣ ва маҳорату ҳунари муаллифиро дар заминаи таҳлилҳои илмӣ арзёбӣ кардааст.

Муродӣ асарҳои публитсистикии марбут ба бунёди НБО-и “Роғун”-ро аз ҷиҳати ҷинсу жанр ва хронологияи таълиф ба гурӯҳҳо ҷудо карда, бо усули муқоиса ҷанбаҳои умумӣ ва хосаи матолиб, истифодаи факту рақамҳо, лаҳзаҳои воқеӣ ва таҳайюли нависандагонро таносубан муайян намудааст. Ин усул имкон фароҳам овардааст, ки таҳқиқоти илмӣ ӯ, аз як тараф, низоми пайдо кунад, аз ҷиҳати дигар, андешаву мулоҳизаҳои муҷазу мушаххас баён гарданд.

Калидвожаҳо: *М. Муродӣ, публитсистика, публитсистикаи асосӣ, сохтмонҳои азим, фаъолияти илмӣ таҳқиқотӣ, адибони публитсист, роҳ, нақб, нерӯгоҳ, объекти тасвир, лоиҳаи илмӣ, иншоотҳои коммуникатсионӣ гидроэнергетикӣ, истиқлолияти энергетикӣ, ҷанбаи таҳлиلى, ҳифзи манфиатҳои миллӣ.*

Фаъолияти профессор Мурод Муродӣ дар ҷодаи илм аслан дар ду самт – публитсистикаи асосӣ ва таърихи матбуоти даврӣ қараён гирад ҳам, таҳқиқи самтҳои гуногуни публитсистика дар он бартарӣ дорад. Зимнан, мо ба таҳқиқи як қатор масъалаҳои публитсистика аз тарафи профессор М. Муродӣ таваҷҷуҳ намуда, қорҳои илмӣ дар самти публитсистикуву публитсистикаи асосӣ анҷомдодаи ӯро аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ба шаш гурӯҳ тасниф кардем. Яке аз ин ҷанбаҳо масъалаҳои умдаи

публитсистикаи замони истиқлол ва бунёди сохтмонҳои азиммебошад [ниг.: 20, С. 81-104].

Доир ба масъалаи таҷассуми бунёди сохтмонҳои азим дар публитсистика М. Муродӣ ҳанӯз дар асари «Аз замон то замон» изҳори андеша намудааст. Аз ҷумла дар бораи таҷассуми бунёдкорихои тоҷикон дар Шохроҳи Байкалу Амур, обёрии даштҳои ташналаби Бешкенту Данғара ва Ёвон дар публитсистикаи Бахтиёр Муртазо аз ин асар маълумот пайдо кардан мумкин аст [ниг.: 2, С. 150-152]. Доир ба ин мавзӯ ҳамчунин аз баҳши чоруми китоби «Публитсистикаи тоҷик (аз оғоз то имрӯз)», ки «Адибон – публитсистон» унвон дорад, баъзе маълумотҳои умумиро пайдо метавон кард [ниг.: 3, С. 309-473]. Аз ҷумла, дар ин асар аз мавқеи муҳим доштани бунёди роҳу нақбҳо дар публитсистикаи Бахтиёр Муртазо ишораҳо рафта, мазмуну мундариҷаи романи мустанади «Нақби Истиқлол» бо назардошти муносибати нависанда ба паҳлуҳои мухталифи объекти тасвир, қаҳрамону персонажҳои асар ба таври мухтасар баррасӣ шудааст [ниг.: 3, С. 367-377].

Аз ин асар ҳамчунин дар бораи таҷассуми бунёди нақбҳои Шаҳристонӣ Чормағзак дар қиссаи «Мардистон» ва бозтоби сохтмони нерӯгоҳи Роғун дар китоби «Достони Роғун»-и Шералӣ Мусо [ниг.: 3, С. 459-462], тасвири чараёни бунёдкорихо дар асарҳои ба сохтмони нерӯгоҳи Роғун бахшидаи нависанда Рачабалӣ Аҳмад маълумоти илмӣ дарёфт мекунем [ниг.: 3, С. 468-469].

Дар умум, аз баррасии масъалаи публитсистикаи марбут ба сохтмонҳои азим дар таҳқиқоти М. Муродӣ маълум мешавад, ки ӯ ба ин масъала ҳанӯз аз охириҳои даҳаи аввали солҳои 2000-ум таваҷҷуҳ зоҳир намуда бошад ҳам, аз соли 2021, яъне аз давраи амалӣ гардидани лоиҳаи илмӣ «Инъикоси бунёдкорихои азим ва ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон дар публитсистикаи муосир (1992-2020)» дар Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилооти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд ПИТФИ) ранги тоза пайдо кардааст. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки маҳз татбиқи лоиҳаи зикршуда, имкон фароҳам овардааст, ки М. Муродӣ ба таҳқику баррасии масъалаи таҷассуми бунёди сохтмонҳои азим дар публитсистикаи замони истиқлол амиқан машғул шавад. Вежагии дигари ин давраи таҳқиқи масъала он аст, ки ӯ на танҳо худ ба паҷӯиши ҳаматарафаи асарҳои публитсистикаи марбут ба бунёди иншоотҳои азими коммуникатсионӣ гидроэнергетикӣ камари Ҳиммат бастааст, балки ҳамчун роҳбари лоиҳаи илмӣ барои фароҳам омадани таҳқиқоти нисбатан густурдаву доманадор заминаҳои эҷодиро фароҳам овардааст. Агар ба маводи баҳши «ВАО ва таъбу нашр»-и шумораҳои солҳои 2021-2022-и маҷаллаи илмӣ таҳлили «Паёмномаи фарҳанг» ва матолиби баҳши «Публитсистикаи ноис»-и ҷилдҳои VIII-IX силсиламаҷмуаи «Осор»-и ПИТФИ назар афканем, на танҳо манзараи таҳқиқи мавзӯ дар пеши назар падида меояд, балки то кадом дараҷа ба ҷанбаҳои интиҳоби мавзӯ, муносибат ба предмети инъикос, таҳлилу баррасӣ, баёни фикр ва вежагии умумӣ хосаи масъала таваҷҷуҳ зоҳир намудани муҳаққиқон маълум мегардад [ниг.: 7; 9; 11; 12; 14; 15; 16; 17; 18; 19].

Ба назар чунин мерасад, ки профессор М. Муродӣ на танҳо дар таҳқиқи масъала худ пешгом аст, балки ҳамчун роҳбари лоиҳаи илмӣ барои таҳияву омода намудани нақшаҳои соланаву инфиродӣ иҷрокунандагонӣ

лоиҳа, муайян намудани самтҳои таҳқиқи мавзӯ, саривақт иҷро гардидани нақшаҳои инфиродӣ, таҳрир ва chopи маводи таҳқиқотӣ ва пешниҳод намудани ҳисоботҳои илмӣ даврагии семоҳа, солони ва ҷамъбастии панҷсола ҳиссаи арзанда гузоштааст.

Зимнан, бунёди нақбу таҷдиди роҳҳо ва ҷараёни сохтмони нерӯгоҳҳо дар публитсистика ба ду ҳадафи муҳимми стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон – баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба даст овардани истиқлолияти энергетикӣ иртибот мегирад. Аз ин рӯ аз тарафи аҳли қалам низ ба ин масъала таваҷҷуҳи хос зоҳир гардидааст. Дар ин замина адибони публитсист Баҳтиёр Муртазо, Шералӣ Мӯсо, Абдуқодири Раҳим, Раҷабалӣ Аҳмад, Ҷамолиддин Тошматов, Ҳанифаи Муҳаммадохир ва рӯзноманигорон асарҳо иншо кардаанд. М. Муродӣ ҳамчун муҳаққиқ яке аз аввалинҳо шуда, ба чунин асарҳо таваҷҷуҳ зоҳир намуда, андеша ва бардоштҳоиашро дар шакли тақриз баён намудааст. Тақризиҳои ӯ дар бораи “Нақби истиқлол”-и Б. Муртазо, “Мардистон”-и Ш. Мӯсо далели ин гуфтаҳоианд.

Ӯ баъдтар омӯзиши ин ва дигар асарҳои публитсистии марбут ба сохтмонҳои азимро идома дода, умумият ва фарқи онҳоро муайян намудааст. Чунинчи дар паҷуҳиши «Таҳлили ҳулосагии асарҳои публитсистӣ доир ба қандани нақб ва таҷдиди шохроҳҳо» асарҳои «Нақби Истиқлол»-и Баҳтиёр Муртазо, «Мардистон» ва «Роҳи бихишт»-и Шералӣ Мӯсо, «Пайвандгари марзҳо ва дилҳо»-и Абдуқодири Раҳим аз нигоҳи объекту предмети тасвир ва дараҷаи инъикоси масъала мавриди баррасӣ қарор дода шуда, вежагиҳои умда ва фарқи онҳо нишон дода шудааст. Муҳаққиқ монандии ин асарҳоро аз ҷиҳати объекти тасвир ҷӯё шуда, тафовуташонро аз ҷиҳати предмету инъикос ва дараҷаи тасвир асоснок кардааст [ниг.: 1, с. 32].

Дар баробари ин, дар паҷуҳишҳои муҳаққиқ ҷанбаҳои публитсистӣ, бадеӣ ва илмӣ асарҳо муайян ва замону макони вуқӯи ҳодисаҳои тасвир мушаххас гардидааст. Руҳияи баланди замонӣ доштани асарҳо, шеваҳои инъикоси масъалаҳои мавриди тасвир, мавқеи воқеияту таҳайюл, забону услуб, интиҳоби мавзӯ ва муносибати публитсистона ба он, нигоҳи ҳоссаи муаллифон ба масъалаҳои тасвир, умумият ва фарқи асарҳо низ аз мадди назари муҳаққиқ дур намондаанд. Дар пасманзари чунин асарҳо таҷассум ёфтани ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон махсус таъкид гардидааст [ниг.: 4, С. 82-100; 1, С. 28-62]. Чунин асарҳо аз тарафи муҳаққиқ *«ҳамчун сарчашмаи шинохти ҳақиқат, гирифтани дарси ибрат, василаи тарбияи ҷавонон дар руҳияи меҳнатдӯстиву созандагӣ»* доништа шудаанд, ки *«барои наслҳои имрӯзу оянда муҳимму аҳамиятнок боқӣ мемонанд»* [ниг.: 1, с. 30]. Аз ин рӯ, таҳқиқи илмӣ чунин асарҳо на танҳо барои муайян намудани ҷараёни созандагӣ дар самти бунёди нақбҳои таъмиру таҷдиди роҳҳои автомобилгард масоидат мекунад, балки ҷиҳатҳои хоси чунин асарҳоро баён намуда, барои нишон додани маҳорати адибони ҷудогона замина фароҳам меорад.

Аз ҷумла дар адабиёт ва публитсистикаи тоҷик дастоварди муҳим будани романи мустанади «Нақби Истиқлол»-и Баҳтиёр Муртазо бо зикри ҷанд нукта собит гардида, дар баробари ин, ҷилову оҳангҳои публитсистӣ, мавқеи воқеият ва таҳайюл, образи қаҳрамону персонажҳо дар асар ба таври мухтасар баррасӣ гардидаанд [ниг.: 1, с. 41].

Хангоми баррасии асари «Мардистон»-и Шералӣ Мусо маърифати публитсистона ба интихоби мавзӯ муҳим дониста шудааст. Асари мазкур ба чараёни корҳои сохтмонӣ дар нақбҳои Шаҳристону Чормағзак бахшида шудааст. М. Муродӣ бештар ба тарзи баён, тасвири хислату характери қаҳрамону персонажҳо, истифодаи усули нақл андар нақл дар асар, аз аносири тасвири бадеӣ хуб бархӯрдор будани нависанда ва ба ин восита таъмини гуногунрангии тасвиру баён ва муаррифӣ намудани симои қаҳрамонон таваҷҷуҳ зоҳир намуда, ба маҳорати сюжетофарии нависанда баҳои воқеӣ додааст. Дар қолаби жанри қиссаи ҳуччати иншо гардидани асар ва омезиши аносири дигар жанрҳо дар он низ аз мадди назари муҳаққиқ дур намондааст [ниг.: 1, С. 42-50].

Очерки сафарии «Роҳи бихишт»-и Шералӣ Мусо ҳосили мушоҳидаву таассуроти адиб аз сохтмони роҳи автомобилгарди Шикев – Зиғар дониста шудааст. Дарки заҳмати роҳсозон аз тарафи нависанда муҳим арзёбӣ гардида, дар ин замина ба алоқамандии мазмунӣ мантиқии ҷузъиёти дар асар тасвирёфта таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардидааст, ки мақсаду мароми нависанда ҳам аз он бармеояд [ниг.: 1, С. 51-52].

Ҷанбаи воқеии асари Абдуқодири Раҳим «Пайвандгари марзҳо ва дилҳо», ки дар он заҳмату талош ва дастовардҳои роҳсозон хангоми бунёди роҳи автомобилгарди Душанбе-Хучанд-Чанак тасвир ёфтааст, муҳим арзёбӣ гардидааст. Асари мазкур ҷанбаи қавии воқеӣ дошта, ҳосили сафару мушоҳидаҳои муаллиф ва таассуроти ӯ аз бунёдкорҳои замони истиқлолият мебошад. Аз таҳқиқ бармеояд, ки дар муқоиса бо асарҳои нависандагон Бахтиёр Муртазо ва Шералӣ Мусо, ки дар боло зикрашон рафт, ҷанбаи публитсистӣ дар «Пайвандгари марзҳо ва дилҳо»-и Абдуқодири Раҳим бештар аст. Аз ин рӯ муҳаққиқ онро дорои заминаи қавии публитсистӣ номидааст, ки фактҳои зиёд ва маълумоти фаровони оморино дар бар мегирад [ниг.: 1, С. 52-59]. Чунин факту маълумотҳо барои таҳқиқи чараёни таҷдиду бунёди роҳҳои автомобилгард бисёр муҳим мебошанд.

М. Муродӣ инъикоси як масъаларо дар осори публитсистии давраҳои мухталиф аз тарафи адибону публитсистони алоҳида мавриди баррасӣ қарор дода, вежагии ҳар асар ва монандии онҳоро, дар муқоиса, муайян мекунад. Асарҳои «Таҳқиқи публитсистии НБО-и Роғун (дар заминаи маводи «Садои Шарқ» – 1974-1990)» ва «Муаммоҳои бунёди НБО-и Роғун ва тавсифи корномаи он дар публитсистикаи «Садои Шарқ» (1992-2022)»-ро ба ҳамин саф шомил намудан мумкин аст. Ин силсила паҷӯшишҳо ба баррасии асарҳои публитсистие бахшида шудаанд, ки ду марҳилаи бунёди сохтмони нерӯгоҳи Роғунро дар бар мегиранд: оғози марҳилаи сохтмон дар замони шуравӣ ва идомаи он дар замони истиқлололият. Муҳаққиқ зимни омӯзиши ин асарҳо ба чунин натиҷа мерасад, ки сохтмони нерӯгоҳи Роғун дар матбуоти даврӣ, адабиёт ва публитсистикаи тоҷик мақоми намоён дошта, раванди омодагӣҳо ба бунёди иншоот, чараёни сохтмон, аҳамияти нерӯгоҳ ба ҳоҷагии халқи ҷумҳурӣ ва минтақа аз ҷиҳати таваҷҷуҳи аҳли қаламро ҷалб намудааст. Дар давоми беш аз 50 соли охир дар бораи ин иншооти муҳим дар маҷаллаи «Садои Шарқ» асарҳои зиёде ба таъби расидаанд. Зимни баёни умумият ва фарқи чунин асарҳо, таъкид карда мешавад, ки бештари онҳо руҳияи замонро ифода карда, дар заминаи мушоҳидаи бевоситаи муаллифон, факту рақамҳо ва асноди илман асоснок навишта шудаанд. Инъикоси паҳлуҳои гуногуни сохтмони нерӯгоҳ дар

асарҳои публитсистӣ, қолабҳои жанрӣ, махсусияти асарҳои то замони истиқлол ва дар давраи истиқлолият эҷодгардида аз масъалаҳои мебошанд, ки муҳаққиқ ба онҳо таваҷҷуҳ зоҳир намудааст [ниг.: 5, С. 92-104; 1, С. 63-83; 6, С. 81-94; 1, С. 84-107].

Ба мушоҳидаи муҳаққиқ Муродӣ, маҷаллаи «Садои Шарқ» ба раванди бунёди нерӯҳои Роғун пайваста таваҷҷуҳ зоҳир карда, доманаи ин мавзӯро сол то сол вусъат бахшидааст, паҳлуҳои мухталифи онро дар қолаби жанрҳои публитсистиву бадеӣ таҷассум намуда, дар бораи ҷараёни он маводи зиёд ба табъ расондааст. Аз ҷумла, дар аввалин маводи ба ин масъала бахшидаи маҷалла ҷараёни корҳои омодагӣ ба сохтмони асосӣ таҷассум ёфтааст. Чунин асарҳо аз ҷиҳати ҷинсу жанр ва хронологияи таълиф гурӯҳбандӣ гардидаанд. Ин имкон фароҳам овардааст, ки ҷараёни таҳқиқи илмӣ бонизом сурат гираду андешаҳо ба таври мухтасар баён карда шаванд. Аз ҷумла, аз нигоҳи ҷинс ва таъйиноти жанрӣ чунин асарҳо ба се гурӯҳ ва аз ҷиҳати хронологӣ ба ду гурӯҳ ҷудо карда шудаанд [ниг.: 5, С. 92-95; 1, С. 63-69].

Дар байни асарҳои, ки дар марҳилаи аввали бунёди нерӯҳои Роғун дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ба табъ расидаанд, баъзе матолибе низ ба назар мерасанд, ки руҳияи зидди Роғун доранд. Чунин мавод аз воқеият дур ва ғаразнок арзёбӣ гардидаанд [ниг.: 1, с. 68-69]. Барои мисол муҳаққиқ мақолаи Холназар Муҳаббатов бо номи «Нодон мурдаву донои зинда»-ро мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллифи ин мақола бо таҳлилу далелҳои ғаразнок исбот кардан меҳаҳад, ки нерӯҳои Роғун на ба хоҳири пешрафти иқтисодии Тоҷикистон, балки ба хоҳири ба низом даровардани маҷрои дарёҳои Вахшу Омӯ ва обёрӣ намудани 360 ҳазор гектар заминҳои бекорхобидаи Ўзбекистон ва Туркменистон бунёд хоҳад шуд [ниг.: 1, С. 86-87; 10, С. 110-118].

Албатта, чунин маводе, ки аз рӯйи ғараз навиштаву ба табъ расонда мешуд, ба афкори ҷамъиятӣ бетаъсир намерасонд. Хушбахтона, замони истиқлолият ботил будани ақидаҳои ғаразнок ва ба хоҷагии халқӣ ҷумҳурий чун обу ҳаво зарур будани бунёди НБО-и «Роғун»-ро собит намуд. Аз ин рӯ, ба андешаи муҳаққиқ М. Муродӣ, дар марҳилаи дуюми бунёди нерӯҳои Роғун адибону публитсистон ва коршиносоне, ки дар бораи ин иншооти муҳим асар навиштаанд, кӯшиш ба харҷ додаанд, ки ба ин масъала аз нигоҳи манфиатҳои иқтисодии ҷумҳурий ва минтақа таваҷҷуҳ зоҳир намоянд [ниг.: 1, С. 87-88]. Ҷолиб он аст, ки бо гузашти 16 сол фикри ақидаи Холназар Муҳаббатов низ дар бораи нерӯҳои Роғун қуллан тағйир меёбад ва ӯ яке аз аввалинҳо шуда дар мақолаи ҳамроҳи иқтисодшинос Х. Умаров навиштааш, ки «ГЭС-и Роғун ва дурнамои рушди кишвар» унвон дорад, бунёди нерӯҳои Роғунро ба манфиати ҷумҳурий ва омили пешрафти иқтисод арзёбӣ намудааст [ниг.: 13, С. 115-121]. Ин мақола дорои хусусияти амиқи таҳлилӣ номида шудааст, ки дар руҳияи ҳифзи манфиатҳои миллӣ эҷод гардидааст [ниг.: 1, С. 88-89].

Дар маҷмӯъ як фарқи асарҳои, ки дар замони истиқлолият дар бораи нерӯҳои Роғун ба табъ расидаанд, дар он доништа мешавад, ки дар онҳо ҷанбаи таҳлилӣ бештар буда, дар руҳияи ҳифзи манфиатҳои миллӣ эҷод гардидаанд ва як навъ посухи бодалел ба онҳое мебошанд, ки нерӯҳои Роғунро хатар ба минтақа ва оқибарҳои бунёди онро ногувор арзёбӣ менамоянд [ниг.: 6, С. 83; 1, С. 88-89].

Як қисми умдаи мақолаи илмӣ «Таҳқиқ ва тасвир дар очеркҳои Бахтиёр Муртазо (дар мисоли маводи маҷмуаи «Нуруфарон»)» низ баррасии асарҳои ба бунёди Роғун бахшидаи нависанда ва публитсисти шинохтаро фаро мегирад. Дар ин пажӯҳиш дар бораи очеркҳои «Садди сойи оби Шӯр», «Оташи қалби инсон», «Роҳи “Нурафшон”», «Оғози сохтмонро дӯст дорам», «Бригадаи аввалини нақбканон» ва «Пирӯзии муҳандиси тоҷик», ки дар маҷмуаи «Нуруфарон»-и нависандаи публитсисти чамъ оварда шудаанд, суҳан меравад. Муҳаққиқ, пеш аз ҳама, ба хусусияти проблемавӣ, бандубаст ва унсурҳои портретсоз дар чунин асарҳои нависанда таваҷҷуҳ намуда, ҷанбаи пурқуввати таҳлилии таҳқиқии онҳоро зикр менамояд, ба ҳунари нависандагии Бахтиёр Муртазо дар тавсифи чехраи қаҳрамонон, тавсифи вазъи мураккаби оғози қори сохтмон, мушкилоту монеаҳо, кӯшишу талошҳо барои ташкили дурусти қор баҳо дода, забон ва услуби асарҳоро шоиста арзёбӣ менамояд ва дар баробари дастовардҳои нависанда баъзе камбудихоро низ зикр менамояд [ниг.: 8, с. 94-100].

Дар умум метавон гуфт, ки пажӯҳиши публитсистикаи марбут ба сохтмонҳои азим як самти фаъолияти илмӣ таҳқиқотии профессор Мурод Муродиро дар бар мегирад. Ин самти фаъолияти Муродӣ махсусан дар панҷ соли охир назаррас буда, дар ошкор намудани моҳияти чунин асарҳои публитсисти ва муаррифии онҳо дар доираҳои илмӣ адабиёту публитсистикаишоян нақши муҳим мебозанд, барои дар оянда анҷом додани пажӯҳишҳои нисбатан густардаи монографӣ заминаи мусоиди илмиро фароҳам меорад.

Адабиёт

1. Бозтоби бунёди иншоотҳои азим ва ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон дар публитсистикаи муосир / мураттиб И. Юсуфӣ; муҳаррир М. Муродӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2024. – 480 с.
2. Муродов, М. Аз замон то замон (нигоҳе ба публитсистикаи тоҷик / М. Муродов. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. – 248 с.
3. Муродӣ, М. Публитсистикаи тоҷик (аз оғоз то имрӯз) / М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2021. – 576 с.
4. Муродӣ, М. Таҳлили ҳулосавии асарҳои публитсисти доир ба қандани нақб ва таҷдиди шоҳроҳҳо / М. Муродӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2022. – № 4 (60). – С. 82-100.
5. Муродӣ, М. Таҳқиқи публитсисти НБО-и Роғун (дар заминаи маводи «Садди Шарқ») – 1974-1990) / М. Муродӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2023. – № 2 (62). – С. 92-104.
6. Муродӣ, М. Муаммоҳои бунёди НБО-и Роғун ва тавсифи қорномаи он дар публитсистикаи «Садди Шарқ» – 1992-2022) / М. Муродӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2023. – № 3 (63). – С. 81-94.
7. Муродӣ, М. Таҷассуми НБО-и Роғун дар публитсистикаи тоҷик / М. Муродӣ // Осор / мураттиб А. Аминов; муҳаррири масъул М. Муродӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2023. – Ҷ. VIII. – 416 с.
8. Муродӣ, М. Таҳқиқ ва тасвир дар очеркҳои Бахтиёр Муртазо / М. Муродӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2024. – № 1 (65). – С. 93-103. – С. 94-100.
9. Муродӣ, М. Таҷассуми бунёдкорихо НБО-и Роғун дар маҷаллаи «Садди Шарқ» / М. Муродӣ // Осор / мураттиб А. Аминов; муҳаррири масъул М. Муродӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2024. – Ҷ. IX. – 480 с.

10. Муҳаббатова, Х. Нодон мурдаву доност зинда / Х. Муҳаббатова // Садои Шарқ. – 1990. – № 3. – С. 110-118.
11. Охунзода, Н. Инъикоси бунёдкорихои азим дар матбуоти даврӣ (дар мисоли нашрияи «Ҷумҳурият») / Н. Охунзода // Осор / мураттиб А. Аминов; муҳаррири масъул М. Муродӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2023. – Ҷ. VIII. – 416 с.
12. Охунзода, Н. Инъикоси бунёдкорихои азим дар паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар мисоли нашрияи «Ҷумҳурият») / Н. Охунзода // Осор / мураттиб А. Аминов; муҳаррири масъул М. Муродӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2024. – Ҷ. IX. – 480 с.
13. Умаров, Х., Муҳаббатова, Х. ГЭС-и «Роғун» ва дурнамои рушди кишвар / Х. Умаров, Х. Муҳаббатова // Садои Шарқ. – 2006. – 8. – С. 115-121.
14. Ҷумъаев, М. «Нақби Истиқлол»-и Бахтиёр Муртазо – дастоварди муҳим дар адабиёт ва публицистика / М. Ҷумъаев // Паёмномаи фарҳанг. – 2021. – №. 4 (56). – С.104-118.
15. Ҷумъаев, М. Баъзе ҷанбаҳои сохтмони нерӯгоҳи Роғун дар публицистикаи Раҷабалӣ Аҳмад / М. Ҷумъаев // Паёмномаи фарҳанг. – 2022. – №. 3 (59). – С.88-99.
16. Ҷумъаев, М. Таърихномаи мухтасари Роғун / М. Ҷумъаев // Паёмномаи фарҳанг. – 2022. – №. 4 (60). – С.100-118.
17. Ҷумъаев, М. Таҷассуми симои бунёдкор дар очерки «Уқоби Роғун»-и Ҷамолиддин Тошматов / М. Ҷумъаев // Паёмномаи фарҳанг. – 2023. – №. 4 (64). – С. 95-101.
18. Ҷумъаев, М. «Нақби Истиқлол»-и Бахтиёр Муртазо – намунаи насри мустанади муосир / М. Ҷумъаев // Осор / мураттиб А. Аминов; муҳаррири масъул М. Муродӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2023. – Ҷ. VIII. – 416 с.
19. Ҷумъаев, М. Маҳорати нависанда Ҷамолиддин Тошматов дар истифодаи воситаҳои забон / М. Ҷумъаев // Паёмномаи фарҳанг. – 2024. – №. 2 (66). – С. 89-100
20. Ҷумъазода, М. Профессор М. Муродӣ – муҳаққиқи публицистика / М. Ҷумъазода // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои назарӣ ва амалии публицистикаи тоҷик дар замони муосир». – Душанбе, 2025. – С. 81-104.

Джумаев Мехроб

ПУБЛИЦИСТИКА, СВЯЗАННАЯ С КРУПНЫМИ СТРОИТЕЛЬСТВАМИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ПРОФЕССОРА МУРОДИ

В научном исследовании рассматривается один из аспектов творчества доктора филологических наук, профессора Мурода Муроди, связанный с изучением публицистических произведений, посвященных крупным строительством.

Несмотря на то, что М. Муроди уделял этому вопросу внимание ещё с конца первого десятилетия 2000-х годов, продуктивность его исследований наблюдается с 2021 года.

В этот период он не только сам занимался серьёзными и глубокими публицистическими исследованиями, связанными со строительством крупных

коммуникационных и гидроэнергетических объектов, но и в качестве руководителя проекта способствовал проведению более масштабных и крупных исследований.

М. Муроди обращал внимание не только на публицистические аспекты произведений, посвященных строительству дорог, но и на объект изображения, их сходства и различия, определял высокий дух современности в произведениях. Из его исследований следует, что на фоне событий, отраженных в работах, стоят созидательные инициативы Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона. Исследователь уделял особое внимание специфике выбора темы отдельных произведений, изображению творчества создателей, сценам работы, оценивал соотношение реальных фактов, обилие статистических данных, мастерство авторов на основе научного анализа.

Муроди разделил публицистические работы, связанные со строительством ГЭС «Рогун», на группы по форме, жанру и хронологии написания, сопоставляя общие и специфические аспекты материала, использование фактов и цифр, реальные и вымышленные моменты писателей.

Муроди разделил публицистические работы, посвященные строительству ГЭС «Рогун», на группы по форме, жанру и хронологии написания, сопоставив общие и специфические аспекты материала, а также особенности использования фактов и цифр, реальных и вымышленных элементов у авторов.

Этот метод позволил его научным исследованиям, с одной стороны, найти систему, с другой стороны, его мысли и мнения были конкретными.

Ключевые слова: М. Муроди, публицистика, публицистиковедение, крупное строительство, научно-исследовательская деятельность, писатели публицисты, дорога, тоннель, электростанция, объект описания, научный проект, коммуникационно-гидроэнергетические сооружения, энергетическая независимость, аналитический аспект, защита национальных интересов.

Jumazoda Mehrob

PUBLISHING ACTIVITIES RELATED TO LARGE-SCALE CONSTRUCTION IN THE RESEARCH OF PROFESSOR MUROD MURODI

The present study examines one aspect of the scholarly work of Doctor of Philology, Professor Murod Murodi, namely his research on journalistic publications devoted to large-scale construction projects. Although Professor Murodi began addressing this topic in the late 2000s, the most productive stage of his research activity has been observed since 2021.

During this period, he not only conducted in-depth journalistic analyses of materials related to the construction of major transport, communication, and hydropower facilities, but also, as a project leader, contributed to the organization and implementation of broader and more comprehensive research initiatives. In his studies, Murodi focused not only on the journalistic characteristics of works devoted to road construction, but also on the objects of representation, their similarities and differences, and the expression of the spirit of modernity inherent in these publications.

His research demonstrates that, against the backdrop of the events depicted in these works, particular attention is given to the creative initiatives of the President of the Republic of Tajikistan, H.E. Mr. Emomali Rahmon. The scholar paid special attention to the selection of themes, the portrayal of builders and creators, depictions of labor processes, and the correlation between factual material and artistic interpretation. He also evaluated the abundance of statistical data and the professional mastery of authors through a rigorous scientific analysis.

Professor Murodi classified journalistic works related to the construction of the Roghun Hydropower Plant according to the form, genre, and chronology. By comparing general and specific features, the use of facts and figures, and the balance between documentary and fictional elements, he developed a systematic and structured analytical approach that rendered his conclusions both coherent and well-grounded.

Keywords: Murod Murodi, journalism, journalistic writing, large-scale construction, research activity, journalistic authors, road, tunnel, power plant, object of representation, scientific project, transport and hydropower facilities, energy independence, analytical approach, protection of national interests.

ТДУ:9точик+002+07+37точик+551.56/58+502+05+621.311

Баҳромзода Манижа

ТАШАББУСҲОИ ҶАҶОНИИ ТОҶИКИСТОН МАРБУТ БА ОБУ ИҚЛИМ ДАР НАШРИЯИ “THE KOREA HERALD”

Инсоният дар асри XXI бо тағйироти бузурги экологӣ рӯ ба рӯ гардидааст. Афзоиши бесобиҷаи шумораи аҳолӣ, тағйирёбии иқлим, суръати баланди шаҳрнишинӣ, тавсеаи инфрасохтор, муҳоҷират, азхудкунии заминҳо, ифлосшавии муҳити зист боиси тағйирот дар ҷараёни обҳо ва ҷавзаҳои об, аз обшавии босуръати пирахҳо то паст шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ, сабаби истифодаи аз ҳад зиёди онҳо мегардад. Ба андешаи коршиносони соҳа, тағйирпазирӣ, осебпазирӣ ва ноустувории захираҳои оби ҷаҳонӣ минбаъд низ бо сабаби ҳодисаҳои обуҳавоии рӯз то рӯз ғайрипешбинишаванда, ба монанди хушксолӣ, обхезӣ ва тӯфонҳо, шиддат хоҳанд ёфт. Чунин офатҳои табиӣ ба талошҳо ҷиҳати ноил шудан ба Ҳадафҳои рушди ҳазорсола монсаи зиёд эҷод мекунанд. Норасоии об, ки аз хушксолӣ, фарсудашавии хок ва биёбоншавӣ сарчашма мегирад, аллакай 1,5 миллиард одамро дар саросари ҷаҳон фаро гирифтааст.

Қабул гардидани силсилаташаббусҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳи, аз ҷумла, оид ба эълон гардидани соли 2025-Соли байналмилалӣ Ҷифзи пирахҳо, 21 март – Рӯзи ҷаҳонӣ пирахҳо ва Даҳсолаи амал барои илмҳои криосфера (2025-2034) дар баланд гардидани нуфузи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ, муаррифии Тоҷикистон ҳамчун давлати ташаббускори масоили обу иқлим, ва амну субот, нақши муассир мегузорад.

Маҳз талошҳои пайвастаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баррасии мушкилоти ҷаҳонӣ обу иқлим ва ҷифзи пирахҳо, таваҷҷуҳи ВАО-и хориҷиро ба Тоҷикистон ҳамчун мамлакати

ташаббускор чалб намуда, мавзуи мазкурро ба яке аз масъалаҳои баррасишавандаи расонаҳои хориҷии англисзабон, табдил дод. Нашриҳои англисзабони Кореяи Ҷанубӣ, “The Korea Herald”, аз ҷумлаи нашрияҳои мебошад, ки ба саҳми Тоҷикистон дар татбиқи Ҳадафҳои рушди устувор, бахусус таъминоти аҳоли бо оби тоза, роҳҳои мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим, ҷиҳати ҳифзи пирияхҳо, таваҷҷуҳи махсус равона намудааст. Мақолаи мазкур доир ба дараҷаи инъикоси мавзуи таҳқиқшаванда, дар сомонӣ “The Korea Herald”, маълумот медиҳад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, “The Korea Herald”, ташаббус, ВАО, тағйирёбии иқлим, иқтисоди сабз, ҷомеаи ҷаҳон, “Роғун”, инъикос, баррасӣ.

Тибқи пешгӯиҳои Созмони Милали Муттаҳид, то соли 2050 аҳолии Замин ба 9 миллиард нафар мерасад. Афзоиши босуръати шумораи аҳоли ва истифодаи шадидтари об барои ҳар як нафар ба омилҳои асосии тағйироти гидрологӣ ва паёмадҳои он табдил хоҳанд ёфт. “Барои сайёрае, ки захираҳои он аллакай маҳдуданд, зарурати қонеъ сохтани ниёзҳои гуногуни инсонҳо, хусусан онҳое, ки аллакай аз дастрасӣ ба оби тоза маҳруманд, ба як бори сангин табдил меёбад” [10]. Дар тақвият ба пешгӯиҳои коршиносони соҳа, метавон қайд намуд, ки воқеан имрӯз масъалаи об ва истифодаи самараноки он, тағйирёбии иқлим ва роҳҳои мутобиқшавӣ шудан ба он, ба яке аз масъалаҳои глобалии ҷаҳон табдил ёфта, аз ҷомеаи ҷаҳон андешидани тадбирҳои мушаххасро дар ин самт тақозо мекунад. Дар сурати наандешидани тадбирҳои ғаввӣ “қариб 5 миллиард одам, ки тахминан 67 ғоизи аҳолии сайёраро ташкил медиҳанд, аллакай то соли 2030 аз оби тоза маҳрум хоҳанд шуд” [7, с. 208]. Аз ҷониби дигар, коршиносон бар ин назаранд, ки тули чанд соли охир, ҷаҳон, дар шароити мушкилоти ҷиддии экологӣ, тағйироти ҷиддии иҷтимоӣ иқтисодиро аз сар мегузаронад, ки “ҳоло бо нооромиҳои сиёсӣ мураккабтар шудаанд” [6, с. 179].

Шароити имрӯзаи ҷаҳон, бахусус афзоиши аҳоли ва рушди корхонаҳои саноатӣ, аз ҳар давлат ҷиҳати саҳм гузоштан дар таъмини аҳоли бо оби тозаи ошомиданӣ ва андешидани тадбирҳои ҷиҳати мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим кӯшишу талошҳои зиёдеро тақозо мекунад. Дар ин замина Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви ҷомеаи ҷаҳон, дар баррасии Рӯзномаи ҷаҳонии об иштироки ғаввӣ дошта, иқдомҳои созидаву саривақтиро пешниҳоди ҷомеаи ҷаҳон менамояд. Бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, СММ 6 ташаббуси глобалии марбут ба обу иқлим ва ҳифзи пирияхҳо қабул намуд, ки онҳо бори дигар таваҷҷуҳи аҳли башарро ба мубрами будани ҳалли масоили экологии сайёра чалб намуданд.

Дар заминаи иқдомҳои болозикр, роҳбарияти олии мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар форум ва конференсияҳои сатҳи минтақавию баналмилалӣ иштирок ва суҳанронӣ намуда, ҷонибдорӣ Тоҷикистонро аз ҳалли масоили экологии ҷаҳон нишон додааст. “Қабул аз ҳама нақши Тоҷикистон ҳамчун мамлакати роҳбарикунандаи об дар сатҳи байналмилалӣ дар он зоҳир меёбад, ки маҳз ташаббуси дуввуми Тоҷикистон, яъне Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт” солҳои 2005-2015 барои расидан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола мусоидат намуд” [2,

с.13]. Маҳз чунин ташаббусҳои ҷаҳонии Тоҷикистон имрӯз онро ҳамчун кишвари пешсафу ташаббускор оид ба масъалаҳои об муаррифӣ намудааст. Аз ҷониби дигар, “инъикоси ҳадафҳои рушди устувор дар ташаббусҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, бо ташаббусҳои байналмилалӣ меҳанамон дар соҳаи об алоқаманд мебошад”[1]. Ба андешаи муҳаққиқони соҳа Тоҷикистон на танҳо дар сатҳи байналмилалӣ дар баррасии масоили обу иқлим фаъолияти назаррас нишон медиҳад, балки дар сатҳи ҷумхурий низ барномаву стратегияҳои дарозмуддати соҳаи обро қабул намудааст. Аз ҷумла муҳаққиқ Э. Эшонкулов қайд намудааст, ки аз ҷониби Парлумони Тоҷикистон, дар баробари қабули чандин қонуну барномаҳои соҳаи об “ахиран Стратегияи миллии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 ва монанди инҳо қабул карда шуданд, ки корҳои зиёди амалиро дар пай доранд” [8, с.103-104].

Ба мушкилоти ҷаҳонӣ табдил ёфтани масоили обу иқлим ва ҳифзи пирияхҳо, имрӯз яке аз мавзӯҳои асосии воситаҳои ахбори омма (BAO) аст. Нақши BAO, дар баррасии масоили экологӣ, назаррас буда, тавассути он, ҷомеаи ҷаҳон аз муҳимтарин рӯйдодҳои экологии сайёра, пешгӯӣҳои коршиносони соҳа ва саҳми ин ё он кишвар дар ҳалли мушкилоти экологӣ бархӯрдор мешавад. Аз ҷумла, муҳаққиқони тоҷик Қ. Н. Якубов [9, с. 8] ва Ш. М.Тоирова [5, с. 13] журналситикаро институти иҷтимоӣ-сиёсӣ номидаанд, ки дар инъикоси проблемаҳои экологӣ, таблиғи фаъолиятҳои намунавӣ дар соҳаи беҳдошти муҳити зист ва баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли нақши бориз дошта, барои ҳифзи муҳити зист таъсиргузор аст. Аз ин рӯ, ҳар BAO барои ҷалби таваҷҷуҳи хонандаву бинанда ва шунаванда ба маводи пешниҳоднамуда кӯшиш менамояд, ки ба масоили мубрами рӯз таъя намуда, бо далелҳои раднашаванда, ба афкори омма таъсир расонад. Дар ҳамин ҳол муҳаққиқ М.Муродӣ дуруст навиштааст, ки “ҳамаи воқеаҳои, ки руҳ медиҳанд, дар навбати худ ҷанбаи хабарӣ надоранд ва он чи ба хабар арзиш мебахшад, аҳамият ва эътибори он аст, ки барои ҷомеа ва хонанда арзишманд аст”[4,с.93]. Аммо дар бештари матолиби BAO, рӯйдодҳои хориҷӣ аз нигоҳи манфиати давлат ва муассиси онҳо пешниҳод мегарданд. Ба таъбири муҳаққиқ М.Муқимов “мутаассифона аксар вақт расонаҳои воқеаҳои хориҷиро аз нигоҳи манфиати муассиси худ ва ё давлати худ инъикос мекунанд”[3, с.15].

Вобаста ба бозтоби ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон марбут ба обу иқлим дар BAO-и хориҷӣ, бахусус рӯзномаҳои англисзабон матолиби зиёде нашр гардидааст. Зимни пажӯҳиш маълум гардид, ки матбуоти даврии англисзабони Аврупову Амрико, бахусус, нашрияи англисзабони Кореяи Ҷанубӣ, “The Korea Herald” (“Зе Корея Хералд”)

(<http://www.koreaherald.com/>) ба нақши Тоҷикистон дар баррасии масоили обу иқлим ва энергетика бештар таваҷҷуҳ кардааст. Пажӯҳиш нишон дод, ки нашрияи мазкур доир ба Тоҷикистон ва баррасии масоили обу иқлим аз ҷониби он, ба таври доимӣ матолиб нашр намуда, муҳим будани мавзӯро матраҳ кардааст. Бештари мавзӯҳои дар сомонии нашрияи англисзабони Кореяи Ҷанубӣ, “The Korea Herald” баррасигардидаро иқтисодии гидроэнергетикӣ ва ташаббусҳои Тоҷикистон доир ба обу иқлим ташкил медиҳанд.

“Тоҷикистон бо сармоягузорию Корея истехсоли панелҳои офтобиро ба роҳ мемонад” (*“Tajikistan builds solar panel production with Korean investment”*), таҳти чунин унвон рӯзи 27-уми майи соли 2024, дар сомонаи нашрияи англисзабони Кореяи Чанубӣ, “The Korea Herald” хабарнигори нашрия Санчай Кумар маводеро нашр намуда аст, ки дар он доир ба саҳми Тоҷикистон дар рушди “иктисоди сабз” ва ба ин восита мутобик шудани мамлакат ба тағйирёбии иқлим, иттилоъ дода мешавад. Дар маводи мазкур, ки дар таърифи Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Сеул нашр гардида аст, маълумот дода мешавад, ки бо дастгирии назарраси Кореяи Чанубӣ, Тоҷикистон ба фаъолияти аввалин корхонаи истехсоли панелҳои офтобӣ дар Минтақаи озодаи иқтисодии Данғара оғоз бахшид. “Ифтихои ин корхона ҳамчун як қадами муҳими стратегияҳои “иктисоди сабз”-и Тоҷикистон арзёбӣ мешавад, зеро он барои таъминоти бахшидан ба инфрасохтори энергияи барқароршавандаи кишвар нигаронида шуда, то соли 2030 ба истехсоли то 1000 мегаватт энергияи сабз мусоидат хоҳад кард” (*“The establishment of this plant is seen as pivotal to Tajikistan's "green economy" strategy, as it is expected to bolster the country's renewable energy infrastructure, striving to achieve up to 1,000 megawatts of green energy production by 2030”*)[11], - навишта аст, Санчай Кумар, хабарнигори нашрияи “The Korea Herald” дар идомаи мавод.

Бо наشري ин мавод хабарнигори нашрияи “The Korea Herald” аз талошҳои пайвастаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти амалӣ гардидани Ҳадафҳои Рушди Устувор, аз ҷумла, гузариш ба “иктисоди сабз” ва таъмини пурраи аҳоли бо энергияи “сабз”, ки ба коҳиш додани ихроҷи газҳои гулхонаӣ ба ҳавои атмосфера мусоидат мекунад, ёдовар шуда, ҳамкорию Тоҷикистонро ба Кореяи Чанубӣ дар ҳалли мушкилоти глобалии тағйирёбии иқлим назаррас арзёбӣ намудааст.

Аз паҷуҳиши матолиби нашрияи “The Korea Herald” бармеояд, ки дар сомонаи он, на танҳо саҳми Тоҷикистон дар масъалаи кам кардани партови газҳои гулхонаӣ дар шароити тағйирёбии иқлим нишон дода шудааст, балки пешсафии Тоҷикистон дар баррасии масъалаи об низ мавриди таваҷҷуҳи хабарнигорони нашрия қарор гирифтааст. Чунончӣ, дар матлаби хабарнигори нашрия Санчай Кумар “Тоҷикистон барои тадбирҳои босуръат дар масъалаи об даъват мекунад” (*“Tajikistan calls for accelerated water action”*)(17-уми июни соли 2024) аз даъвати роҳбарони давлатҳо, коршиносон ва сиёсатмадорон дар Конфронси сеюми Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор”, солҳои 2018 – 2028, дар пойтахти Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, барои чораҳои таъҷилӣ чиҳати ҳалли мушкилоти об иттилоъ дода шудааст. Муаллифи матлаб Санчай Кумар барои инъикоси Конфронси сеюми Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор”, солҳои 2018 – 2028, рӯзҳои 10-13-уми июни соли 2024, дар Душанбе қарор доштааст. Ӯ конфронси мазкурро чӯзи силсилаи конфронсҳои дусолаи Даҳсола ном бурда, қайд намудааст, ки ин ҳамоиш, дар ҳамкорию муштараки Ҳукумати Тоҷикистон бо Созмони Милали Муттаҳид (СММ) ва Иттиҳоди Аврупо бо мақсади дастгирии Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, 2018-2028» ва амалӣ намудани уҳдадорӣҳои ихтиёрии Конфронси Оби СММ 2023 доир гардидааст.

Маводи болозикр Тоҷикистонро ҳамчун давлати ташаббускори масоили обу иқлим ва пойтахти онро чун “Раванди Душанбе” барои муколамаи масоили мубрами экологии сайёра муаррифӣ намуда, таваҷҷуҳи хонандагонро ба муҳим ва саривактӣ будани ташаббусҳои Тоҷикистон дар ҳалли мушкилоти обу иқлим, ҷалб намудааст. Аз ҷумла, дар мақола, “Раванди оби Душанбе” ҷузъи муҳими суръатбахшии чораҳо барои расидан ба ҳадафҳои марбут ба об дар Барномаи рушди устувори СММ барои соли 2030 арзёбӣ гардида, аҳаммияти он махсус таъкид гардидааст. Чуноне ки дар мавод омадааст: “Дар оғози конфронс Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон барои ҳамкорӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ оид ба масъалаҳои об, ки аз тағйирёбии иқлим ба вучуд омадаанд, даъват кард ва ташаббусҳои кишварашро барои қарор додани об дар маркази гуфтушунидҳои рушди ҷаҳонӣ, бо мақсади муттаҳид кардани ҷомеаи байналмилалӣ дар атрофи амал дар масъалаи об, таъкид намуд” (*“Opening the conference, Tajikistan President Emomali Rahmon urged global cooperation on water issues caused by climate change and highlighted his country’s initiatives to put water at the center of global development negotiations to unite the international community around water action”*) [12]. Идомаи маводро таҳлили ҳадафу талошҳои Тоҷикистон дар самти пешгирии таъсири манфии тағйирёбии иқлим ба пирияхҳо то соли 2032, ба 100 ғоиз расонидани таъмини аҳолии ҷумҳурӣ бо неруи барқӣ обӣ ва таҳкими мақоми худ ҳамчун пешбарандаи неруи барқӣ устувор, татбиқи Барномаи “Сабзгардони табиӣ то соли 2040”, ки ба шинондани беш аз ду миллиард пояи дарахт равона шуда, ташаббусҳои Тоҷикистонро дар масоили экологӣ пеш мебарад, ташкил медиҳад. Ҳангоми таҳқиқи мавзӯ муайян гардид, ки нашрияти “The Korea Herald” маводҳои бозгӯкунандаи саҳми Тоҷикистон дар ҳалли мушкилоти ҷаҳонии обу иқлимро бештар дар жанрҳои хабарӣ ва таҳлилий ба нашр расонидааст. Пажӯҳиш нишон дод, ки дар жанри мусоҳиба низ доир ба мавзӯи таҳқиқшаванда мавод нашр гардида, муҳиммияти мавзӯ муайян гардидааст. Чунончи, хабарнигори нашрия, Санҷай Кумар, доир ба баррасии саҳми Тоҷикистон дар пешбурди масоили обу иқлим ва танзими захираҳои гидроэнергетикӣ бо Султон Раҳимзода, Раиси **Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон** мусоҳиба анҷом дода аст, ки он 22-юми июли соли 2024, дар сомонаи нашрия гузошта шудааст. Дар ин мусоҳиба, ки таҳти унвони “Имкониятҳои гидроэнергетикӣ ва маъдани Тоҷикистон: Раиси кумитаи давлатӣ” (*“Tajikistan’s hydropower, mining opportunities: state committee chair”*) ҷоп шудааст, қайд мегардад, ки Тоҷикистон ният дорад то соли 2037 иқтисоди “сабз”-ро бунёд кунад ва барои рушди устувор ва фароҳам овардани ҷойҳои корӣ саноатикунониро тезонад. “Мо тақрибан 800 конро муайян кардаем, аммо фақат 100-тои онҳо айни ҳол истифода мешаванд. Ин тақрибан 12 ғоизи иқтидори кӯҳкорӣ моро ташкил медиҳад” (*“We have identified around 800 deposits, but only 100 are currently in use. This represents about 12 percent of our mining potential”*), — гуфтааст Султон Раҳимзода, зимни мусоҳиба [13].

Санҷай Кумар дар идомаи мусоҳиба таваҷҷуҳи хонандагонро ба макони захираҳои бойи маъданӣ будани Тоҷикистон ҷалб намуда, бо овардани далелҳои собиткунанда саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар рушди иқтисоди

“сабз” муҳим арзёбӣ намудааст. Чунончи ӯ навиштааст: “Тоҷикистон дорои захираҳои ғании маъданҳо мебошад, ки барои гузариш ба иқтисоди “сабз” муҳиманд, аз ҷумла литий, сурма ва нукра ва мамлакат аз рӯи истеҳсоли сурма пас аз Чин ва Русия дар ҷойи сеюм қарор дорад ва ният дорад ҳаҷми истеҳсолро зиёд намояд” (*“Tajikistan is rich in minerals essential for green transitions including lithium, antimony and silver, and the country ranks third in antimony production, after China and Russia, with plans to boost output”*) [13]. Зимни таҳлили мусоҳиба муайян гардид, ки муҳтавои бештари онро рушди ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Корея дар самти истифодаи мақсадноки иқтисодии гидроэнергетикии Тоҷикистон ба нафъи минтақа ва ҷаҳон ташкил медиҳад. Хабарнигори нашрия С. Кумар, аз ҷумла навиштааст; “ба иттилои Султон Раҳимзода Тоҷикистон ба ширкатҳои кореягӣ имкониятҳои сармоягузори “сабз”-ро дар асоси он пешниҳод мекунад, ки тақрибан 98 дарсади нерӯи барқ дар Тоҷикистон аз ҳисоби гидроэнергетика истеҳсол мешавад. Бояд қайд намуд, ки ҳарчанд хабарнигори нашрия дар оғоз аз мусоҳибаи анҷомдода бо Султон Раҳимзода, Раиси **Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон** ёдовар шуда, дар идомаи мавод танҳо ба андешаҳои ин шахс таъя мекунад, аммо мавод на бо саволу ҷавоб, балки бо шарҳи андешаи мусоҳиб дар ин ё он мавзӯ навишта шудааст. Яъне, хабарнигори “The Korea Herald” дар баробари овардани андешаҳои Султон Раҳимзода вобаста ба сахми Тоҷикистон дар рушди иқтисоди “сабз”, бо ҷонибдорӣ аз андешаҳои мусоҳиб, баъзе андешаҳои худро низ вобаста ба фаъл будани Тоҷикистон дар ҳалли масоили экологии ҷаҳон ва расидан ба Ҳадафҳои Рушди Устувор ҷо кардааст. Ин шакли таҳлили мавод дастгирӣ ёфтани сиёсати экологии Тоҷикистон ва муҳимияти ташаббусҳои глобалии онро дар ҳалли мушкилоти обу иқлим аз ҷониби намояндагони ВАО-и хориҷӣ арзёбӣ намуда, таваҷҷуҳи хонандагонро ба кӯшишҳои Тоҷикистон дар ин масоил ҷалб менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун мамлакати дорои иқтисодии бузургии табиӣ – захираҳои бойи обию энергетикӣ ва алаҳхусус Неругоҳи барқи обии «Роғун» метавонанд ҳамчун тақягоҳи асосии рушди устувори иқтисод ва манбаи нурбахши ояндаи ҷумҳурӣ хизмат намоянд. Маҳз бо истифодаи оқилона ва самараноки ин захираҳо, Тоҷикистон метавонад ба яке аз давлатҳои пешрафтаи соҳаи энергетика табдил ёбад. Неругоҳи барқи обии «Роғун» аз ҷумлаи бузургтарин иншооти гидроэнергетикии сайёра ба ҳисоб меравад, ки бо ба даст омадани истиқлолияти давлатӣ ва барқарор гардидани суботи сиёсӣ зарурати татбиқи лоиҳаи бунёди он ба миён омад. Ин иншооти азим, барои таъмини истиқлолияти энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди истеҳсоли неруи барқи «сабз» аҳамияти бузургии стратегӣ дорад. Ин неругоҳи муҳими ҷаҳонӣ, ки ба унвони яке аз бузургтарин иншооти аср шинохта шудааст, дар маҷрои дарёи Вахш бунёд гардида, аз 6 агрегат, ки ҳар кадоми он қобилияти тавлиди 600 мегаватт неруи барқро доранд, иборат мебошад. Баъди анҷоми пурраи сохтмон баландии сарбанди Неругоҳи барқи обии «Роғун» ба 335 метр мерасад, ки иқтисодии умумии он 3600 мегаваттро ташкил хоҳад дод. Маҳз чунин нишондиҳанда боис гардида аст, ки НБО-и “Роғун” ҳамчун калонтарин неругоҳи барқи обии Осиёи Марказӣ эътироф гардида, сохтмони он аз

чониби сармоягузори хориҷи мамлакат дастгирӣ ёфтааст. Чунин дастгирӣ аз нигоҳи нашрияи “The Korea Herald” низ дур намондааст. Аз ҷумла, санаи 12-уми сентябри соли 2024 дар сомонаи нашрия маводе таҳти унвони “Ҳазинаи ОПЕК тақрибан 1,2 миллиард доллари ИМА маблағгузори нави рушдро тасдиқ мекунад” (“*OPEC Fund approves nearly \$1.2 billion in new development funding*”) нашр гардидааст, ки аз дастгирӣ ёфтани сохтмони НБО-и “Роғун” аз чониби ширкатҳои хориҷӣ иттилоъ медиҳад. Дар мавод қайд мегардад, ки Ҳазинаи ОПЕК оид ба рушди байналмилалӣ (Фонди ОПЕК) аз моҳи июн ба таври назаррас дастгирии рушди худро бо тақрибан 1,2 миллиард доллар маблағгузори нав афзоиш медиҳад. Лоиҳаҳои охири аз чониби Шурои Роҳбарият тасдиқшуда, ба дастгирии деҳқонон ва соҳибкорони хурд, бунёди инфрасохтори устувор, таъмини оби тоза ва беҳдошт ва баланд бардоштани устувори иқлим, равона шудаанд.

Дар маводи мавриди таҳқиқ ҳадафҳои Ҳазинаи ОПЕК оид ба рушди байналмилалӣ, чиҳати маблағгузори лоиҳаҳои овардашуда, бо тартиби алифбо номи кишварҳои дастгиришаванда ва шарҳи лоиҳаи онҳо нишон дода шудааст. Аз ҷумла, дар шарҳи лоиҳаи дастгиришавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузори сохтмони НБО-и “Роғун” ва аҳамияти он барои Тоҷикистон ва минтақаи Осиёи Марказӣ таъкид гардидааст. Чунончи дар мавод гуфта мешавад: “Маблағи қарзи то 100 миллион доллари ИМА иборат аз чаҳор транш (ҳар кадомаш 25 миллион доллари ИМА) лоиҳаи Неругоҳи барқӣ обии Роғунро, ки ҳоло дар рӯдхонаи Вахш сохта мешавад, дастгирӣ мекунад. Неругоҳи барқӣ дорои иқтидори муқарраршуда 3780 МВт буда, ба амнияти энергетикӣ кишвар мусоидат мекунад ва тамоми минтақаи Осиёи Марказиро бо энергияи тоза таъмин мекунад” (“*A loan facility of up to US\$100 million consisting of four tranches (US\$25 million each) will support the Rogun Hydropower Plant Project, currently under construction on the Vakhsh River. The power plant will have an installed capacity of 3,780 MW, promoting energy security in the country and providing clean energy for the entire Central Asia region*”) [14]. Тавассути нашри маводи мазкур нашрияи “The Korea Herald” тавачҷуҳи хонандагонро ба аҳамияти сохтмони НБО-и “Роғун”, барои ояндаи мамлакат ва кишварҳои Осиёи Марказӣ, ҷалб намуда, маблағгузорӣ шудани онро заминае барои рушди “энергияи сабз” арзёбӣ намудааст.

Хулоса, пажӯҳиши ташаббусҳои ҷаҳонии Тоҷикистон марбут ба обу иқлим дар ВАО-и хориҷӣ, бахусус, дар сомонаи нашрияи англисзабони “The Korea Herald” нишон дод, ки нашрияи мазкур ба Тоҷикистон ҳамчун давлати ташаббускори масоили обу иқлим ва ҳифзи пирияхҳо нигоҳи мусбат дорад. Дар нашрия муҳим будани ин ташаббусҳо барои ҷомеаи ҷаҳон ва ҷонибдорӣ ёфтани онҳо аз тарафи коршиносони байналмилалӣ ва созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ муфасссал баррасӣ гардидааст. Натиҷаҳои таҳқиқро дар шакли зайл пешниҳод кардан мумкин аст:

1. Ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон марбут ба обу иқлим ва ҳифзи пирияхҳо даро нашрияи англисзабони “The Korea Herald” нисбатан васеъ инъикос шудааст;

2. Бештари матолиби нашрияи “The Korea Herald” доир ба ташаббусҳои глобалии экологии Тоҷикистон хусусияти тарғиботӣ дошта,

як навъ даъват ба дастгирии ин ташаббусҳо аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳон махсус мешаванд;

3. Дар маводи мавриди таҳқиқ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун шарикӣ боэтимоди Кореяи Ҷанубӣ дар татбиқи Ҳадафҳои Рушди Устувор, аз ҷумла, гузариш ба “иқтисоди сабз” ва таъмини пурраи аҳоли бо энергияи “сабз” арзёбӣ гардидааст.

Адабиёт

1. Амирзода, О. Тоҷикистон – ташаббускори ғояҳои ҷаҳонии обу иқлим/ О. Амирзода, Н. Қурбон [Захираи электронӣ]/ <https://ravshanfikr.tj> – 2025. – Тартиби дастрасӣ: <https://ravshanfikr.tj/zoologiya-va-tabii-vu-ush/tojikiston-tashabbuskori-o-ya-oi-a-onii-obu-i-lim.html> (Санаи муроҷиат: 29.10.2025).
2. Баҳромзода М. Бозтоби масъалаҳои об дар Радиои “Ховар” (Маҷмуаи сухбатҳо) / муҳаррир М.Муродӣ / М. Баҳромзода. – Душанбе: Истеъдод, 2024. – 240 с.
3. Муқимов, М.А. Инъикоси масоили глобалӣ дар ВАО-и хориҷӣ / М.А. Муқимов // Маводи Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “Равандҳои муосири журналистикаи байналхалқӣ: мушкилот ва дурнамо” (ш. Душанбе, 7-уми октябри соли 2025). – Душанбе, 2025. – С. 15 - 23.
4. Муродӣ, М. Воқеиятҳои муҳими рӯз ва инъикоси онҳо дар жанрҳои хабар ва мусоҳиба (дар мисоли маводи рӯзномаи “Садои мардум”) / М. Муродӣ, М. Султонов // Паёмномаи фарҳанг. – 2024. – №3 (67). – С. 89 – 100.
5. Тоирова, Ш. М. Особенности развития современной таджикской экологической журналистики в свете проблем водных ресурсов, строительства Рогунской ГЭС и чрезвычайных ситуаций: дис...к-та фил.наук : 10.01.10 / Тоирова Ш. М. – Душанбе. – 2015. –168 с.
6. Шаповал, В.М. Глобальные вызовы современности и их влияние на общество и экономику / В.М. Шаповал, Е.В. Рочняк и Б.С. Бабаев // Век глобализации. – 2025. – №2. – С. 178–189. DOI: 10.30884/vglob/2025.02.16.
7. Эмомалӣ Раҳмон - бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 272 с.
8. Эшонқулов, Э. Бозтоби масоили об дар «Илм ва ҳаёт» ва «Инсон ва табиат» (2017-2023) / Э. Эшонқулов // Паёмномаи фарҳанг. – 2024. – №4 (68). – С. 102 –112.
9. Якубов, Дж. Н. Журналистика и экология: проблемы и перспективы (на примере материалов СМИ Республики Таджикистан): автореф. дис... канд. фил.наук: 10.01.10
10. International Institute for Applied System Analysis (2013), Water Futures and Solutions: World Water Scenarios, имеется на: <http://www.iiasa.at/web/home/research/global-water-futures-and-solutions...scen.en.html>, 4 February 2013.
11. Kumar S. Tajikistan builds solar panel production with Korean investment/ S. Kumar. [Electronic resource]–2024. Available at: <https://www.koreaherald.com/article/3403015>.(Access date:15.02.2025)
12. Kumar S. Tajikistan calls for accelerated water action/ S. Kumar. [Electronic resource]–2024. Available at: <https://www.koreaherald.com/article/3416797>.(Access date: 22 .02. 2025)

13. Kumar S. Tajikistan's hydropower, mining opportunities: state committee chair / S. Kumar. [Electronic resource]–2024. Available at: <https://www.koreaherald.com/article/3436836>. (Access date: 25 .02. 2025)

14. OPEC Fund approves close to US\$1.2 billion new development funding. [Electronic resource]–2024. Available at: <https://www.koreaherald.com/article/3436836>. (Access date: 06 .08. 2025)

Бахромзода Манижа

ГЛОБАЛЬНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ ТАДЖИКИСТАНА, СВЯЗАННЫХ С ВОДОЙ И КЛИМАТОМ В ГАЗЕТЕ «THE KOREA HERALD»

Человечество в XXI веке столкнулось с масштабными экологическими изменениями. Беспрецедентный рост численности населения, изменение климата, высокая скорость урбанизации, развитие инфраструктуры, миграция, освоение земель и загрязнение окружающей среды — всё это приводит к изменениям в водных потоках и речных бассейнах: от ускоренного таяния ледников до снижения уровня подземных вод вследствие их чрезмерного использования. По мнению специалистов в этой области, изменчивость, уязвимость и нестабильность мировых водных ресурсов и впредь будут усиливаться из-за всё более непредсказуемых погодных явлений, таких как засухи, наводнения и ураганы. Такие природные бедствия создают серьёзные препятствия на пути достижения Целей развития тысячелетия. Нехватка воды, вызванная засухой, эрозией почв и опустыниванием, уже затронула 1,5 миллиарда человек по всему миру и напрямую связана с бедностью, отсутствием продовольственной безопасности и недоеданием.

Принятие серии инициатив Республики Таджикистан Организацией Объединённых Наций, в том числе объявления 2025 года — Международным годом сохранения ледников, 21 марта — Всемирным днём ледников и Десятилетия действий по наукам о криосфере (2025–2034 годы), играет значительную роль в повышении политического авторитета Республики Таджикистан на международной арене, в её представлении как государства-инициатора вопросов, связанных с водой, климатом, миром и стабильностью.

Именно благодаря постоянным усилиям Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, в обсуждении глобальных проблем, связанных с водой, климатом и сохранением ледников, внимание зарубежных средств массовой информации было привлечено к Таджикистану как к стране-инициатору. Эта тема стала одной из актуальных в англоязычных иностранных изданиях. Англоязычное южнокорейское издание «The Korea Herald» является одним из тех СМИ, которые уделяют особое внимание вкладу Таджикистана в реализацию Целей устойчивого развития, в частности обеспечению населения чистой водой, путям адаптации к изменению климата и мерам по сохранению ледников. Данная статья представляет информацию об уровне отражения исследуемой темы на сайте «The Korea Herald».

Ключевые слова: Таджикистан, «The Korea Herald», инициатива, СМИ, изменение климата, зелёная экономика, мировое сообщество, «Рогун», отражения, рассмотрения.

Bahromzoda Manizha

**TAJIKISTAN'S GLOBAL INITIATIVES ON WATER AND CLIMATE
CHANGE
IN THE NEWSPAPER "THE KOREA HERALD"**

In the twenty-first century, humanity has faced large-scale environmental transformations. Rapid population growth, climate change, accelerated urbanization, infrastructure development, migration, land-use changes, and environmental pollution have significantly altered water flows and river basins, ranging from intensified glacier melting to declining groundwater levels caused by overexploitation. According to experts, the variability, vulnerability, and instability of global water resources will continue to intensify due to increasingly unpredictable weather events such as droughts, floods, and hurricanes. These natural disasters pose serious challenges to the achievement of the Millennium Development Goals. Water scarcity resulting from drought, soil erosion, and desertification has already affected approximately 1.5 billion people worldwide and is directly linked to poverty, food insecurity, and malnutrition.

The adoption by the United Nations of a series of initiatives proposed by the Republic of Tajikistan – including the proclamation of 2025 as the International Year of Glacier Preservation, the designation of 21 March as World Glacier Day, and the Decade of Action for Cryospheric Sciences (2025–2034) – has significantly strengthened Tajikistan's political standing in the international arena. These initiatives position Tajikistan as a country that actively initiates and leads global discussions on water, climate, peace, and stability. At a time when the consequences of climate change and accelerated glacier melting are being acutely felt both globally and within Tajikistan, the country consistently advances constructive initiatives aimed at achieving the Sustainable Development Goals and transitioning to a "green economy," while calling on the international community to engage in cooperative action.

It is largely due to the consistent efforts of the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, in addressing global issues related to water, climate change, and glacier preservation that international media have increasingly focused attention on Tajikistan as an initiating country. These themes have become prominent topics in English-language foreign media. Among the outlets highlighting Tajikistan's contributions is the South Korean English-language newspaper "The Korea Herald", which pays particular attention to the country's role in promoting the Sustainable Development Goals, ensuring access to clean water, adapting to climate change, and implementing measures for glacier preservation. The present article examines the extent and manner in which these issues are reflected on the website of "The Korea Herald".

Keywords: Tajikistan, "The Korea Herald", initiatives, media coverage, climate change, green economy, international community, Roghun Hydropower Plant, representation, analysis.

ТДУ:9точик+002+05+07+008+37точик+347.65/68+393.

Ғуломова Саёхат

МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МУНОСИБАТИ НАСЛҲО

Дар мақола муҳимият, мафҳум, моҳият ва заминаҳои назариявии муносибати наслҳо дар ҷомеаи имрӯз мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Қайд шудааст, ки масъалаи муносибати наслҳо ҷузъи муҳимми сохтори иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварҳо мебошад. Ҳарчанд донишмандон аз даврони қадим дар ин маврид мулоҳизаҳо баён карда, роҳҳои ҳалли низоъ ва муноқишаҳои байни наслҳоро нишон доданд, дар бораи мафҳум, моҳият, мазмун ва аҳаммияти ин истилоҳ дар илмҳои ҷомеашиносии ҷаҳон қорҳои босамар анҷом дода шудаанд. Дар муҳими илмӣ тоҷик дар ин маврид таҳқиқот ба анҷом расонида нашудааст. Аз ин рӯ, дар ин мақола барои муайян намудани мафҳуми “муносибати наслҳо”, моҳияту мазмуни он кӯшиши шогирдонае анҷом дода шуд.

Муаллиф ба хулоса омадааст, ки бо така ба ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии мавҷуда оид ба муносибати байни наслҳо санаде таҳия кардан меболяд аст, ки муносибати байни наслҳоро дар миқёси кишвар ба танзим дарорад.

Калидвожаҳо: наслҳо, муносибати наслҳо,, муҳолифати байни наслҳо, илми ҷомеашиносӣ, наشريҳои даврии маҳаллӣ, Хатлон, инъикос, санадҳои ҳуқуқӣ.

Дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон, ки тадриҷан ба равандаҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирӣ ворид мегардад, омӯзиши масъалаи муносибати наслҳо ҳамчун ҷузъи муҳимми сохтори иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад. Мавзӯи муносибати наслҳо дар матбуоти даврӣ ва адабиёт аз он сабаб муҳим арзёбӣ мешавад, ки таъсирбахшӣ, амиқият, ҳассосият ва ҳадафмандии инъикоси ин масъала дар онҳо бештар ба назар мерасад. Махсусан, матбуоти даврии маҳаллӣ дар ин маврид имкони бештар дорад, зеро он бо мушкilotи мардум наздик буда, ба қавле оинаи зиндагии иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа мебошад. Аз ҷумла, рӯзномаи вилояти «Хатлон» ва маҷаллаҳои «Сафо» ва «Меҳровар» – наشريҳои мақомоти ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон ба масъалаи робитаи наслҳо то андозае таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд. Ин наشريҳои даврӣ бо назардошти наздикӣ ба воқеиятҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии мардум, дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ нақши муассир доранд. Дар онҳо масъалаи рабобити ҷавонон ва калонсолон, мушкilot ва имкониятҳои муколамаи байнинаслӣ васеъ инъикос ёфтааст. Дар ҷомеаи Тоҷикистон “мавҷуд будани 4 насл: фарзандон – падару модарон (волидон) – бобою бибӣ – бобокалону бибикалон падидаи муқаррарӣ ба ҳисоб меравад”[7, с.17]. Аз ин рӯ, масъалаи робитаи наслҳо дар матбуоти даврии маҳаллӣ, асосан дар зовияи муносибати наслҳо дар доираи оила мавриди баррасӣ қарор

гирифтааст. Маврид ба тазаккур аст, ки робитаи наслҳо танҳо муносибати байни падару модар ва фарзандонро дар бар нагирифта, робитаи миёни ҷавонон ва калонсолон, интиқоли арзишҳои фарҳангӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоиро низ фаро мегирад. Ин раванд барои таҳкими худшиносии миллий, пойдеории иҷтимоӣ ва устувории унсурҳои фарҳангӣ аҳаммияти вежа дорад. Омӯзиши равобити наслҳо дар мисоли як минтақаи Тоҷикистон ва инъикоси он дар нашрияҳои маҳаллӣ аҳаммияти илмӣ умумичумхуриявӣ дошта метавонад, зеро бештари хусусиятҳои он дар тамоми минтақаҳои кишвар умумӣ ба ҳисоб мераванд. «Назарияи умумии муносибати наслҳо, бархӯрди ду насл ба ҳама ҷомеаҳо хос аст» [7, с. 18]. Омӯзиш ва таҳлили дастовардҳои олимони ҷомеашинос ва журналистикаи ҷаҳонӣ оид ба муносибати наслҳо, аз ҷумла инъикоси он дар матбуоти даврӣ саривақтӣ ва муҳим ба ҳисоб меравад.

Бояд гуфт, ки назарияи муносибати наслҳо аз тарафи файласуфон, ҷомеашиносон то андозае кор карда шудааст. Он дар низоми фарҳангии ҳар ҷомеа мавқеи махсусро ишғол карда, олимони ҷомеашинос дар ин маврид таҳқиқоти зиёд анҷом додаанд, ки имрӯз метавон бо истифодаи онҳо назарияи равобити наслҳоро дар низоми фарҳангӣ-этникии халқи тоҷик ба шакл даровард ва мавриди омӯзиш қарор дод. Дар фарҳанги анъанавии гурӯҳҳои этникӣ муносибати наслҳо, пеш аз ҳама, зиддияти байни онҳоро дар назар дорад. Омӯзиши ин масъала асосан дар доираи мавзӯи муҳолифати байни наслҳо, аз асри XIX шуруъ шудааст. Дар ин раванд муайян кардани мавқеи муносибати наслҳо дар фарҳангҳои анъанавии шарқӣ, ки дар онҳо арзишҳои мушаххаси этно-конфессионалӣ бартарӣ доранд ва принсипҳои бунёдии патриархалӣ-консервативӣ қавӣ ҳастанд, аз аҳаммияти илмӣ баланд бархӯрдор аст. Зеро ҷустуҷӯи роҳҳои раҳой аз бухрони байни наслҳо имрӯз барои ғаёлият ва ҳамкориҳои ҳамҷонибаи халқҳо ва фарҳангҳои гуногун муҳим аст [ниг. 16, с. 8].

Истилоҳ (категория)-и «насл» шартӣ аст. Дар илм ин истилоҳ маънои гурӯҳи одамонро дорад, ки ҳодисаҳои умумиро паси сар кардаанд ва он дар шакли арзишҳо, назарҳо ва усулҳои рафтори хос ташаккул ёфтааст. Дар ин маврид аз «назарияи наслҳо»-и Штраус-Хоуро ёдовар шудан мумкин аст, ки аз тарафи У. Штраус ва Н. Хау таҳия гардидааст. Ба қавли муаллифон ҳар як насл баъди гузаштани давраи муайяни синну сол ба насли баъдина таъсир расонида, ҳислатҳои умумии хос ва махсусиятҳои фарҳангиро ташаккул дода метавонад. Таълимоти Э. Дюркгейм дар бораи «шуури коллективӣ», «якдилии органикӣ» ва «муттаҳид»-и аъзои ҷамъият, таҳқиқотҳои П.А. Сорокин, Х. Ортега ва Гассет заминаи сотсиологии омӯзиши масъалаи «наслҳо»-ро асос гузоштанд. К. Мангейм бори аввал назарияи наслҳоро ба миён гузошт [10, с. 21]. Дар қорҳои олимони Ғарб М. Мид, Л. Фейер, шуравӣ И. С. Кон, Е. Я. Мозговая [11, с. 113] масъалаи авлод ва идомаи хусусиятҳои наслҳо мавриди таҳлил қарор гирифтанд. Дар замони шуравӣ ва пасошуравӣ самти ғаёлияти олимони дар ин маврид тағйир ёфта, хусусияти возеҳият ва воқеият пайдо кард. Аз ҷумла В.Т. Лисовский масъалаи муносибати наслҳоро бо истифодаи матолиби ҳозиразамон, гузаронидани назарпурсӣ дар минтақаи алоҳида мавриди таҳлил қарор дода, мавҷудият ва микёси ихтилофи байни «падарон» ва «фарзандон»-ро собит сохт. Ба қавли ин муаллиф мафҳуми «насл инсонҳоеро мефаҳмонад, ки тахминан дар як синну сол, фосилаи таваллуд

ва дар як давраи таърихӣ зиндагӣ кардаанд” [9, с. 57]. Ин мафҳум, ҳамчунин дар асарҳои Ю. Р. Вишневский, Б. В. Дубин, М. В. Вдовин [ниг.3, С.42-49] ва дигарон баррасӣ гардида, як қатор нишондиҳандаҳои «наслҳо» муайян карда шудааст. Аз ҷумла Ю.Р. Вишневский дар як давраи таърихӣ зиндагӣ кардан, шароити умумии ташаккул, ҳалли мушкилоти умумӣ ва расидан ба ҳадафҳо, амалӣ намудани нақшҳои якхелаи иҷтимоиро аз ҷумлаи аломатҳои насл доништааст. «Муҳолифат (низоъ)» аз истилоҳи серистеъмол дар муносибати наслҳо ба ҳисоб рафта, онро М.В. Готов бо мафҳуми “муколамаи наслҳо” [5, с. 43] як доништааст. Дар таҳияи назарияи низоъ мутафаккирони зиёди ҷомеашинос саҳм гузоштаанд. Лао Тзи, Ҳеродот, Ҳераклит, Эпикур, Афлотун, Арасту, Н.Макиавелли, Э. Роттердам, Ч. И. Кант, А. Смит, Г. Гегел, Ч. Дарвин, З. Фрейд, Г.Спенсер, О. Кант, К. Маркс, В. И. Ленин, Л. Гумплович, Г. Симмел, Л. Козер, Э. Дюркгейм, Р. Л. Дарендорф ва ғайра дар бораи он асарҳо навиштаанд. Омӯзиши низои байни наслҳо дар Русия аз солҳои 90-уми асри гузашта шурӯъ шудааст.

Дар журналистика масъалаи равобитаи наслҳо кам ба омӯзиш фаро гирифта шудааст. Ҳарчанд ин кор барои ташаккули мундариҷа, таҳлили анъанаҳои ҷамъиятӣ ва гуфтугӯ дар байни гурӯҳҳои гуногуни синнусолӣ, ба вучуд овардани афкори умум ва қабули қарорҳои давлатӣ аҳаммият дошта метавонад. Ин кор нахуст дар доираи муҳолифати байни наслҳо мавриди пажӯиш қарор гирифт. Аз ҷумла Е.А. Чуракова инъикоси муносибати наслҳоро дар матбуоти даврӣ мавриди омӯзиш қарор дода, мавзӯҳои тасаввуроти илмӣ-назариявӣ дар бораи низои наслҳо ҳамчун яке аз зуҳуроти олами фарҳангӣ; таҳияи усули таҳлилии матнҳои инъикосгари низои наслҳо дар асоси ҷамъбасти усулҳои таҳлили сохторӣ ва проблемавӣ мавзуии матолиби журналистӣ; санҷиши усули таҳлили ин матолиб бо ширкати намояндагони наслҳои гуногун ва пайгирии самарайи он барои арзёбии конструктивӣ (ғайриконструктивӣ)-и равиши ВАО дар инъикоси низои наслҳо ба миён гузоштааст [13, с. 6]. Аҳаммияти ин таҳқиқот он аст, ки муаллиф методологияи таҳлили сохторӣ ва проблемавӣ-мавзуии матнҳои журналистиро, ки ба робитаи наслҳо ва ихтилофи онҳо бахшида шудаанд, ҷамъбаст ва технологияи конструктиви матнҳои ВАО-ро арзёбӣ карда, барои хабарнигороне, ки масъалаи мазкурро инъикос мекунад, тавсияҳо пешниҳод намудааст. Рисолаи номзоди О. В. Введенская “Низои наслҳо ва инъикоси он дар матбуоти Россия” (2023) [2, с.17] низ таҳқиқи умумии муносибати наслҳоро дар бар мегирад. Ҳамчунин, муҳаққиқон В.В. Горшков ба масъалаи нақши ВАО дар ҳалли низоъҳо [6], Е. Козин [8], С. Пасти, З. М. Бархинхоева ба тафовути ҷаҳонбинии журналистон ва публитсистон оид ба низои наслҳо [1], М. А. Мелников ва Е. В. Горин ба хусусиятҳои низоъ, Э. Б. Шестопал [15], А.В. Селезнев [12], Е. Шамис ба даврабандии наслҳо дар шароити муайяни иҷтимоӣ [14] таваҷҷуҳ намудаанд. Афкори ин муҳаққиқон имкон медиҳад, ки оид ба мафҳум ва истилоҳоти асосии муносибати наслҳо чунин натиҷахоро ҳосил намоем:

– **Насли иҷтимоӣ**, гурӯҳи одамоне, ки дар доираи муайяни синнусолӣ ҳодисаҳои аҳаммиятноки умумиро дар як давра паси сар кардаанд, ки дар он арзишҳо, назарҳо ва рафторҳои ба ҳам монанд ташаккул ёфтаанд.

– **Гурӯҳи синнусолӣ**, гурӯҳи демографии одамони як синнусол. Баробари ин, бояд ба назар гирифт, ки на танҳо синнусол, балки ҳодисаҳои умумии иҷтимоӣ ва таърихӣ низ дар хувияти наслҳо нақш мебозанд.

– **Махсусиятҳои рафторӣ**, одамони як гурӯҳи синнусолиро дар назар дорад, ки дар давраҳои гуногун зиндагӣ карда, соҳиби арзишҳо, ақидаҳо ва тарзи рафтори гуногун мебошанд.

– **Таъсиррасонӣ ба ҳодисаҳои таърих**. Ин ҳолат бештар дар наслҳои мушоҳида мешавад, ки дар илм онҳоро «насли аздастрафта» (*Génération perdue*) меноманд, яъне, онҳое, ки дар замони ҳодисаҳои муҳимми сиёсӣ, ҷамъиятӣ, таърихӣ (чун ҚБВ, солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар ҚТ ва ғайра) таваллуд шудаанд.

Таъсиррасонӣ ба ҳодисаҳои таърих дар илмҳои иҷтимоӣ ва журналистика чунин аҳаммият дорад:

– *дар илмҳои иҷтимоӣ*: таъсири наслҳои гуногун ба равандҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ бо роҳи таҳлили ақидаҳо ва арзишҳо:

– *дар журналистика*: дарки махсусиятҳои ҳар насл бо мақсади дарёфти мухтаво (контент)-и мувофиқ ва ҷолиб, таҳлили эҳсосоти ҷамъиятӣ ва барқароркунии муколама байни гурӯҳҳои синнусолии гуногун, ақидаҳои мухталиф доштани одамони синну соли якхела. Он ба рӯзноманигор кумак мерасонад, ки аудиторияи худро беҳтар шинохта, дарк кунад.

Чун ҷомеашиносон аҳли матбуот низ муҳолифати наслҳоро мавзӯи асосии таҳқиқ қарор додаанд. Муҳолифати байни намоёндагони наслҳои гуногун яке аз намуди муҳолифатҳои иҷтимоӣ буда, фаъолияти муътадили оила ва ҷомеаро ҳалалдор мекунад. Моҳияти он иборат аст аз:

- **Тафовут дар арзишҳо ва назарҳо**: Насли калонсол дорои ақидаҳои анъанавӣ, консервативӣ ва ҷавонон дорои арзишҳои имрӯза мебошанд.

- **Нақш ва мақом**. Номуайянии нақши ҳар насл дар оила сабаби даҳолати намоёндаи як насл ба насли дигар мешавад.

- **Номутобиқатии манфиатҳо ва ҳадафҳо**. Бархӯрди ақидаҳо, назарҳо, манфиатҳои наслҳои гуногун дар масъалаҳои мансаб, таҳсил ё тарбия.

Барои ҳалли низоъҳои оилавӣ муҳаққиқон истифодаи роҳҳои зеринро тавсия медиҳанд: *Медиатсия (миёнаравӣ)* – истифодаи шахси сеюми бетараф барои кумак ба ҳалли баҳси байни наслҳо, бо назардошти манфиатҳои тарафҳо; *огоҳии бештар* – дарки сабабҳои муноқиша ва қабули тафовути назари наслҳо барои ҳалли нисбатан осоиштаи масъала; *ҳадгузорӣ* – таъини сарҳади аниқ байни наслҳо ва зернизоми бо мақсади даҳолат ва пешгирии низоъҳо.

Масъалаи муносибат ва муҳолифати наслҳо дар матолиби журналистӣ, пеш аз ҳама, дар жанрҳои таҳлилӣ, мусоҳиба, репортаж ва мақолаҳои публицистӣ инъикос меёбад. Дар ин жанрҳо имкони ошкор намудани сабаб, оқибати муҳолифат, таҳлил, нишон додан роҳҳои ҳалли мушкилот бештар аст. Агар дар доираи мақола журналистон ва таҳлилгарон сабабҳои чунин низоъҳо, – тафовут дар арзишҳо, назар ба мансаб, оила, технология ва ҷомеаро баррасӣ кунанд, жанри мусоҳиба имкон медиҳад, ки нуқтаи назар, афкор, омол, нигаронӣ ва дарҳости ҳамнаслон, таҷрибаи ҳаётии мусоҳиб инъикос шавад. Дар радиои ин очерк низ чун воситаи нисбатан амиқ, бадеӣ, табиӣ ва таъсирбахши барои

тасвири муносибати наслҳо, низоъҳо ва нишон додани роҳи ҳалли онҳо истифода мешавад.

Тахлили маводи рӯзнома ва маҷаллаҳои маҳалли Хатлон нишон медиҳад, ки дар мавриди бозтоби мавзӯи муносибати наслҳо, муҳокимаи мушкилоти ба он алоқаманд ба масъалаҳои зерин бештар тавачҷух кардаанд:

- **Тафовут дар арзишҳо.** Нашрияҳо арзишҳои наслҳои калонсол ва ҷавонро бо ҳам муқоиса карда, масъалаҳои муносибат ба уҳдадорҳои оилавӣ, интиҳоби ҳамсар, арзишҳои маънавию равониро ба муҳокима мекашанд.

- **Тафовутҳои фарҳангӣ ва технологӣ.** Нишон дода мешавад, ки ҷӣ тавр технология ва тағйироти фарҳангӣ ба муносибати наслҳо таъсир расонида, байни онҳо сатҳи гузашта, низоъҳо ба вуҷуд меорад.

- **Мушкилоти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ.** Нашрияҳо дар матолиби худ масъалаҳои мазкурро ба таҳлил гирифта, нишон медиҳанд, ки ҷӣ тавр тағйироти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, масалан, бозори меҳнат, низоми маошу нафақа ё кафолатҳои иҷтимоӣ ба муносибати наслҳо таъсир мерасонанд.

Ҳадафи журналистон аз таълифи асарҳо оид ба муносибат ва низои наслҳо *иттилоот ва омӯзиш, ташаккули афкори ҷомеа, ҷустуҷӯи роҳи ҳалли низоъҳо* мебошад. Тавассути ин гуна матолиб вазъи муносибати аҳли ҷомеаро муайян кардан мумкин аст, зеро ҳар кишвар мувофиқ ба шароити худ сиёсати наслҳо таҳия менамояд, ки аз низоми муносибати байни наслҳо барои ҳалли мушкилот иборат аст. Дар ин маврид, пеш аз ҳама, ҳуқуқи иҷроӣ эҳтиёҷоти асосии ҳар насл: даромади мувофиқ, дастрасӣ ба хидматрасонии тиббӣ ва иҷтимоӣ, имконияти таҳсил ва шуғл, ҷойи амни зист ба назар гирифта мешавад. Дар адабиёти илмӣ ҳадди ақал панҷ модели сиёсати байни наслҳо нишон дода шудааст: (1) ҳамгироии иҷтимоии наслҳо; (2) алоқамандии стратегияҳои сиёсати иҷтимоӣ дар робита бо давраи пирӣ ва пиронсолон; (3) ҷанбаҳои сиёсати байни наслҳо, ки сиёсатҳои экологӣ, меъморӣ, фарҳангӣ ва байнифарҳангӣ, сиёсӣ, бозори меҳнат ва сиёсат дар соҳаи тандурустиро дар назар дорад; (4) Концепсияи Созмони Милали Муттаҳид “Ҷомеа барои ҳамаи синну сол”; (5) Концепсияи «Иқтисоди нукраранг»-и Иттиҳоди Аврупо.

Дар соҳаи муносибатҳои байни наслҳо аксари кишварҳои ҷаҳон ҳуҷҷатҳои махсуси меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул накардаанд. Аммо санадҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ ҳастанд, ки ба ин ё он андоза муносибати наслҳо ба танзим медароранд. Онҳо асосан ба муносибатҳои шахрвандӣ, оилавӣ, меҳнатӣ ва иҷтимоӣ, ҳамчунин қонунгузорӣ, ки ба ҳифзи ҳуқуқи кӯдакон ва пиронсолон дахл дорад, бахшида шудаанд. Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулияти падар ва модар дар тарбияи фарзанд» аз ҷумлаи он мебошад, ки бисёр моддаҳои ба робитаи наслҳо дахл дорад. Ҳамчунин, Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ташаккули базаи байналмилалӣ ҳуқуқӣ дар соҳаи мазкур ғаъол нишон медиҳад. Санадҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ, ки аз ин ё он ҷиҳат ба муносибати наслҳо алоқаманданд, аз ҷумла инҳоянд:

- **Қоидаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ.** Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви ТДМ ва ташкилотҳои дигари байналмилалӣ қоидаҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиеро, ки ба ҳимояи ҳуқуқи инсон, аз ҷумла ҳуқуқи кӯдак,

калонсолон ва узви оилаи онҳо новобаста аз синну солашон дахл доранд, дастгирӣ менамояд.

- **Шартномаҳои байналмилалӣ.** Ҷумҳурии Тоҷикистон шартномаҳои байналмилалиеро имзо карда, ба тасвиб расондааст, ки аз низомномаҳои дахлдори муносибати наслҳо чун Ҳимояи ҳуқуқи кӯдакон (Конвенсияи ТДМ ва ҳуқуқи кӯдак), ҳуқуқи калонсолон ё таъмини иҷтимоӣ иборатанд.

- **Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.** Конститутсияи ҷумҳурии ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсонро, ки барои танзими муносибатҳои байни наслҳо, аз ҷумла ҳуқуқ ба маълумот, ҳифзи саломатӣ, оила, дастгирии волидон, масъулияти волидон ва ғайра метавонанд истифода шаванд.

- **Кодекси шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон.** Кодекси шаҳрвандӣ муносибатҳоро ба танзим медиҳад, ки дар байни аъзои оила, ҳуқуқ ва вазифаҳои волидон ва фарзандон, ҳамчунин калонсолон, масалан дар мавриди мерос ва муносибатҳои дигари моликиятӣ пайдо мешаванд.

- **Кодекси оила.** Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунгузориҳои махсуси оила амал мекунанд, ки масъалаҳои никоҳ, фарзандхондӣ, васоият ва парасториҳо ба танзим дароварда, ҳуқуқ ва уҳдадорҳои аъзои оиларо таъин ва муайян мекунанд.

- **Қонунгузориҳо оид ба ҳифзи иҷтимоӣ.** Қонуну санадҳо оид ба ҳифзи иҷтимоӣ чораҳои дастгирии калонсолон ва дигар категорияҳои аҳолии осебпазир дар мавриди нафақа, ёрдампулӣ ва хизматрасониҳои дигари иҷтимоиро пешбинӣ менамояд.

- **Кодекси меҳнат.** Кодекси меҳнат муносибатҳои дар байни кормандони наслҳои гуногун пайдошударо ба танзим дароварда, бо ин ҳуқуқ ва кафолати онҳоро, аз ҷумла дар мавриди таъмин намудан ба кор ва Ҳимояи ҳуқуқҳои ҷавонон таъин мекунанд.

Дар баробари ин, муҳимияти масъалаи муносибати наслҳо водор мекунанд, ки оид ба муносибати наслҳо ва мушкилоти байни онҳо санадҳои махсуси меъёрӣ-ҳуқуқие, ки асосҳои робитаи байни наслҳоро ба танзим медиҳанд, қабул карда шаванд.

Гуломова Саёҳат

ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ПОКОЛЕНИЙ

В данной статье впервые рассматриваются значение, понятие, сущность и теоретические основы межпоколенных отношений в современном обществе. Отмечается, что проблема межпоколенных отношений является важной частью социальной и культурной структуры стран. Хотя учёные высказывали свои мнения по этому вопросу с древних времен и показали пути разрешения конфликтов и споров между поколениями, в мировой общественной науке была проделана плодотворная работа по исследованию понятия, сущности, содержания и значения этого термина, однако в таджикской научной литературе исследования по этому вопросу отсутствуют. Поэтому в данной статье впервые предпринята попытка определить понятие «межпоколенные отношения», их сущность и содержание. Автор приходит к выводу, что, опираясь на существующие нормативно-правовые документы и содержащиеся в них положения, касающиеся межпоколенных отношений,

можно разработать документ, регулирующий межпоколенные отношения в национальном масштабе.

Ключевые слова: поколения, отношения между поколениями, межпоколенческий конфликт, социальные науки, местные издания, Хатлон, отображение, правовые акты

Адабиёт

1. Бархинхоева, З.М. Политические поколения в современной российской журналистике: дис. ... канд. политич. наук / Бархинхоева Залина Магомедова. – СПб., 2018. – 215 с.

2. Введенская, О.В. Конфликт поколений в отражении российской прессы. дисс. канд филол. наук. – СПб., 2023.

3. Вдовина, М.В. Межпоколенческие отношения: причины конфликтов в семье и возможные пути их разрешения // Информационный гуманитарный портал Знание. Понимание. Умение. Социология. – 2009. – No3 [Электронный ресурс]. URL: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/3/Vdovina/> [Дата обращения: 21.03.2018];

4. Вишневский, Ю. Р., Рубина Л. Я. Социальный облик студенчества 90-х годов // Социологические исследования. – 1997. – № 10. – С. 56 – 69.
Дубин Б.В. Поколение: социологические границы понятия // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2002. – № 2. – С. 11-15.

5. Глотов М.Б. Поколение как категория социологии // Социологические исследования. – 2004. – № 10. – С. 42-49.

6. Горшков, В.В. СМИ как субъект и участник конфликтов в современном обществе. – СПб., 2017. [Электронный ресурс]. www.gur.ru [Дата обращения: 05.04.2018].

7. Фуломова, С. Инъикоси муносибати наслҳо дар матбуоти маҳаллии Хатлон (дар мисоли маҷаллаи «Сафо»). — Паёми ДДБ ба номи Н.Хусрав.- Сил. илмҳои гум. ва иқт.- Қ.2, 1/3 (113), с.2023.-с.17-23.

8. Козина, Е.С. Журналист и время: портрет в интерьере эпохи. Краткий обзор российской политической журналистики постсоветского периода (1987-2010гг.) // Медиаскоп. – М., 2011 [Электронный ресурс]. URL: <http://www.mediascope.ru/node/716> [Дата обращения: 05.04.2018].

9. Лисовский, В.Т. Отцы и дети: за диалог в отношениях // Социологические исследования. – 2002. – №7. – С. 111-116

10. Мангейм, К. Проблема поколений // Новое литературное обозрение. – 1998. – №2(30)

11. Мозговая, Э.Я. Противоречивый характер преемственности поколений в капиталистическом обществе и социальная сущность теории конфликта поколений // Преемственность поколений как социологическая проблема / под ред. Л.Н. Москвичева [и др.]. Москва: Мысль, 1973. – С. 76-115.

12. Селезнева, А.В. Политико-психологический анализ политических ценностей современных российских граждан: политический срез // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – №3. – С. 22-33.

13. Чуракова, Е. А. Отражение конфликта поколений в современных СМИ. 02.06. 2017. См. https://dspace.tltsu.ru/bitstream/123456789/4063/1/%D0%A7%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%95.%D0%90._%D0%96%D0%A3%D0%A0%D0%B1-1301.pdf

14.Шамис, Е.М., Никонов Е. Теория поколений. Необыкновенный Икс. – М., 2017. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=5--367&p=1> [Дата обращения: 05.02.2020].

15.Шестопа, Е.Б. Политическая социализация и ресоциализация в современной России // Полития. 2005. №4. [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskaya-sotsializatsiya-i-resotsializatsiya-v-sovremennoy-rossii> [Дата обращения: 17.04.2022].

16.Ярычев, Н. У.Межпоколенческие отношения и конфликты в традиционной культуре чеченцев. – 2007/ [Электронный ресурс].

Ghulomova Sayohat

CONCEPT, ESSENCE, AND THEORETICAL ASPECTS OF INTERGENERATIONAL RELATIONS

This article presents a pioneering analysis of the concept, essence, and theoretical foundations of intergenerational relations in modern society. It emphasizes that the issue of relations between generations constitutes an essential component of the social and cultural structure of contemporary societies. Although scholars have addressed this topic since antiquity and have proposed various approaches to resolving conflicts and disagreements between generations, world social science has produced substantial research examining the concept, essence, content, and significance of intergenerational relations. However, in Tajik academic literature, this problem remains insufficiently studied.

In this regard, the present article represents the first attempt to define the concept of “intergenerational relations” within the context of Tajik social science, as well as to clarify their essence and content. The author concludes that, on the basis of existing legal documents and the principles they contain concerning intergenerational relations, it is possible to develop a comprehensive national-level legal or policy document aimed at regulating relations between generations.

Keywords: generations, intergenerational relations, intergenerational conflict, social sciences, local publications, Khatlon, mapping, legal acts.

МУАЛЛИФОН

Абдуллоев Шамсуддин – мудири шуъбаи фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангии ПИТФИ. Нишони: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Маяковский 46/1, х.б. Тел.: (+992) 93880934, E-mail: abdulloiev66shams@mail.ru

Амирхонова Мавзуна - магистранти соли дуввуми кафедраи фаъолиятҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва сайёҳии Донишқадаи фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода. 724032. Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 73/А. тел: 901300434

Ашуралиев Муродали – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи «Технологияҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва сайёҳӣ»-и Донишқадаи фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода. 724032. Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 73/А. тел: 555554553. murodali-76@mail.ru

Баҳромзода Манижа – номзоди илмҳои филологӣ, ходими калони илмии шуъбаи воситаҳои ахбори омма ва таъбу наشري Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилооти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: (+992) 551 00 91 04, Email: bakhromzodam@mail.ru

Ғуломова Саёҳат – унвонҷӯи кафедраи рӯзноманигории МДТ "Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав" Нишони: 735140, ш. Бохтар, кӯчаи Дӯстии халқҳо 62 х. 21.Тел.: 985900048.

Давлатзода Баҳодур – номзоди илмҳои санъатшиносӣ, и.в. профессори кафедраи соҳаи халқии Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов. Суроға: шаҳри Душанбе, кӯчаи Айнӣ, бинои 32, хонаи 35. E-mail: ibakhodur@mail.ru Тел.:+992 917876677

Казакова Ханзарифа – дотсенти кафедраи хореография дар ТГИКИ ба номи М. Турсунзода.734061, шаҳри Душанбе, кӯчаи 50-солагии Тоҷикистон, 19/3, хонаи 15. Тел.: (+992) 93-575-00-99.

Каримзода Саъдулло – дотсенти Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов, Нишони: Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Хусейнзода, 155. E mail: sadullo_falak@mail.ru Тел: 935941227.

Раҳимӣ Дилшод – номзоди илмҳои филологӣ, Намояндагии доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди ЮНЕСКО. Телефон: (+33) 745-14-10-81; e-mail: dilshodr@gmail.com

Хочамов Фуркат - докторанти PhD-и шуъбаи таърихи наватарин Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33 Тел: (+992) 988 22 88 77 E-mail: khojamovfurkat@gmail.com

Шарипов Абдусамад – ходими пешбари илмии шуъбаи фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангии Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот. Суроға: ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев, 17 (ошонаи 2).Тел: 988014318.

Ҷумъазода Меҳроб – доктори илмҳои филологӣ, ходими пешбари илмии шуъбаи ахбори омма ва таъбу наشري ПИТФИ. Нишона: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Н. Қарабоев, 150/2, х.1-13. Тел.: (+992) 93 589 6408 E-mail: mehriob@mail.ru

АВТОРЫ

Абдуллоев Шамсуддин – заведующий отделом социально-культурной деятельности НИИКИ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Маяковского, 46/1, кв. 6. Тел.: (+992) 93880934. E-mail: abdulloiev66shams@mail.ru

Амирхонова Мавзуна – магистрант 2 курса кафедры социально-культурной и туристической деятельности Института культуры и искусств Таджикистана имени Мирзо Турсунзаде. Адрес: 724032, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 73/А. Тел.: 901300434

Ашуралиев Муродали – кандидат педагогических наук, доцент кафедры «Социально-культурные и туристические технологии» Института культуры и искусств Таджикистана имени Мирзо Турсунзаде. Адрес: 724032, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 73/А. Тел.: 555554553. E-mail: murodali-76@mail.ru.

Бахромзода Манижа – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела СМИ и публикаций Научно-исследовательского института культуры и информации Министерства культуры Республики Таджикистан. Тел.: (+992) 551009104. E-mail: bakhromzodam@mail.ru.

Гуломова Саёхат – соискатель кафедры журналистики ГОУ «Бохтарский государственный университет им. Носира Хусрава». Адрес: 735140, г. Бохтар, ул. Дружбы народов 62 кв. 21. Тел.: 985900048.

Давлатзода Баходур – кандидат искусствоведения, и.о. профессора кафедры народных инструментов Таджикской национальной консерватории имени Т. Сатторова. Адрес: город Душанбе, улица Айни, дом 32, квартира 35. Тел.: +992 917876677. E-mail: ibakhodur@mail.ru

Джумазода Мехроб – доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела СМИ и издательского дела НИИКИ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабоева, 150/2, кв. 1-13. Тел.: (+992) 93 589 6408. E-mail: mehriob@mail.ru

Казакова Ханзарифа – доцент кафедры хореографии ТГИКИ имени М. Турсунзаде. Адрес: 734061, г. Душанбе, ул. 50 лет Таджикистана 19/3, кв. 15. Тел.: (+992) 93-575-00-99.

Каримзода Саъдулло – доцент Таджикской национальной консерватории имени Т. Сатторова, Адрес: Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хусейнзода, 155. Тел.: 935941227(моб). E-mail: sadullo_falak@mail.ru

Рахими Дилшод – кандидат филологических наук, Постоянный представитель Республики Таджикистан при ЮНЕСКО. Тел.: (+33) 745 14 10 81; электронная почта: dilshodr@gmail.com

Ходжамов Фуркат – докторант PhD отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Тел.: (+992) 988 22 88 77. E-mail: khojamovfurkat@gmail.com

Шарипов Абдусамад – ведущий научный сотрудник отдела социально-культурной деятельности Научно-исследовательского института культуры и информации. Адрес: г. Душанбе, проспект Н. Карабоева, 17 (2 этаж). Тел.: (+992) 988014318.

AUTHORS

Abdulloev Shamsuddin – Head of the Department of the Social and Cultural issues of the RIC. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mayakovskiy street 46/1, apt. 6. Phone: (+992) 93880934. E-mail: abdulloiev66shams@mail.ru

Amirkhonova Mavzuna – Master student in the Department of Social, Cultural, and Tourism Activities at the Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzoda. 724032, Dushanbe, Tajikistan, Borbad Avenue, 73/A. Tel.: 901300434

Ashuraliev Murodali – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor in the Department of Social, Cultural, and Tourism Technologies at the Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzoda. 724032, Dushanbe, Tajikistan, Borbad Avenue, 73/A. Tel.: 555554553. E-mail: murodali-76@mail.ru

Bahromzoda Manizha – Candidate of philological sciences, Senior researcher of the Media and publications department of the Research Institute of Culture and Information. Tel.: (+992) 551 00 91 04. E-mail: bakhromzodam@mail.ru

Davlatzoda Bahodur – Candidate of Art Studies, Associate Professor of the Folk Instruments Department of the Tajik National Conservatory named after T. Sattorov. Address: Dushanbe, Aini Str. 32, apartment 35. Phone: +992 917876677. E-mail: ibakhodur@mail.ru

Jumazoda Mehrob – Doctor of Philology, Leading researcher at the Department of Media and Publishing at the Research Institute of Cultural and Information. Tajikistan, Dushanbe, 150/2 N. Karaboyev Street, 1-13. Phone: (+992) 93 589 6408. E-mail: mehrob@mail.ru

Ghulomova Sayohat – Degree applicant at the Department of Journalism of the State University Bokhtar named after Nosiri Khusrav. Address: 735140, Bokhtar, str. Druzhby Narodov 62 sq. 21. Tel.: 985900048.

Kazakova Khanzarifa – associate Professor of Department of Choreography of the Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda. Address: 734061, Dushanbe, 50-solagii Tojikiston str., 19/3, Apt.15. Phone: (+992) 93-575-00-99.

Karimzoda Sa'dullo – Associated professor of Tajik National Conservatory named after T. Sattorov. Address: Tajikistan, Dushanbe, Huseinzoda, Str., 155. Tel.: 935941227(mob). E-mail: sadullo_falak@mail.ru

Khojamov Furkat – PhD student at the Department of Modern History Department of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after Donish, NAST. 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 33. Tel: (+992) 908-22-88-77. E-mail: khojamovfurkat@gmail.com

Rahimi Dilshod – Candidate of philological sciences, Permanent Delegate of the Republic of Tajikistan to UNESCO. Phone: (+33) 745 14 10 81; e-mail: dilshodr@gmail.com

Sharipov Abdusamad – Senior researcher of the Department of Social and Cultural Activities of the Research Institute of Culture and Information. Address: Dushanbe, 17 N. Karaboev avenue, Tel.: (+992) 988-01-43-18.

МУНДАРИҶА

Мероси фарҳангӣ

Раҳимӣ Д. Тасаввуроти космогонӣ дар фолклори тоҷик.....5

Ҳочамов Ф. Нақши шахсони алоҳида дар барқарорсозӣ ва ҳифзи ёдгориҳои табиӣ ва мавзеҳои муқаддас.....15

Амирхонова М., Ашуралиев М. Сайёҳии фарҳангӣ ва этнофарҳангӣ: мафҳум, моҳият ва бартариҳои рушди он дар Тоҷикистон.....27

Ҷаҳолияти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ

Абдуллоев Ш. Вазъи кунунии ҷаҳолияти фарҳангӣ-ҷаҳолияти кишвар ва мушкилоти рушди онҳо.....37

Шарипов А. Ҷаҳолияти ҳонаҳои фарҳанги Кӯлоб ва омилҳои рушди онҳо.....45

Санъатшиносӣ

Каримзода С. Татбиқи усули “асл-фаръ” дар анъанаҳои фалак.....56

Қазакова Х. Лутфӣ Зоҳидова ва нақши ӯ дар ташаккул ва инкишофи балети классикӣ дар Тоҷикистон.....66

Давлатзода Б. Хусусиятҳои навозандагии ансамбли дар Бадахшон.....82

ВАО ва таърих

Қумъазода М. Публицистикаи марбут ба сохтмонҳои азим дар таҳқиқоти профессор Муродӣ.....92

Баҳромзода М. Таърихи ҷаҳолияти Тоҷикистон марбут ба обу ҳаво дар нашрияи “The Korea herald”.....100

Ғуломова С. Мафҳум, моҳият ва ҷаҳолияти назариявии муносибати наслҳо110

Муаллифони ғайришарҳида118

СОДЕРЖАНИЕ

Культурное наследие

Рахими Д. Космогонические представления в таджикском фольклоре.....	5
Ходжамов Ф. Роль отдельных лиц в восстановлении и охране памятников природы и святых мест.....	15
Амирхонова М., Ашуралиев М. Культурный и этнокультурный туризм: понятие, сущность и преимущества развития в Таджикистане.....	27

Социально-культурная деятельность

Абдулов Ш. Современное состояние парков культуры и досуга в стране и проблемы их развития.....	37
Шарипов А. Деятельность кулябских Домов культуры и факторы их развития.....	45

Искусствоведение

Каримов С. О реализации принципа асл-фаръ в традициях Фалака.....	56
Казакова Х. Лутфи Захидова и её роль в становлении и развитии классического балета в Таджикистане.....	66
Давлатзода Б. Особенности ансамблевого исполнения в Бадахшане....	82

СМИ и издательское дело

Джумаев М. Публицистика, связанная с крупными строительствами в исследованиях профессора Муроди.....	92
Бахромзода М. Глобальные инициативы Таджикистана, связанных с водой и климатом в газете «The Korea Herald».....	100
Гуломова С. Понятие, сущность и теоретические аспекты взаимоотношений поколений.....	110
Авторы	118

CONTENTS

Cultural heritage

Rahimi D. Cosmogonic imagination in Tajik folklore	5
Khojamov F. The role of individuals in the restoration and protection of natural monuments and holy places.....	15
Mavzuna A., Ashuraliyev M. Cultural and ethnocultural tourism: concept, ssence, and benefits of development in Tajikistan	27

Social and cultural activities

Abdulloev Sh. The curreny state of cultural and leisure parks in the country and the problems of their development.....	37
Sharipov A. Activities of the houses of culture in Kulob and factors in their development	45

Art studies

Karimzoda S. On the implementation of the principle asl-far' in Falak traditions	56
Kazakova Kh. Lutfi Zohidova and her role in the formation and development of classical ballet in Tajikistan	66
Davlatzoda B. Features of ensemble performance in Badakhshan.....	82

Mass Media and publishing issues

Bahromzoda M. Tajikistan's global initiatives on water and climate change in the newspaper "The Korea Herald".....	92
Jumazoda M. Publishing activities related to large-scale construction in the research of Professor Murod Murodi	100
Ghulomova S. Concept, essence, and theoretical aspects of intergenerational relations	110

Authors

.....	118
-------	-----

ТАРТИБИ ТАҚРИЗДИҲӢ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМИЕ, КИ БА МАҚАЛЛАИ ИЛМИИ «ПАЁМНОМАИ ФАРҲАНГ» БАРОИ ЧОП ПЕШНИҲОД МЕГАРДАНД

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, аз ташҳиси пешакӣ гузаронида мешаванд (ташҳис аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририя – мутахассисони соҳа анҷом дода мешавад) ва сипас дар доираи тартиботи ҷорӣ барои чоп қабул мегарданд. Талабот барои тартиб додани шакли ниҳоии матни мақола дар ҳар як шумораи маҷалла чоп карда мешавад.

Ҳангоми қабули шакли дастнависи мақола, корбарони маҷалла доир ба мундариҷа ва риояи талаботи асосӣ ба муаллиф хабар медиҳанд. Норасоӣҳое, ки дар мақола ҷой доранд, то оғози ташҳис аз ҷониби муаллиф бояд бартараф карда шаванд. Сипас мақолаи илмӣ, дар доираи талаботи ҷорӣ, барои ташҳис ба аъзоёни ҳайати таҳририя ва ё мутахассисони соҳа (номзадҳо ва докторони илм) раво карда мешавад.

Дар тақриз бояд хусусиятҳои муҳимми мақола асоснок карда шаванд. Аз ҷумла, навоариҳои илмӣ, муҳимияти омӯзиши масъала, арзиши таърихӣ ва фактологӣ мақола, дурустӣ ва иқтибосҳои нишондодашуда, услуби матн, истифодаи адабиёти солҳои охир ва камбудии норасоӣҳои мақола. Дар охири тақриз ба мақола баҳои умумӣ дода мешавад ва ба ҳайати таҳририя дар мазмунҳои зерин хулосаи муқарриз пешниҳод мегардад: ба чоп тавсия карда шавад; баъди ислоҳи камбудӣҳо ба чоп тавсия карда шавад; барои тақриз иловатан ба мутахассиси дигари масъалаи дахлдор фиристода шавад; барои чоп тавсия карда намешавад. Ҳаҷми тақриз бояд аз як саҳифа кам набошад.

Мақолаҳои илмӣ барои чоп қабулгардида, аммо ба тағйирот ниёздошта, бо нишон додани тавсияҳои муқарриз ва муҳаррир ба муаллифон фиристода мешаванд. Муаллифон бояд камбудии норасоӣҳои ҷойдоштаро ислоҳ намуда, шакли ниҳоии матни ҷопӣ ва электронии мақоларо бо дастхати пештарааш ба маҷалла пешниҳод намоянд. Баъди ислоҳи камбудӣҳо мақолаи илмӣ тақроран барои тақриз супорида мешавад ва сипас аз ҷониби ҳайати таҳририя барои ҷопи он иҷозат дода мешавад.

Мақолае, ки ба он тақризи мусбат дода шуда, ҷопи он аз тарафи ҳайати таҳририя ҷонибдорӣ гардидааст, барои нашр қабулгардида ба ҳисоб меравад.

Раванди тақриздихӣ ба мақолаҳои дастнавис ошкоро сурат намегирад. Паҳн намудани хабар дар бораи раванди тақриздихӣ мақолаи дастнавис боиси поймол гардидани ҳуқуқи муаллиф мегардад. Муқарризон барои нусхабардорӣ намудани матни мақола ва истифодаи он барои эҳтиёҷоти худ ҳуқуқ надоранд.

Муқарризон, инчунин аъзоёни ҳайати таҳририя то наشري мақола иттилооти дар матни мақолаи дастнавис ҷойдоштаро ба манфиати худ

истифода карда наметавонанд. Такризҳо дар идораи маҷалла ба муддати то 5 сол нигоҳдорӣ мешаванд.

Идораи нашрия ҳангоми дархости дахлдор нусхаҳои такризҳоро ба Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол менамояд.

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в каждом номере журнала.

Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора.

Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд. Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5 лет.

Редакция журнала направляет копии рецензий в ВАК Республики Таджикистан при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Паёмномаи фарҳанг» пешниҳод мегарданд

Дар маҷаллаи «Паёмномаи фарҳанг», асосан, мақолаҳои фарогирандаи таҳқиқотҳои илмӣ оид ба соҳаҳои фарҳанг, санъат, китобдорӣ, ахбори омма ва таъбу нашр, хунаҳои мардумӣ ва ғайра, ки дар худ навагонӣ доранд, чоп карда мешаванд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мувофиқати сохти мақолаи илмӣ ба талаботи муқаррарнамудаи маҷалла; б) натиҷаи таҳқиқоти илмӣ будани мақола; в) мувофиқат намудани мавзӯи мақола ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла.

Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи муаллифони дигар бе ишораи иқтибос истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навабатӣ пешниҳод намегарданд ва ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошанд.

Ҳаҷми умумии мақола бо формати A4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (индекси мазкурро аз дилҳо китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Зубайдӣ А.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола қору фаъолият менамояд;

– номи мақола;

– матни асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯй ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 8 то 10 адад бояд таҳия карда шавад;

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф қору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи қори муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, манбаи иқтибос адабиёти №4 ва саҳифаи 25 мебошад.

Нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

Суроғои мо: ш. Душанбе, хиёбони Н. Қарабоев, 17 (ошёнаи 2), ПИТФИ, шуъбаи воситаҳои ахбори омма ва таъбу нашр. Тел.:(+992 37)233–84–58, murodi@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник культуры»

В научном журнале «Вестник культуры» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по гуманитарным наукам: культуре, искусству, библиотековедению, СМИ и печатным изданиям, народные ремеслам и другим, имеющим новизну.

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полупетельный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например: Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 8 до 10 слов или словосочетаний;
- информация об авторе на трех языках (таджикском, русском и английском). Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), занимаемая должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название.

Наш адрес: г. Душанбе, проспект Н. Карабаева, 17 (2 этаж), НИИКИ, отдел средств массовой информации и издательского дела. Тел.: (+992 37)233-84-58; murodi@mail.ru

ПАЁМНОМАИ ФАРҶАНГ

Нашрияи илмию таҳлилӣ
2025, № 4 (72)

ВЕСТНИК КУЛЬТУРЫ

Научно – аналитическое издание
2025, № 4 (72)

HERALD OF CULTURE

Scientific and analytical edition
2025, № 4 (72)

Сармуҳаррир
номзади илмҳои филологӣ
Аминзода Абдулфаттоҳ

Мухаррири масъул
доктори илмҳои филологӣ, профессор
Муродӣ Мурод

Мухаррири техникӣ
Кузиев Ҷумъабой

Ба чоп 12. 01. 2026 имзо шуд. Андозаи 60X84 1/8.
Қоғози офсетӣ. Хуруфи Times New Roman Tj.
Чопи офсет. Ҷузъи чопии шартӣ 16.
Адади нашр 200 нусха. Супориши № 18/25

Маҷалла дар чопхонаи ҶДММ «Аржанг»
ба табъ расидааст.
ш. Душанбе, кӯчаи С. Шерозӣ – 21

